

Vlastivědný sborník Třešť a okolí

Muzejní spolek v Třešti
01 / 2008

**SBORNÍK
MUZEJNÍHO SPOLKU
V TŘEŠTI**

1 / 2008

OBSAH :

Osobnost plukovníka Švece v české meziválečné literatuře	3
Nad sbírkou křížových kamenů a kamenných křížů MUDr. Leopolda Fritze	17
Završitel rodové tradice – Emil Kosa 1903–1968	54
Josef Forst (1918–2004)	72
Z historie areálu Měšťanské školy ve Stonařově 1925–1948	73
První třeštské nádraží na Novém Světě aneb železniční zastávka Dolní Cerekev a historie trati	82
Velký Špičák	88

OSOBNOST PLUKOVNÍKA ŠVECE V ČESKÉ MEZIVÁLČNÉ LITERATUŘE

V měsíci červenci si každoročně připomínají roduvěrní vlastenci z Třeštska, že se devatenáctého dne tohoto měsíce narodil ve vesnici Čenkově rodák, významný pro celou zem - plukovník Josef Jiří Švec. Stalo se tak v roce 1883, kdy zcela shodou okolností spatřili světlo světa i jiní skvělí mužové, kteří měli svým věhlasem dodat městu Třešť dalšího lesku – Alois Josef Schumpeter a Franz Kafka. Jméno čenkovského rodáka je vskutku neznámo jen málokomu, avšak soudobí historikové s jeho jednoznačným hodnocením poněkud váhají. Jeho bojové skutky a velitelské schopnosti v řadách československých legií na Rusi jsou nespochybnitelně zřejmé. Rozpaky však vzbuzuje navýsost tragický konec tohoto statečného vojáka, který se odehrál pouhé tři dny před neočekávanějším okamžikem všech českých vlastenců, vyhlášením samostatné republiky 28. října 1918. Snad kdyby sled dějinných událostí probíhal jen o trošičku pomaleji, Švecovy životní peripetie by byly podstatně

Josef Jiří Švec

jiné a méně fatální. Historie však nepřipouští žádná kdyby, a právě proto, že události postupovaly tak jak diktovala dějinná nutnost, stal se Švec legendou a idolem, někdy přeceňovaným a nebo jindy zase naopak nedoceněným. Mimořádný život tohoto mimořádného člověka pak samozřejmě nemohl zůstat bez vlivu i na oblast umění, a tak se Švecův osud stal námětem i pro nemalou řadu uměleckých děl. Švecova osoba vstoupila do krásné i faktografické literatury, ožila na jevištích divadel a dostala se i na filmové plátno. Z knižních podob si vyberme pro detailní ukázkou tři díla, rozdílná svým charakterem i vznikem, ale přesto působivě přibližující komplikovanou dobu krize našich legií v Rusku, kdy se našim vojákům před očima hroutila líbivá vize bratrského osvobozování vlasti po boku vojáků ruských a z někdejších spolubojovníků se stávali nepřátelé, zrádci i oběti chaotického nástupu bolševické diktatury. Za klasické podání beletristické můžeme považovat román Adolfa Zemana, z literatury faktu nás nejautentičtěji může oslovit Švecův vlastní deník a emotivně nejadresnější vliv na příznivce umění mohla mít svého času divadelní hra Rudolfa Medka. Plukovníkův legionářský druh a spisovatel Adolf Zeman, autor děl jako román Proklatci nebo trilogie Osvoboditelé, dokončil v roce 1933 při slavnostním převezení Švecových ostatků z Čeljabinska do Prahy poměr-

ně obsáhlé dílo s názvem Plukovník Švec, román, v němž údajně „každé slovo je pravda“, román mapující Švecův život s faktografickou precizností od červnové neděle 1912 až po osudnou noc 25. října 1918. Knihu vydalo nakladatelství Sfinx B. Janda v Praze a přitažlivosti nepochybně dodala i obálka s obrázkem vynikajícího ilustrátora Zdeňka Buriana.

Úvod románu nás zavede do poslední červnové neděle 1912, kdy Josef Švec pochoďuje v řadách závěrečného defilé VI. všesokolského sletu a utvrzuje se v krásných Tyršových idejích, které pak mají řídit jeho kroky po celý zbytek života. Po sletu

se pak znovu navrácí do ruského Jekatěrinodaru na své učitelské místo a též do „rodinného“ zázemí Krupaděrových, kde může horlivě politizovat v panslovanském zanícení nad kulminující mezinárodní situací roku 1914. Při svých vlasteneckých eskapádách si Švec sotva dokáže povšimnout, že domácích Ljubočka propadá stále větší náklonnosti k jeho osobě. Proběhl sarajevský atentát a začala válka. Švecovi čeští kolegové se téměř okamžitě rozhodují dát své síly a životy do služeb bratrské slovanské armády ruské proti nenáviděnému Rakousku. Sám Švec nepodléhá emocím nijak bezhlavě a zpočátku ještě váhá, ale když se doslechne o založení České družiny v Kyjevě, začne balit svůj kufr i on a celkem ochotně se rozloučí s rodinou Krupaděrových, Ljuboččiných citů si valně nevšímaje.

Na Ukrajině se formuje dobrovolnické vojsko a naším příběhem se začínají promítat osudy dalších výrazných jedinců – je tu Jenda Syrový, Švecův blízký přítel z třebíčského Sokola, velitelskou kariéru zde začíná pozdější generál Stanislav Čeček, ale také další družiníci jako Fierlinger, Vašátko, Kutlvašr či dr. Langer jsou vesměs oddaní stoupenci slovanského Sokolstva. Česká družina byla nasazena do bojových operací na frontě a začala se osvědčovat především v průzkumné činnosti. Beletristické podání bojů a válečných událostí pak přesvědčivě a poutavě seznámí čtenáře s historickými skutečnostmi. Čeští průzkumníci zajímají Čechoslováky z jednotek rakouské armády nebo lákají přeběhlíky a začleňují je do vlastních řad. Tak se dostává do dobrovolnického vojska i Jan Vodička, dle románového příběhu klíčový Švecův protihráč. Je to bystrý, přemýšlivý člověk se značnou dávkou osobních ambicí. Se Švecem se poměrně rychle sblíží, sdílí jeho Tyršovské ideje a uznává Švece jako skvělého velitele, byť se mu nedaří jej nadchnout i pro své myšlenky revolučního socialisty.

Ještě jednou se v Kyjevě Švec setkává s Ljubou, ale opět odmítá její snahu o milostné sblížení a namlouvá sobě a potažmo i jí, že sokolská bravura boje za vlast je těžko slučitelná s nicotnou erotikou. Dívka definitivně odchází ze scény příběhu, aby brzy po té zemřela ve službách polních lazaretů. Jakoby zdáli doléhají k bojujícím československým jednotkám ozvěny právě probíhajících ruských revolucí ve vzdáleném Petrohradě, ale právě jim dovede bedlivě naslouchat voják Vodička, i přesto, že se v nich zpočátku nedokáže dostatečně orientovat. Nastal čas zborovské ofensivy a současně i hvězdných okamžiků českých vojáků, mezi nimiž Švec prokazuje mimořádné velitelské dovednosti. Rusko však je již zmítáno revolucí a vnitřním rozvratem a rychle ztrácí zisky zborovské bitvy. Karta se obrací a Češi v zoufalství ustupují právě ve chvíli, kdy se již cítili na prahu osvoboditelského vstupu do své domoviny. I do jejich řad se již vkrádají rozvratníci agitátoři.

V únoru 1918 se v blízkosti Kyjeva kolem našich dobrovolců velmi nebezpečně svírají německo – rakouské kleště a tehdy se poručík Švec razantně ujímá řízení ústupu a vede své hochy do bezpečí, přičemž znovu prokazuje svoji velitelskou jedinečnost. Odmítá připustit únavu vojáků i svoji vlastní a proti opozdílům neváhá použít rány bičem. Jen se zatátými zuby se mu jeho zdeptaní vojáci podřizují a až teprve v bezpečí za Dněprem všichni pochopí, že jim tím vlastně zachránil životy. Po uzavření separátního míru mezi bolševickým Ruskem a Německem se rázem úloha čs. dobrovolnického vojska změnila a programem se stal přesun do daleké Francie, aby tam teprve naši vojáci mohli vést válku na té správné straně. Vojsko se přesunuje po železnici na východ, ale stále více je zatahováno do vnitřních problémů rozháraného Ruska. Bolševici na něj útočí zvenčí i zevnitř a čeští vojáci si jen obtížně formují objektivní postoje v nepřehledné situaci. Všichni chtěli od samého počátku ruku v ruce s ruským národem osvobodit českou zem a při prvních revolučních událostech v Rusku se radovali, že si ruský lid polepší od carské tyranie, ale nyní s obavami pozorují, že nová tyranie rozprádá nad nešťastnou Rusí svá křídla. Tak moc rádi by přispěli k vytvoření demokratického Ruska, ale je to nad jejich síly.

Švecův ešelon se posunuje k městu Penze. Ve vlastních řadách čs. vojska již zcela nepokrytě začínají agitovat bolševičtí naštěptávači, jakým je v tomto románu kupříkladu soudruh Můna, a rovněž se tu krátce mihne i osoba sarkastického rozvratníka a budoucího rudého komisaře Jaroslava Haška. Švec se k nim z počátku staví hodně naivně a rádoby i s humorem. Hlavní oponentní protagonista Vodička však není bezhlavý primitivní radikál, chce pro všechny Rusy sociální spravedlnost a v bolševicích ji zpočátku nevidí ani zdaleka, ovšem Švecovi se svými názory stále více a více vzdaluje, chce ho přesvědčit, ale nedaří se. Po městě

Penze následuje Samara, Simbirsk a konečně Kazaň – to vše jsou milníky našich legionářů. Švec se přece jen rozhodl osvobodit tato města od vlády sovětů a umožnit tamnímu obyvatelstvu uspořádat si své poměry ve svobodných demokratických intencích. Jaké je však jeho rozčarování, když pozoruje realitu v konání městských obyvatel, kteří na jedné straně vítají Čechoslováky jako osvoboditele, ale sami pro svoji budoucnost nehodlají podniknout prakticky nic. Střední městská vrstva, v románě důsledně nazývaná buržoazii, pořádá po osvobození dostihy, večírky a radovánky, ale slibované vlastní vojsko postavit nedovede a stále více se zdá, že ani postavit nechce. Právě takový scénář probíhá i v Kazani, na níž však bolševikům nadmíru záleží, neboť toto město je v podstatě zbrojnicí a muničním skladem celého Ruska, a tak zatímco čs. vojáci krvácejí a strádají při obléhání města přesilou rudých, kazaňští chlácholí Švece planými sliby a zapřísahají ho nutností další obrany. Přitom stále větší část městského obyvatelstva by byla již ochotna podvolit se znovu vládě bolševiků a tím se vyhnout pokračování bojových útrap, aniž by přitom dohlédla dosah takovéto volby. Za takřka beznadějně bojové situace znovu Švec prokázal své velitelské přednosti a svoje vojáky úspěšně stáhl do bezpečí vlakových ešelonů a Kazaň postoupil nepříteli.

Klíčovou studií zmiňovaného románu je proměna názorů a postojů čs. dobrovolníků, kteří se od počátku cítili bratry všech Rusů a nyní nejen podle vžitého oslovení, ale i zcela fakticky zůstávají bratry jenom sami sobě. Část Rusů je vyloženě sobecky zneužívá nebo i nepokrytě zrazuje a další část jim zarytě ukládá o život. Čechoslováci si stále častěji kladou otázku: „Co tady vlastně děláme? Naše místo je někde úplně jinde a zatímco my umíráme za nejasné cizí zájmy, nenáviděné Německo si notuje s novými vládci Ruska.“ Tyto problematické otázníky dokáže řadovým vojá-

kům náležitě zdůraznit právě desátník Vodička, který díky svému politicko – interpretačnímu talentu získal pod vlivem ruských revolučních přeměn novou politickou funkci u čs. vojska. A vojáci mu naslouchají. A naslouchají stále více a stále další. I ti Švecovi „zlatí hoši od Zborova“, vojáci slavného prvního pluku, kteří cítí, že Vodička dokáže popsat jejich zmatky a problémy. Jsou ochotni za ním jít, přestože mu vojenská mašinerie dosud neumožnila získat vyšší hodnost než pouhého desátníka. Kazaňská eskapáda nadále přirostla poměry v čs.vojsku, vojáci sice Švece poslechli a tím se zachránili, ale současně již mají dost všech vnitroruských dobrodružství. Zklamali je Rusové jako kolegové ve zbrani, zklamali je obyvatelé ruských měst a především je zklamali ruští velitelé čs.vojsk, za které již několikrát musel narychlo převzít velení právě Švec, aby své vojáky uchránil od nejhoršího. Současně bylo při kazaňské krizi zrušeno u vojska Vodičkovy místo politického komisaře a za touto ztrátou posledního oficiálního mandátu tuší Vodička právě Švece. Vodička jakoby náhle procítá k novému poznání, že Švec není jeho vysněný velitelský idol, ale úhlavní nepřítel. A ke komu se přikloní vojáci?... Švec byl již povýšen do hodnosti plukovníka a od října 1918 mu bylo svěřeno velení nad 1.čs.brigádou, stává se z něho fakticky velmi významná osoba celých legií. Nakolik je však jeho autorita podepřená realitou, to ukáže pouhých několik příštích týdnů. Z hlavního velitelství přichází rozkaz, aby namísto zaslouženého odpočinku po těžkých bojích v Kazani znovu nasadil své vojáky do další problematice bojové akce proti bolševikům. A mezitím již zcela veřejně desátník Vodička rozsévá nedůvěru a postupně i odpor dobrovolníků vůči dosud nezpochybnitelnému veliteli. Švec přijíždí s nemilým rozkazem ke svému mužstvu do Aksakova a 22. října si dost nešťastně vynucuje příslib poslušnosti u 4. pluku. Dožije se však jen hořkého zklamání a pokoření, když vojáci tak učiní jen velmi zdráhavě a s výhradami. Pak přichází ono osudné ráno 24. října na trati v Belebeji, kde si chce Švec nechat nastoupit své nejméně spolehlivé vojáky z 1. pluku. Na jeho osobní příkaz však prakticky nikdo nereaguje a vojáci odmítají opustit své těplušky. Vystoupí až na výzvu desátníka Vodičky, který je zve do politické schůze. Švec je zdrcen, Vodička stojí v pozadí se založenýma rukama jako malý Napoleon a vychutnává si pokoření mocného velitele brigády. Na to dochází ke krátkému handrkování mezi velitelem a mužstvem, zcela mimo rámec jakékoliv vojenské subordinationy a kázně, načež Švec rychlým krokem odchází se slovy: „Když věříte Vodičkovy více než mně, nemám tu co dělat.“ V noci pak sdělil plukovník Švec listu papíru svůj pocit naprostého zneuctění a přiložil si pod bradu hlaveň svého revolveru. Aksakovskou nocí zazněl výstřel, který však nikdo neslyšel (snad kvůli právě projíždějícímu vlaku), a až teprve o půl šesté ráno nalezl důstojnický sluha svého velitele mrtvého.

Nakolik řešil Švecův radikální čin svízelnou situaci legionářů může být předmětem diskuzí. Jeho místo a povinnosti museli zastat jiní důstojníci a řadové vojáky čekalo ještě několik let bojů a strádání na cestě kolem světa do vytoužené domoviny. Moderní vojenský historik třebaš namítné, že skutečně dokonalý velitel v podobné krizi má obrátit svou zbraň ne proti sobě, ale proti nezodpovědným štvárcům a vojsko pak bezvýhradně podřídí svému velení. Dlužno poznamenat, že i Zemanův román se touto alternativou krátce zabývá, když ve vyhrčené chvíli Švec s rukou na zbrani začne tušit hlubinu své propasti a vnitřní hlas mu našeptává: „Zabij Vodičku!“ Ale on to nedokáže, vždyť i Vodička patří k jeho zlatým hochům, a přitom ponížení je tak veliké, že už zbývá jen druhá možná varianta.

Finále románu nám pak předvádí zkormoucené i zděšené vojáky čs. jednotek, vyčítající si svůj podíl viny nad smrtí skvělého velitele i druhá a tito vojáci teď disciplinovaně nastupují do další bojové akce. Tragika situace dokonce vtiskne slzy do očí vyznavače rudé hvězdy

důstojníci 1. pluku

Jana Vodičky. Necht' je však umělecké ztvárnění reálných událostí sebesnaživější a preciznější a autor si jako hlavní atribut do štítu udal čistou autenticitu, jeho vidění vždy ponese značnou dávku subjektivního zkreslení i zjednodušení. Co se opravdu odehrávalo oné osudné noci ve ztrýzněné duši čenkovského rodáka, nemůže dohlédnout ani ten největší románový fantasta. Čtenář musí dílo přijmout tak, jak je mu předloženo a obohatit se jím umělecky i vědomostně. Přes všechny výhrady, které může literární kritika k Zemanově knize vznést, nemůže jí upřít samé dobré úmysly směrem ke čtenáři v době svého vzniku, ale pro svůj faktograficky nadčasový obsah může velmi snadno a přitažlivě oslovit i čtenáře dnešní. V době nekritické poptávky po akčních pří-

běžích ve všech zábavných prostředcích všude kolem nás by reedice Zemanovy knihy nabídla veskrze „akční“ životní příběh plukovníka Švece bez zbytečného jalového balastu smyšlených dějů a rekvizit. Zároveň by napomohla zvýšit povědomí o naší historii i velkých lidech z našeho kraje, kterým by jinak záhy mohlo hrozit zapomnění.

Za věcně nejpřesnější sdělení by čtenář mohl považovat zápisky autobiografické, pořizované okamžitě nebo jen krátce po proběhlých událostech osobou v místě a čase zúčastněnou. K takovým pochopitelně náleží deníkové a memoárové spisy protagonistů vyznaných dějů. I „Švecovská“ literatura něco podobného může nabídnout, byť se jedná o záznam, pokrývající časově nepříliš rozsáhlý úsek. Deník Josefa Švece se otevírá krátce před vypuknutím světové války a končí v březnu 1918, kdy krizové situace u našich legií začínaly nabírat velmi rychlý spád a právě ty nejobtížnější životní chvíle autora očekávaly. Jak rádi bychom

znali jeho osobní postřehy z oné doby, snad bychom z nich lépe pochopili oprávněnost jeho konečného rozhodnutí, ale není nám to dopřáno. I tak si však čtenář musí uvědomit, že i autobiografické sdělení je nutně zatíženo nemalou chybou, plynoucí z charakteru i záměrů pisatele. Píše-li tyto záznamy s úmyslem sdělit je širšímu okruhu čtenářů, uvede do nich pouze to, co sám uzná za vhodné, jak se sám chce v dané situaci prezentovat a snadno se dopustí úmyslné i neúmyslné polopravdy, ne-li historické lži. V takové chvíli je kritický a nezúčastněný odstup od událostí na prospěch historické pravdě. Za zcela klasický případ takovéto práce možno uvést Churchillovy dějiny Druhé světové války (a v nich kupříkladu premiérovo vylíčení Jaltské konference), navíc zcela paradoxně oceněné Nobelovou cenou za literaturu. Švecův deník je napsán zcela vytríbeným jazykem, přehledným a detailním podáním všech zážitků, jmen a dalších určení, stylisticky i obsahově dobře rozvržen, a tak lze jen těžko předpokládat, že si jej Josef Švec psal pouze pro uchování sledu událostí v dobré paměti.

NÁRODNÍ HRDINA
PLUKOVNÍK JOSEF JIŘÍ ŠVEC

* 19. VII. 1883 v Čeňkově † 25. X. 1918 v Aksakově

Své zápisky počíná klidnou a uvolněnou atmosférou dovolené u moře v létě 1914 (a právě tato scéna se objevuje i v úvodu románu Zemanova). Vzdálení všeho politického napětí a harašenní zbraní kdesi v Evropě tu rozhodujícíčestípedagogové, kdo z nich pojede na sokolský kurz do Prahy. Padlo rozhodnutí a Švec musel v Rusku zůstat, což ho dosti zamrzelo, že neuvidí svoji milou Maki, a proto si naplánoval bohaté cestování po okolních známých.... Propuknutí války však začíná, byť pomalu a postupně, celou jeho situaci i náhledy měnit. Bez jakéhokoliv patosu, jímž Zemanova kniha místy až přetéká, líčí Švec, jak dospěl ke svému rozhodnutí, podniknout

něco pro svoji vlast. Chce něco udělat pro lidi „tam u nás doma“ a na mysl má především své rodiče a svoji milou. Okrajovou zmínkou ještě dodejme, že nikde v autobiografických zápiscích nenajdeme zmínku a ruské ctitelce Ljubě (hojně představené Zemanem), avšak ze zápisů jednoznačně vyplývá, že Švec vůbec nebyl oním asexuálním sucharem, jak by ho rád „idealizovaně“ viděl jeho vzdálený příbuzný Adolf Zeman. Svoji milenkou Maki (slečna Markéta B.) měl v daleké Třebíči a litoval, že vstupem do armády ji už asi niky neuvidí, ale svoje erotické požitky dovedl uspokojit s řadou přítomných dívek, mezi nimiž, jak se lze dočíst, upřednostňoval dívky židovské. K tomuto bodu ovšem ještě poznamenejme, že k Židům žádnou zvláštní náklonnost nechoval a vyjadřoval se velmi neuctivě o židovských obchodnících a dokonce při jedné besedě chlácholil haličské Poláky, že se budou mít lépe, až se zbaví zdejších Židů.

Deník je precizním záznamem výcvikových, bojových i zázemních okamžiků války, kde si pisatel podrobně všímá hlavně činnosti těch nejbližších vojáků okolo sebe, velké strategická rozhodnutí velitelů operací buď vůbec neuvádí nebo jenom letmo bez komentáře zmiňuje. Hlavní

Švecovou starostí od chvíle, kdy obdržel své první velitelské místo, byla péče o svěřené mužstvo, a pro ně vykládal nemalou energii, především v půtkách s neschopnými nadřízenými. Ruská generalita není ani zdaleka tou ideální velitelskou veličinou, jak se v prvních dnech formování čs. vojska jevílo a Švec stále více prosazuje velení české, i když sám se v počátcích drží stranou a výraznější funkci odmítá. Při průzkumných akcích na bojové linii však Švec o tolik překonává své spolubojovníky, že se zodpovědnější roli prostě nemůže vyhnout. Hvězdné okamžiky našeho vojska v bitvě u Zborova, přestože je autor podává stále klidným a nevzrušeným vyprávěním, jsou de facto až bezhlavým hrdinstvím zákopnické války, kde se Švecova jednotka přičinila o obrovský a nečekaný průlom do nepřátelské linie. Následný strategický krach ruské armády Švec ve svých záznamech prakticky nezmiňuje a hledí si jen skutků své formace, které zaznamenává s exaktností válečného zpravodaje. Přitom však Švecův obraz, vyplývající z deníku, není žádný nadpozemský idealizovaný hrdina, ale člověk z masa a kostí i se svými slabostmi a nedostatky. I on má strach z nepřátelských kulek a šrapnelů a nechce se mu umřít. Tak například hned na počátku, když česká jednotka dorazila na bojiště a bez výcviku byla nasazena do první průzkumné akce, Švec velice zanaříkal nad tím, že v takto nezodpovědném nasazení velice pravděpodobně předčasně zemře, aniž by mohl nějak účinněji vojensky prospět. Napínavé a zároveň hodně poučné čtení má tak vlastně jenom jeden nedostatek a tím je jeho předčasné zakončení. Snad na další psaní již nebyl čas nebo i chyběla vůle cokoliv dalšího zaznamenávat, o možném zničení dalších částí deníku lze pouze nezodpovědně spekulovat. Poslední poznámka se datuje dnem 17.května 1918 a tam na samém konci deníku se vlastně poprvé ve Švecových záznamech objevuje zmínka o bolševicích. Je to v souvislosti s obsazením města Penzy. „... načež nás dopravili do Penzy. Tato je slušné město, dosti čisté, ale také nic zvláštního. Divadlo, biografy a americké houpačky. Druhých atrakcí tu není, snad kromě česko – německo – maďarsko – ruských komunistů, kterážto kompanie z nás má děsný vítr.“ Pak již následuje jen zmínka o plánované neradostné cestě do Archangelska a deník končí.

mrtvůj J. J. Švec, 25. 10. 1918

Dr. Josef Kudela tyto Švecovy deníkové záznamy připravil k tisku a doplnil je ještě drobnými pracemi a korespondencí z ruky Švecovy, připojil poznámky a slovníček a nakla-

Švec v roce 1917

datelství Památník odboje vydalo vše v roce 1926 v podobě ucelené samostatné knihy s názvem Deník plukovníka Švece. V připojených drobných pracech je i konkrétní vzpomínka na kamaráda Jendu Syrového, z níž vyčteme opravdový postoj Švecův k Sokolství. Není to žádná honba za vznešenými ideály, ale zcela jasná touha po tělesné zdatnosti a soutěživosti. Svá cvičení často se Syrovým protahovali v třebíčské sokolovně dlouho po skončení vyhrazeného tréninku a předháněli se ve stále dokonalejších přeskocích přes koně

dlouho do pozdních večerních hodin, nedbaje správce sokolovny u dveří netrpělivě chrastícího klíči v ruce.

Na úplný závěr knihy je zařazen Švecův nedokončený předsmrtný vzkaz čs. vojákům: „Nemohu přežítí hanby, stihnuvši naše vojsko vinou mnohých nezřízených fanatiků- demagogů, kteří ubili v sobě i v nás všech ubíjejí to nejcennější – čest.“ Souhrn vlastnoručních svědectví se sice uzavřel, ale mnoho nezodpovězených dotazů k osudovým chvílím nejen pro samotného velitele, ale i pro celý jeho důstojnický sbor a potažmo pro veškerou divizi, zůstává jaksi viset ve vzduchoprázdnu. Co asi dělali a jak smýšleli nejbližší plukovníkovi nadřízení a podřízení velitelé, když vrcholila jeho osobní krize, proč se namísto kamarádského bratříčkování nepřistoupilo k polním soudům proti rozvracečům, a tak podobně. Smělým a možná že i dosti ambiciózním způsobem se na některé z těchto nepochopitelností pokouší odpovědět další legionářský protagonista Rudolf Medek, a to dokonce formou divadelní hry. Má-li něco na neinformovaného sledovatele historických dějů zapůsobit, pak je jevištní zpracování s výrazným hereckým nasazením formou velmi adresnou a mnohdy i přesvědčivou. Již od samého počátku by si však měl divák či čtenář dramatu nasadit latku kredibility hry na přiměřenou úroveň a smířit se s nemalou měrou umělecké licence a nadsázky. Pokud patos popisovaných událostí ze Zemanova románu do daleka vyzařuje, pak je Medkova hra z něho prakticky složena celá. Pozoruhodností zde je samotné otevření hry v okamžiku, kdy Švecův vlastní deník končí, tedy ve chvíli vstupu československých vojáků do města Penzy. Opona se zvedá nad penzenským nádražím, kde právě zmatení sovětsí komisaři musejí přiznat neschopnost být pány situace. Vstupují čs. vojáci, kteří před okamžikem ukořistili bolševikům obrněný vlak a nic jim už nemůže zabránit v ovládnutí města. Současně také dochází k výměně

názorů o schopnostech ruského velení našich jednotek. Při rozhodování o dalším postupu ve městě ruská generalita tlachavě váhá s vydáním přesvědčivých rozkazů a řadoví vojáci neváhají s jejím okamžitým zavržením. Rusové jsou hbitě zbaveni svých postů a do čela vojska pak dosti překvapivě povolán Josef Švec, který je hned nato za velkého hlaholu a jásání vyprvozen vojáky k dalším vyšším úkolům.

Dějství druhé nás zavede na palubu volžského parníku, na němž se nalézá Švecova pracovna a odkud se řeší složité otázky obrany města Kazaně. Velitel, který neúnavně dnem i nocí pracoval a organizoval vojenské operace, právě odpočívá a jeho štábem procházejí různí zástupci z řad legionářského vojska a na jevišti vyslovují své názory na bojové situace i na samotnou osobu velitele. Přes nepochybné uznávání kvalit a bezbřehé obětavosti Švecovy, začínají tu již prokmitávat první pochybnosti o správnosti celého postavení našeho vojska na Rusi. V roli hlavního pochybovače tu figuruje spojař Martyška, který ve hře zcela nepochybně zosobňuje Jana Vodičku z románu Zemanova. Martyška se ve svých politických výlevech pokusí zpochybnit i velitele Švece, ale je téměř okamžitě umlčen ostatními vojáky, a když pak své výtky začne sdělovat přímo právě přichozímu Švecovi, nabídne se dokonce dobrý duch čs. vojska pan Kódl, že Martyšku okamžitě utopí ve Volze jako kotě. Tomu pochopitelně Švec zabrání a jde vyjednávat s představitelem města o další obraně. Ze strany Rusů se tu znovu projeví vyslovené citové vydírání Čechoslováků se spoustou planých slibů. V takovéto nepřehledné situaci musí vzít veškerou tíhu klíčového rozhodnutí Švec jen a jen na sebe a pak dochází k nám již dobře známé evakuaci z Kazaně.

Rudolf Medek

Dějství třetí se odehraje mezi vlakovými ešelony v Aksakovu, kde již bouřlivě diskutují rádobýdemokratičtí vojáci o nesmyslnosti všech ruských operací a nepokrytě odmítají jakoukoliv poslušnost svému velení, Švece tentokrát už nevyjímaje. Sehranou situaci nelze popsat jinak, než jako všeobecnou vzpouru, situaci, která by v každé jiné armádě skončila buď změnou velení a současně i změnou politického kurzu vojska, anebo postavením hlavních strůjců před popravčí četu. V dobrovolnickém vojsku však jsou všichni bratři, tykají si, všechno chtějí jen verbálně prodiskutovat a hlavně nic neriskovat. Válečné nebezpečí však doléhá na naše vojsko bez ohledu na tuto rozvláchnou demokratic-

kou diskuzi. Tak alespoň inscenuje kritické okamžiky ve svém dramatu Rudolf Medek. V tomto okamžiku vstupuje na scénu plukovník Švec, aby si ověřil náladu vojáků a vyslovil rozkazy, načež se odehraje známá pasáž, jenom o něco halasnější a razantnější, než jak ji známe z románu. Mluvčím vzbouřenců je pochopitelně Martyška a pod jeho náповědou předvedou vojáci bezprecedentní výsměch svému veliteli. Švec tedy odchází do ústraní a v kruhu svých oddaných důstojníků hledá řešení. Nakonec prohlásí, že ho již našel a odchází do svého vagónu, z něhož se po chvíli ozve osudný výstřel. Srdceryvné hořekování přejde do zázračné proměny dobrovolnického vojska, kdy vojáci

jakoby procitají z nesmyslného snu a náhle zřetelně vidí, co jim chtěl svou smrtí velitel říci a jak se mají nadále zachovat. S provoláváním slávy svému milovanému plukovníku Švecovi se pak pod padající oponou vrhají do dalších bojů.

V kritickém náhledu je těžké odhadovat nakolik je Medkova divadelní hra v původní podobě dnes hratelná před současným publikem. Byla vytvořena v počátečních letech první republiky a zcela účelově sloužila k ozřejmění zásluh legionářského vojska a současně ke zjednodušení, leč přesvědčivému výkladu složité revoluční situace na Rusi tehdejšími divákům. V knižní podobě ji vydal Josef R. Vilímek v Praze roku 1928 pod názvem *Plukovník Švec*, drama o třech dějstvích. Pokud by se současný režisér striktně držel dikce Medkových dialogů, asi by výsledek vyvolal u diváků ne-li přímo odmítnutí, pak jistě alespoň shovívavý úsměv. Inscenační možnosti, jevištní technika a především interpretační um dnešních umělců by určitou formu provedení uvedeného dramatu možná připouštěl, ale jednalo by se tu každopádně jen jako o určitou kuriózní antikvitu, jejíž obsahovou náplň by měl moderní člověk čerpat ze zdrojů jiných.

Ke shromažďování faktů a pátrání po věrohodných informacích může sloužit značně objemná knihovna faktografické legionářské literatury, vycházející od skončení První světové války prakticky po celou dobu existence První republiky v dlouhých řadách titulů, zařaze-

v kruhu rodinném

ných do několika edic jako Památník odboje, Hrdinové a oběti odboje, Knihovna československé revoluce, Naše revoluce a další. K osobě Švecově se tu vyjadřovali jeho spolubojovníci, kamarádi, politikové, žurnalisté a jiní, z nichž namátkou vyberme již dříve zmíněného Josefa Kudelu nebo F. Syřištěho, B. Přikryla, dr. F. Langeru či F. V. Šteidlera. Veskrze se zde jedná o útlé, několikastránkové brožurky, jejich náplň je více méně shodná, pojednávají o životě a vojenské práci zemřelého hrdiny jen s pramalými obměnami. Za nejrepresentativnější vzorek této faktografické kategorie Švecovské bibliografie je možno uvést publikaci moravskobudějovického profesora Františka Jecha – Josef Jiří Švec, věrný učedník Tyršův a hrdinný plukovník 1. pluku Jana Husi. I zde je vypsáno vše známé v jednotlivých kapitolách o Švecově životě a skutcích až po závěrečný konflikt s vojákem Vodičkou a ochotný nástup čs. vojska do bojů po velitelově sebevraždě a závěrem je připojena vcelku obsáhlá korespondence. Jedinečnost této knížečky je její vytištění znovojemským tiskařem Josefem Jahodou a nákladem Sokolské župy plukovníka Švece v Třebíči při příležitosti odhalení pamětní desky na Švecově rodném domku v Čenkově 15. května 1921.

Závěrem možno konstatovat, že česká věda i umění celého meziválečného období nezůstaly osobě plukovníka Švece nic dlužny, zato následující půlstoletí totalitních režimů, ať již pod knutou nacistů nebo komunistů, zaujalo postoj zcela opačný jak ke Švecově památce,

Pepíček Šveců z Čenkova na měšťanské škole v Třešti, je na fotografii v první řadě druhý žák zprava.

Švecův hrob v Čeljabinsku

tak i k jeho tělesným ostatkům. Proto s povděkem vítíme nástup moderní historické vědy na přelomu 20. a 21. století, která nám umožní objektivně poznat vlastní dějiny, jejichž dosti významnou součástí je i Josef Švec. Stává se tak pohřbu již s tak velkým časovým odstupem, kdy již nežije žádný pamětník zkoumaných událostí, a tak

nám bude navždy chybět autentické osobní svědectví. Přesto však každý, kdo to se zájmem o svou domovinu myslí vážně, má dnes možnosti nalézt si správné zdroje k jejímu poznávání.

*Připravil
MUDr. Přemysl Fučík*

NAD SBÍRKOU KŘÍŽOVÝCH KAMENŮ A KAMENNÝCH KŘÍŽŮ MUDR. LEOPOLDA FRITZE

MUDr. Leopold Fritz se narodil 7. listopadu 1813 v myslivně Na pouštích, stojící dodnes při silnici ze Stonařova do Třeště. Otec byl revírníkem na třeštském panství. Z tohoto tichého venkovského prostředí Fritz odešel studovat nejdříve do Jihlavy a nakonec do Prahy. Tam prý doputoval v roce 1829 pěšky s tlumokem na zádech, aby tady úspěšně vystudoval lékařskou fakultu. Po promoci 17. listopadu 1836 se vrátil domů a spolu s rodiči se natrvalo usadil v Jihlavě.

Od počátku byl nejen vyhledávaným lékařem, ale také rádcem českých rodin. Jak uvádí JUDr. Ludvík Chlum, mladý Fritz byl hluboce přesvědčen o šťastné budoucnosti českého lidu. Při svých návštěvách nosil lidem české knihy a povzbuzoval v nich lásku k rodné řeči.

V roce 1845 založil v Jihlavě veřejnou českou čítárnu, kde rovněž konal svoje přednášky. Když v roce 1847 zemřel Josef Jungmann stal se jedním z pořadatelů slavného requiem v kostele sv. Ignáce, což byla pro Jihlavu velmi významná událost. Vedle celé místní honorace se jí účastnili všichni profesori a žáci. Dne 28. února 1848 uspořádal Fritz velkou Slovanskou besedu, k níž sám namaloval transparent s českým lvem, moravskou orlicí a s heslem Rovnost - Svornost.

V roce 1849 se rozhodl věnovat se učitelskému povolání. Chtěl vyučovat přírodopis a proto zakoupit v dražbě dům v Rámové ulici č. 13, dnes Tolstého, ke kterému přináležela velká zahrada. Tady zamýšlel zřídit botanickou zahradu, což se mu postupem dalších let podařilo. V témže roce vstoupil do spolku Moravské národní Jednoty a začal v kalendáři Jednoty publikovat články o zdravotvídě. Jako člen výboru pak přispíval na českou knihovnu v jihlavském gymnáziu a současně usiloval o zřízení samostané české školy.

Nakonec vše dopadlo úplně jinak. Fritz na učitelskou dráhu nenastoupil a dál se věnoval lékařské praxi. Zůstal však ochráncem českých studentů, kteří ho navštěvovali na jeho zahradě. Tady se zabýval pěstováním cizokrajných rostlin a pokusným štěpováním ovocných stromů. Byl dobrým rádcem i samotnému městu. Přečinil se o zušlechtnění mnoha sadů včetně založení Nového Heulosu a výsadbu stromořadí lip a kaštanů. Jemu vděčíme za zachování jihlavské brány v ulici Matky Boží, jednoho z výrazných symbolů města, a z vybudování nového ústředního hřbitova v Žižkově ulici a židovského hřbitova U Cvičiště.

Když po prusko-rakouské válce v roce 1866 projížděl Jihlavou císař, předal mu Fritz petici obsahující mimo jiné žádost o zřízení českého gymnázia v Jihlavě. V závěru roku 1871 založil vůbec první český spolek v Jihlavě - Jihlavskou Besedu a zakrátko potom Hospodářský spolek pro

Jihlavu a okolí, jehož byl dlouholetým předsedou. Po ustavení Ústřední Matice školské v Praze podařilo se mu v roce 1882 dojednat zřízení české školy obecné v Jihlavě v Křížové ulici. Za jeho podpory pak byla otevřena i první česká opatrovna.

Významným momentem bylo vystavění Besedního domu v Jihlavě. Slavnostního otevření se česká veřejnost dočkala v červenci roku 1894. Aktu se zúčastnil i sám staříčský MUDr. Fritz, když se slzami v očích prý tehdy prohlásil, že teď rád zemře, když vidí českou manšinu zajištěnu.

A ještě jednou prý Fritz do Besedního domu došel. Jak uvádí ve svých pamětech JUDr. Karel Malát, stalo se tak 17. března 1895, když Dr. Isidor Zahradník pořádal národopisnou výstavku určenou pro Prahu. Tehdy byla mimo jiné poprvé prezentována Fritzova sbírka kamenných křížů a křížových kamenů obnášející kresby 95 exemplářů.

Těto sběratelské činnosti se Fritz věnoval někdy od konce 70 let 19. století. Do července roku 1894 se mu podařilo soustředit celkem 80 těchto kamenných památek z Jihlavska, Pelhřimovska, Havlíčkobrodska, Žďárska, Třebíčska a Jindřichohradecka. Před již zmíněnou národopisnou výstavkou v jihlavské Besedě obohatil svoji sbírku o dalších 15 a tak mohl vystavit celkem 95 těchto exemplářů. Stejný počet byl prezentován roku 1895 na velkolepé Národopisné výstavě Československé v Praze, v církevním oddělení.

Redaktor Vladimír Urbánek uvedl v časopise Podyjí č. 12, že Fritz rozšířil během posledních pěti měsíců před smrtí svoji sbírku na rovných 100. JUDr. Malát v této souvislosti uvádí, že krátce před svou smrtí Fritz oznámil svému příteli a zemskému poslanci Vilému Richlému do nedalekého Mirošova, že ví o stém kříži a zval ho, aby se v neděli 4. srpna přijel do Jihlavy podívat. Pan Richlý skutečně přijel - starému příteli na pohřeb. MUDr. Fritz zemřel ráno dne 2. srpna 1895 ve svém domě v Schillerově dnešní Benešově ulici.

V závěru svého plodného života se Fritz věnoval literární práci. Zabýval se vlastivědou, studoval staré stezky a cesty vedoucí Jihlavskem a dějinami zdejšího dolování. Podle MUDr. Vladimíra Zapletala je v jihlavském muzeu soustředěno mnoho Fritzových středověkých vykopávek, hornických kahanů a kladívek. Vedle toho se tady nachází část jeho rukopisného vlastivědného bádání, zatím co soupis pamětních kamenů, pomníků, křížů a Božích muk byl podle MUDr. Zapletala v roce 1953 nezvěstný.

O to cennější byl nález celého tohoto souboru v jihlavském archivu. Obnáší vážně poškozený papírový deník o rozměrech 23x35 cm, na jehož přední straně je nápis Sbírka žulových křížů p. Dr. Fritze. Všechny stránky byly poničeny plísní a v mnoha případech došlo k rozpadu papírové hmoty. Deník obsahuje celkem 76 jednostranně popsanych listů. Ještě před odesláním do restaurátorských dílen Moravského zemského

archivu v Brně provedl autor tohoto článku náročné okopírování, které umožnilo zveřejnění celého obsahu této jedinečné sbírky ve sborníku Češi a Němci na Vysočině. Sborník vydaly Okresní vlastivědné muzeum a Státní okresní archiv v Havlíčkově Brodě v roce 1998.

Pozůstalost dále obsahuje čtyři dopisy z let 1894–1895, které se týkají vystavení sbírky na Národopisné výstavě Československé v Praze v roce 1895. Dopisy jsou adresovány JUDr. Karlu Malátovi, advokátovi v Jihlavě, který Fritze v této záležitosti zastupoval. Z nich se mimo jiné můžeme dozvědět, že na výstavě bylo prezentováno celkem 95 kreseb křížů v měřítku 1:10 a to včetně popisek sepsaných samotným Fritzem.

Kdo byl autorem kreseb není známo. V pozůstalosti uložené v jihlavském archivu se dochovala pouze jediná kresba tužkou o velikosti 18x14 cm opatřená na rubu čís. 96. Jedná se o známý křížový kámen nacházející se dodnes v katastrálním území Horního Kosova u Jihlavy. V souboru byl omylem popsán dvakrát a to pod pořadovými čísly 87 a 96. Podle redaktora Urbánka kresby pořizovali venkovští učitelé nebo kněží. Někdy prý Fritz poslal ke kříži svého vlastního kreslíře. Je skutečností, že z celého konečného souboru 100 obrázků se dochovalo pouhých 13 kreseb v Muzeu Vysočiny v Jihlavě. Všechny jsou pořízeny jediným velmi zdatným kreslířem, žel, na žádném obrázku není ani podpis nebo iniciály autora. Smutnou skutečností zůstává, že do dnešního dne se v Praze vystavený soubor nepodařilo objevit. V Národním muzeu v Praze a jinde po něm bezvysledně pátrala PhDr. Helena Businská z Prahy.

Jak z korespondence vyplývá, pražskou expozici měl doplnit jeden křížový kámen a jeden kamenný kříž z Jihlavska. Z dopisů JUDr. Maláta vyplývá, že se mělo jednat o kamenný kříž poř. čís. 5 z Bílého Kamene a křížový kámen poř.čís.11, který je dnes nezvěstný u Dušejova. Patrně však k převozu těchto dvou památek nedošlo, neboť kamenný kříž z Bílého Kamene byl před pár lety velmi pracně vyzdvižen zcela zapadlý do země. Jeho celková délka 160 cm a značná hmotnost si při následné manipulaci a novém uložení vyžádala použití techniky. O nic lépe by na tom nebyl ani křížový kámen od Dušejova. Ten byl objeven Vilémem Richlým, Fritzovým spolupracovníkem a majitelem zámku v Mirošově, někdy kolem roku 1891. Ležel povalený na louce pod vrstvou hlíny a trávy. Richlý jej změřil (92x50 cm) a nakreslil do svého sběratelského památníku, který je uložen ve sbírkách Muzea Vysočiny v Jihlavě. I hmotnost tohoto kamene by byla v případě transportu značná a tak oba exponáty zůstaly patrně na svých místech.

A nyní k vlastní Fritzově pozůstalosti uložené v jihlavském archivu. Texty vlastnoručně nepsával Fritz, ale diktoval je někomu ze svých blízkých. Pro tento článek nebyly jazykově upravovány a nečitelné či zmizelé části textu byly označeny čárkováním ---.

na silnici z Hlupk na Michálovce

Brodu jest mezi Kvetinovic a Michálovce

hned před vsí u pastoušky. Při cestě videti
kamen, 72 cm vysoký a 52 cm široký. Na přední ote-
sané jeho ploše nachází se kříž 30 cm vys. a
42 cm šir, z čehož opadne 10 cm výšky a 35 cm šířky na
kapánek. Pozbylý vlastní kříž má tedy rozměry
a ráz tak nazvaný řecký, tzn. nesb. jiného.

Ramena má 24 cm dlouhá a 5 cm široká; na polovici
šířky jest každé rameno rozšířeno na čtverec desíti centi-
metrový diagonálně postavený.

Jelikož tento kříž žádného jiného znaku nemá,
nemůže se mu přivěknouti jiného významu
než náboženského. Porucha na pravém horním
úhlu kamene, otupení hran a obrousění plochy
poukazuje na dobu starověkou. Doptati se ná-
jakké pověsti o něm nelze.

Dopis č. 1 :

Výbor pro uspořádání výstavy národopisné v Praze r. 1895
Kancelář výboru na Příkopě č. 12 adresa pro elegr.: Národopisná výstava
Praha

V Praze dne 5. června 1894
Číslo jedn. 3172

Velectěný pane doktore !

Na ctěný váš dopis ze dne 2. května můžeme dnes Vaší Slovnosti oznámiti, že kříže, zejména tak zvané cyrillomethodějské, památníky různých událostí (vražd, morů) budou na výstavě ve věrných reprodukcích v oddělení církevním. Základ ovšem bude tvořiti velká sbírka slovutného pana dr. Fritze z Jihlavy.

Výkonný výbor přijal laskavou nabídku pana dr. Fritze s radostí a vřele děkuje za vzácnou tu přízeň. Stran úpravy sdělujeme Vaší Slovnosti, že bude radno napnouti obrazy na karton, aby se po stěnách pověsiti mohly.

Těšíce se na další ctěné Vaše zprávy trváme v hluboké úctě Vaší Slovnosti.

Výkonný výbor národopisné výstavy Československé v Praze
1895 (razítko).

Místopředseda J. A. Šubert v. r.

jednatel: Dr. E. Kovář v. r.

Slovutný Pán pan JUDr. K. Malát, zemský advokát atd. v Jihlavě.

Dopis č. 2 :

Ctěnému výboru národopisné výstavy v Praze, Příkopy č. 12

Moje sbírka „Osamělých žulových křížů v česko-moravském pohoří“ panem Dr. Fritzem v době mnoha let nashromážděna k výstavě upravena, rozdělil jsem sbírku tuto 95 obrazů v 1/10 přirozené velikosti a na čtyři skupení a sice:

1. Báby, Cyrillské kříže a kříže vůbec vytesané
2. Kříže v deskách s reliéfy bez znaků
3. Kříže se zbraněmi
- č. Kříže s nápisy a letopočty

První oddělení čítá nejméně exemplářů totiž jen 11, druhé čítá 20, třetí 39 a poslední 25.

Jsou mezi nimi i kříže na nichž nalézají se zbraně (meče, šavle) snad by mohly míti význam válečný a to dovoluji si uctivý dotaz na což sekce

pro válečné památky, jak žádá ve včerejších listech na takovéto kříže by reflektovala.

Dále žádám za sdělení zdaž by bylo vhod slavnému výboru bychom charakteristické kříže (např. jako Bábu a jeden deskový kříž) do Prahy dopravili.

Sbírka křížů bude záležitosti z osmi obrazů o jednom metru délky, 50 cm výšky a v každém bude umístěno 12 obrázků v šedém paspartu. Doufám, že do 14 dnů vše bude hotovo.

Žádaje za laskavou zprávu jsem ctěnému výboru v úctě Dr. Malát
V Jihlavě 2. 3. 1895

Dopis č. 3 :

Národopisná výstava Československá v Praze r. 1895.

S podporou sněmu Království Českého.

V Praze na Příkopě 4.12, dne 29. března 1895

č. j. 179

Slovutný pane !

Jménem církevního odboru, jemuž sbírka křížů vc Lp. Dr. Fritze byla vcp delegátem P. Zahradníkem ku zapůjčení zprostředkována byla, vydávám již předem srdečné díky za laskavé pořádání. Račtež pořádati jak jste navrhl - jen prosíme račte všudy pod obrázek připsati naleziště. O zaslání prosíme co možno nejbržší. Bude-li možno s ostatními předměty vdp delegáta vašeho, pochybuji, aby se snad nepoškodily. Nám třeba přec jen trochu času na zasklení a upravení ráků i kvůli rozvrhu při instalaci.

Připojuji prosbu, aby jste ráčil pokud možno i jiné předměty připojiti. Za odbor církevní: Ed. Šittlert

Provisor k. a semináře

NZ deska a kříž - neutrpí-li jen transportem zkázy budou velevítány.

Slovutný pán, pan Dr. K. Malát, advokát z Jihlavi.

(Na druhé straně tohoto dopisu je koncept odpovědi napsaný a podepsaný JUDr. Malátem - viz dopis č. 4.)

Dopis č. 4 :

Ctěnému odboru církevnímu národopisné výstavy české v Praze.

Sbírku křížů jsem již s věcmi jež P. Zahradník ---- také zaslal. Záleží z osmi zarámovaných obrazů po 12 obrázcích. Tu mě nebylo známo

jak upravití chcete věc dále a chtěje zachovati lhůtu k zaslání, zaslal jsem jen obrazy. K nim popsání teprve se opisuje i bude popis ten tvořiti knihu, jež k nahlédnutí může ležeti při sbírce. Pořad obrazů jest na zadní straně mnou modrou tužkou poznamenán od I. - VIII. Račte pořad ten zachovati.

Také dle pořadu tohoto zašlu i topografické cedulky pod každý křížek takže přání vašemu v příčině nápisu mnoho bude vyhověno. Co se týče zaslání skutečných dvou křížů, sdělil jsem věc p. Dr. Fritzovi a týž v několika dnech mě oznámí, zdaž kříž (obraz I. Č řadové 5) zaslati lze, já tak zamýšlím obstarati deskový kříž (obraz VI. Č řadové 11).

V několika dnech buď přímo Vám budu psáti neb dám zprávu P. Zahradníkovi.

Jsem Vám v úctě Dr. Malát
V Jihlavě 6. 4. 1895

Dopis č. 5 :

Součástí pozůstalosti MUDr. Fritze je i návrh na pamětní desku zhotovený firmou Bohumil Hlaváček, Praha VII., sochařský a umělecký kamenický závod, výroba pomníků, desk, mramor. valch, Vinařská ulice 525. Nákras není datován, ale byl zhotoven před r. 1901. Obsahuje následující text :

PAMÁTCE
OBĚTAVÉHO MECENÁŠE
ČESKÉHO.
ZDE NARODIL SE R. 18--
Dr. A. FRITZ
ŠTĚDRÝ PODPŮRCE ČECHŮ,
ATD.
ZŘÍDILI „JIHLAV.BESEDÁ“, „SOKOL“,
ČESKÉ SPOLKY V JIHLAVI R. 1901.

Dalším dokladem je dopis z 30. 11. 1903 s tímto obsahem :

Kr. Vinohrady, 30. 11. 1903

Velectěný pane doktore !

Stvrzuji tímto, že obnos 18 zl. za poprsí Dr. Riegra právně jsem obdržel a děkuji současně za nevšední ochotu prokázanou mi stran desky pamětní.

Návrhu nových, hotových nemám, ale prosím slavný výbor, by přenechal provedení a ev. měnění na desce mě, protože při provádění teprve se vyskytují detaily, kde umělec to neb ono vyzvednout může a uplatnit.

Je to věcí cti, když umělec dílo mu svěřené může podat dokonalé a původní, proto též jsem slavný výbor žádal by náčrty považoval za pouhé skyzy a při provádění mi ponechal volnou ruku, celek ovšem zachovám.

Snažně prosím o laskavé zaslání různých fotografií Dr. Fritze hlavně z profilu, jsou mi důležitou a nezbytnou pomůckou při zachycení karak-teru a podoby.

Stran techniky, zašlu Vám velectěný pane doktore jednu z mých menších dřívějších plaguett, je to jedna z dřívějších prací a přiučil jsem se mnohému pak v Paříži kde jsem dlouhý čas žil a studoval.

O brzké zprávy prose znamenám se s veškerou úctou

Folkmann

Pozn. autora :

Jedná se o dopis Hanuše Folkmanna (1876–1936), sochaře a profesora Vysoké školy architektury v Praze, který byl dalším autorem pamětní desky pro MUDr. Leopolda Fritze, což dokládá i Nový slovník československých výtvarných umělců z r. 1947, str. 229. Tuto desku zrealizoval právě v r. 1903, kdy se vrátil z Paříže do Prahy. Slavnostně byla umístěna na Fritzově rodišti Na pouštích.

A nyní k vlastní sbírce nadepsané :

SBÍRKA ŽULOVÝCH KŘÍŽŮ p. Dr. FRITZE

OSAMĚLÉ ŽULOVÉ KŘÍŽE

v jihozápadním česko-moravském pohoří

Sbírka dr. Leop. Fritze v Jihlavě

BOHUMIL HLAVÁČEK PRAHA VII.
Sochařský a uměl.kamenický závod.
výroba pomníků, desk, náram. vlněn.
Latax, Vinarská ulice 525.

Praha.

*Arch. sochař
B. Hlaváček*

Poloha a úklad materiálu.

Počet a rozvrh křížů ve čtvero skupení.

Význam křížů :

1. náboženský (eo ipso)
2. vojenský (zbraně)
3. právní (hranice, tresty)
4. pamětní (pohromy)

Pozornost, kterou vzbudily tak nazvané kříže cyrilo-methodějské vedla k tomu, že i jihozápadní část pohoří česko-moravského, zvláště okolí jihlavské, pokud možno prohledána byla.

Resultát byl překvapující. Za několik let nalezlo se po této oblasti osmdesát sedm rozličných žulových monolithických křížů, mezi nimi ani dvou sobě úplně podobných. Na jiné kříže dřevěné, železné a z jiného materiálu složené, jakož i Boží muka, ohled brán nebyl.

Celé území ohledané dá se ohraničiti periferií počínající se na severu u Světlé a pokračující k Německému Brodu, Černé Zhoři, Arnolci, Řehořovci, Velikému Meziříčí, Velké Býteši, Třebíči, Moravským Budějovicím, Dačicím, Čenkově, Dolní Cerekvici, Pelhřimovu, Vystrkovu, Jiřicím a nazpět k Světlé.

Ve středu tohoto kruhu leží Jihlava obklopena kol kolem tzv. Německým Ostrovem, na jehož objemu shledáme kříže ve Štokách, Měšíně, Hilberticích, Studýnkách, Vilánci, Kostelci, Dvorcích, Hladově, Jiříně, Bílém Kameni, Hybrálci, Lešince a Zvonějově. Jelikož ale na obou obvodech tvary křížů samých se rozmanitosti poskytují, podávají tyto rozličné útvary možnosti sestaviti z nich několik skupin na jihozápadním území česko-moravském a sice:

I. Vlastní kamenné kříže, úplně vypracované.

II. Pokřížované kameny bez jiných znaků.

III. Pokřížované kameny s vedlejšími znaky.

IV. Pokřížované kameny s nápisy.

Celkem na území česko-moravském shledalo se křížů osmdesát sedm ve čtyřech skupeních.

Seznam a popis osamělých křížových monolithů žulových z jihozápadního pohoří česko-moravského

I. KAMOKŘÍŽE

1. Na silnici z Humpolce do Jiřic 278 kroků od kříže stojí přímo kříž žulový 130 cm vysoký a přes příčná ramena 70 cm široký, na pohled velmi primitivní, na ramenách a hranách velmi skomolený, lišejníky porostlý, zvětřením a vydrobením porouchaný. Do země jest zahlouben na 45 cm. Na soukříží má čárkovou konturou naznačený řecký křížek se stejnými rameny, 10 cm dlouhými. Rovná se křížům cyrilo-methodějským. Někaké legendy nebylo lze se doptati, přece místní jméno Trucbaba a několik podobných na blízku zasluhují povšimnutí.

2. Vyjde-li se ve Světlé z náměstí (podle hostince u Otokára) ulicí na polní cestu k starému hřbitovu, spatří se hned na kopečku, kde se pěšinka s nepatrným potůčkem křížuje, nápadný kamenný kříž, poněkud nalevo nakloněný. Výška jeho obnáší 128 cm, šířka přes příčná ramena 97 cm, výška horního ramene 28 cm, dolního 80 cm. Dle těchto rozměrů má tedy tento kříž ráz poněkud latinský, musí se však připočítati náramné skomolení horních ramen, čím typu cyrilskému mnoho se blíží. Jest na všechny strany úplně vypracován. Neobyčejná masivnost a primitivní zrobení poukazují na veliké stáří, čemuž i valné porušení zvětřením a tvrdošijnými lišejníky nasvědčují, což připouští, že pocházejí z té samé doby jako tzv. cyrilské. O významu jeho ničeho doptati se nelze.

3. Na okresní silnici z Opatova do Zbilid, již nedaleko hranic stojí nápadný žulový kříž, který na první pohled se podobá ženštině s rozpráženými ramenama (Babě). Jest na všech stranách bedlivě otesán, 85 cm vysoký a 75 cm široký. Horní rameno jest až na 10 cm skomoleno, příčná na končinách laločnatě zakulacena, dolní na soukříží 22 cm široké, šíří se k patě až na 45 cm. Na přední ploše jsou vyryty docela podobné kontury menšího, 80 cm vysokého a 45 cm širokého, křížku. Podle přímé osy tohoto křížku stojí vyryto kopí, 75 cm dlouhé, hrotem vzhůru. Na zadní ploše vyskytuje se docela stejný křížek, schází mu však kopí. Význam jeho na kříži jest náboženský.

4. U Jedlova nedaleko od tak zvané hospůdky Kocandy, na mezi u polní cesty ležel kol kolem travou obrostlý kamenný kříž, který nyní postaven byl. Tentýž jest 125 cm vysoký, přes příční ramena 85 cm široký a 5 cm tlustý. Ramena tato stojí poněkud kosmo, majíce končetiny zvětřením otupené. Kříž jest všestranně otesán, bez nějakého znaku.

Dle lidské pověsti na tom místě klesl a skonal muž, vsadiv se, že donese z Hladova na Kocandu soudek piva, co také dovedl, ale životem zaplatil. Povídka to velmi podezřelá.

5. Na jihlavsko-jeníkovské silnici, když se blížíme k bělokamenské myslivně, setkáme se s tarasovanou polní mezí, do které zarovnány jsou tři kříže. Tento první, nad zemí 100 cm vysoký, úplně vypracovaný, jest osmihranný. Hrany však namnoze zvětřáním otupeny a plochy lišejníky pokryty. Přece však na lícni ploše kříže zřetelně jest k poznání mezi oběma příčnými rameny vytesaný opeřený šíp, 4 cm dlouhý s hrotem vzhůru ukazujícím. Zdá se býti sem přenesen ze staré opuštěné silnice.

6. Druhý kříž na jihlavsko-jeníkovské silnici poněkud dále od myslivny bělokamenské jest též pod mez zatarasován, tak těsně, že sotva ho možná spatřiti. Jest patrno, že byl čelistvě upraven, 80 cm vysoký, 107 cm široký. Ramena má osmihranná, pravé velmi porouchané. Na horním jsou vydlabány tři díry, asi 4 cm hluboké a 2,5 cm v průsvitu, jedna na temeně, druhá na přední a třetí na zadní ploše. Pravděpodobno jest, že tento kříž původně měl šest ramen, že však přenášen a přitom skomolen byl a zlomky se ztratily. I od pravého ramene byl kus končiny ulomen a leží vedle něho.

7. Na silnici jihlavsko-polenské u kil. 8,4 mezi Měšínem a Ždírcem stojí kamenný kříž, vyčnívající 70 cm ze země. Šířka přes ramena obnáší též 70 cm. Úprava jeho jest čista, osmihranná neb vlastně čtyřhranně s otupenými hranami. Končiny ramen jsou zvětřáním zakulaceny, znaků na něm nepoznati žádných, aniž dohledati se nějaké pověsti. Tento kříž ukazuje patrně typus řecký a stojí na rozhraní česko-moravském.

8. Na cestě ze Stáje do Arnolce, asi čtvrt hodiny od posledního, stojí kamenný kříž na všech čtyřech stranách hladce otesaný s končinami rozšířenými, dosti dobře zachovaný asi 1 m vysoký. Domnívají se, že tj. snad cyrilometodějský, čemu ale ani ráz, ani zachovalost nenasvědčuje. Ráz jeho jest latinský, výška asi 100 cm, znak žádný.

9. Mezi Třebíčem a Podsoudovem stojí na poli kříž kamenný, úplně vypracovaný, však zvláště na ramenech silně porouchaný a lišejníky porostlý. Na příčných ramenou má vyrytý letopočet arabskými číslicemi 1622. Dolní rameno jest tak dlouhé, jako oboje příčná dohromady, pod levým bokem až na zem nakreslen jest pouhými lineami křížku podobný meč. Lid pokládá tento kříž za cyrilo-metodějský, hlavně pro jeho primitivnost a poruchu, latinské jeho rozměry a letopočet odporují.

II. KAMOKŘÍŽE BEZ ZNAKU Č. M.

10. Na cestě z Větrného Jeníkova do Smrčné, asi 150 kroků od domku „U Bednářů“, našel učitel pan P. J. Mančál mezi kamením ležící žulový kámen 140 cm vysoký, 62 cm široký, 19 cm tlustý, na němž jest vytesán kříž latinský, 74 cm vysoký, 38 cm široký, s horním ramenem 10 cm, příčnými 15 cm a dolním 56 cm dlouhými. Šířka ramen horního a dolního 7 cm a příčných od 7 až na 12 cm šířeno. Nad pravým příčným ramenem nachází se díra 1 cm v průměru, od spodu ale čtyřhranná, odkud se veliký kus kamene odštípl, jak, neví se.

11. Odbočivše od silnice jihlavsko-pelhřimovské do Dušejova a odtud postupující po vozové cestě k Boršovu shlídneme na pastvině nedaleko od potůčku a hranic Boršovských kamen 92 cm vysoký, 52 cm široký. Přední a zadní plocha jeho jest otesána hladce a na středu má každá kříž 30 cm vysoký a 25 cm široký s rameny ze 6 až na 12 cm šířenými. Od dolního ramene prodlužuje se podpatí na způsob řapíku o 35 cm až k zemi. Kámen ležel vypáčen na povrchu, byl však přičiněním pana Viléma Richlého z Mirošovic opět vztyčen.

12. Při panské pastvině mezi Milíčovem a Větrným Jeníkovem leží neobyčejný kámen, který se zdá býti hraničník. Má podobu poněkud rhomboidální (kosodélníkový - pozn. autora) s obroušenými hranami. Na přední ploše jest prohlubeně vyryt křížek s rameny 22 cm dlouhými a 5 cm širokými. Soukříží mezi nimi zůstalo vypouklé.

13. Na staré silnici z Pelhřimova do Vlásenice hned za městem u nového kostela Kalvárie jest kámen 90 cm vysoký a 40 cm široký. Přední plocha jeho jest pravidelně otesána. Prostředkem přetažen jest kříž stíhlý, mělce vypuklý s rameny 6 cm širokými, s končinami trojlaločně šířenými. Na pravém rameni jest lalůček horní, na hořejším celá končina a celé temeno kamene skomoleno. Příčná ramena jsou 15 cm, dolní 70 cm dlouhá. Na zadní ploše kamene ukazují se stopy jakéhosi nečitelného písma. Nedaleko leží ulomená část trojlístého ramene kříže.

14. Na mezi podle silnice z Dačic k Bulíkovu v lese vyskytuje se kámen 70 cm vysoký a 60 cm široký, s krajemi velmi porouchanými, hlavně na horních úhlech. Kříž na přední ploše jeho, rameny dosahující až na kraj, ukazuje na všech ramenech šířku 6 cm, která se na končinách hořejších šíří v podobu jablkovitou. Dolní rameno bez šíření ponoří se do země.

15. Poblíž silnice z Dačic do Jindř. Hradce, asi 10 minut za městem na mezi, stojí kámen 80 cm vysoký a 60 cm široký. Přední plocha jeho jest na mnohých místech silně a na postraní ještě více porušena. Kříž na přední ploše jest 66 cm vysoký a 60 cm široký. Ramena 6 cm široká jsou na končinách trojlístě šířena, horní zachovalé, příčná méně, dolní, pokud sahá na zem nešířeno.

16. U Slavonic na silnici od Dačic nachází se kámen dokonale vypracovaný a dobře zachovalý, 85 cm vysoký a 80 cm široký. Na přední ploše nese kříž s tím samým rozměrem a s rameny 5 cm širokými a na konci trojlístými. Pouze dolní rameno není šířeno. Prostor přední plochy nad horními rameny jest polokruhový.

17. Na silnici z Humpolce do Německého Brodu jest mezi Květinovem a Michálovicí hned před vsí u pastoušky vedle cesty viděti kámen, 72 cm vysoký a 52 cm široký. Na přední otesané jeho ploše nachází se kříž 50 cm vysoký a 42 cm široký, z čehož odpadne 10 cm výšky a 35 cm šířky na kopeček. Pozbylý vlastní kříž má tedy rozměry a ráz tak zvaný řecký, tvaru neobyčejného. Ramena má 24 cm dlouhá a 5 cm široká. Na polovici délky jest každé rameno rozšířeno na čtverec desíti centimetrový, diagonálně postavený.

Jelikož tento kříž žádného jiného znaku nemá, nemůže se mu přiřknouti jiného významu, než náboženského. Porucha na pravém horním úhlu kamene, otupení hran a obroušení ploch poukazuje na dobu starověkou. Doptati se na nějaké pověsti o něm nelze.

18. V Kateřinských lázních nachází se u studně žulový, poněkud nakloněný kámen 80 cm vysoký a 45 cm široký na němž vypukle vytesán kříž v tomtéž rozměru. Ráz vypouklého kříže jest latinský pravoúhelný a paralelní. Dolní konec dolního ramene z každé strany opírá se o podporný výstupek. Nějakého znaku na něm není viděti, aniž pověst o něm slyšeti.

19. Na cestě z Veliké Byteše do Jestřábí dřív než na polovici, vyskytuje se kámen na němž jest vytesán kříž 82 cm vysoký, s rameny 35 cm dlouhými. Hořejší jsou rovnoběžná, dolní však na končině až na 48 cm šířeno. Celý kříž ukazuje jaksi ráz řecký a masivní. Lid ho považuje za památníka pohraničního, znaků na něm není žádných.

20. Na velkomezeříčsko-brněnské silnici nachází se u Nebštych cesta k Jestřábí, na které v polovici dojdeme ku kříži 45 cm vysokému, horní šíře jeho jest 32 cm, dolní 52 cm, u prastaré borovice. Tento kříž jest dvojatý, tedy pětiramenný (biskupský). S rameny 80 cm dlouhými a na končinách a hranách silně odřené.

Dle zápisu archivu Velkobytešského, byl již roku 1414 hraničníkem mezi Byteší a Otěchleby, později zaniklými.

21. Vyjda-li se na státní silnici ze Štok směrem do Jihlavy a mineme-li polní cestu odbočující od posledního domu nalevo, dojde se za několik minut na druhou, též na levou stranu vedoucí cestu, na které se brzo ukáže na mezi napolo zavalený kámen kupředu skloněný. Při bedlivějším ohledání vyskytnou se na něm dvě ramena kříže. Odhrábne-li se zem, na přední ploše kamene, až na spodní konec kamene, ukáže se výška jeho 122 cm, šířka 63 cm, tloušťka 17 cm, část nadzemní 50 cm a podzemní 72 cm. Ráz jeho jest docela neobyčejný, horní polovice jest kruhovitá, přední plocha kruhu má průměr 63 cm. Na ní jsou vytesána tři horní ramena latinského kříže, na končinách z 10 na 15 cm vyšířena. Od kruhu se tato plocha prodlužuje v délce 64 cm a v šířce 18 cm ku spodu a nese dolní rameno.

Udržela se stará pověst, že stará babička od příbuzných byla vypuzena z domu a nenalézajíc nikde útulku, udělala si vedle cesty boudu, ve které bídou umřela. V noci nato bylo viděti okolo boudy zář, pročež lidé prohlásili stařenu za mučednici a postavili na místě, kde bouda stála tento kříž.

22. Na pražské silnici u kil. --- mezi Štoky a Zvonějovem (Wonau) táhne se úzké, ale dlouhé pole paralelně podle silnice, z které jest snadno viděti přes pole vozovou cestu a tarasovanou mez. Na této vystupuje nápadný kámen, kol kolem otesaný a na přední straně stejnými silně vystupujícími kříži pokřížovaný. Má 121 cm výšky, 69 cm šířky. Ramena jsou velmi masivní, pravoúhelná, jen dolní jest delší a na stupeň vyšířeno.

23. Na silnici jihlavsko-jeníkovské, blízko bílokamenské myslivny, stojí mezi dvěma jinýma třetí kříž 105 cm vysoký a 30 cm pod mezí zatarasován. Jest celkem mnoho porouchán. Kámen, na kterém kříž se nachází, jest na přední ploše hladce otesán, ostatní jen drsně otepáno. Umístění křížů v tarase dokazuje, že není více na původním místě.

24. Když se z Jihlavy po silnici jeníkovské dojde až k rozhraní starohorsko-segelbergskému, leží mezi dvěma vyššími mezemi drobným a hrubším kamením z polí vyhozenými také žulová plotna, 140 cm dlouhá a 48 cm široká. Přední plocha její jest sama sebou urovnána a na hořejší části hladce otesána, dolejší však jen hrubě. Pravý bok silně otepán. Na vrchním prostoru se nachází latinský, 96 cm vysoký kříž s rameny na končinách šířenými. Zdál se býti hraničníkem, nedávno však byl s ostatními kameny na štěrk roztlučen.

25. Asi sto kroků od Hybráleckého hřbitova na rozcestí na skalnatém kopečku stojí silně (stesaný) kámen, 62 cm vysoký a 52 cm široký. Kříž na něm též 62 cm vysoký a 40 cm široký. Příčná jeho ramena opírají se o 8 cm široké postraní, poněkud zvýšené a jako zadní plocha jen drsně otepaná. Prostor okolo ramen jest značně prohluben.

26. Na staré polní cestě od Červeného mlýna do Hybrálce, hned na první mezi, jest zatarasován kámen s křížem, který však není úplně zasypán, jest tříslem koželužským. Tento kříž jest hladce otesán a dobře zachován a ramena má na končínách šířena. Patrně byl při zakládání pole svalen a zarovnán na hranu pole.

27. Na poloviční cestě z Vysoké na třeštskou silnici stál dříve na paloučku kámen s křížem, který však, poněvadž palouček zorán byl, musil býti vyvlečen a položen na mez. Kámen jest vysoký 110 cm a široký 45 cm, kříž 50 cm vysoký a ramena šířena od 10 až 24 cm. Ráz jeho jest na pohled mladší, útvar hladší, zachovalost úplná. Znak nemá žádný, pod dolním ramenem jest napříč vydlabán jakýsi odstavec.

28. Na vídeňské silnici mezi Čížovem a Vilánцем přetéká přes ní potůček přicházející od Popovic. Zde na několik kroků od silnice spatříme kříž na kameni na okraji zvětralý a porouchaný, devadesát pět cm vysoký 48 cm široký a 23 cm tlustý. Po celé přední ploše jeho rozkládá se šest ramen, totiž jedno hořejší, dvě kratší a dvě delší příčná a jedno dolejší, tzv. biskupský (dvojkříž). Na farní věži jest podobný dvojkříž. Lid této krajiny německý nevšímá si toho kamene. Jména nejbližších dědin: Vilánc, Cerekvička, Popovice, Čížov poukazují k tomu, že tento kámen má nějaký nábožný význam.

III. KŘÍŽOKAMENY SE ZNAKY

29. Na silnici z Německého Brodu do Pohledu (km 70,4) u Hamrů stojí kámen 117 cm vysoký, 75 cm široký na temeni a pravém postraní poněkud porušený. Na něm jest vytesán kříž až na 7 cm vypuklý a na třech stranách 10 cm širokým okrajem obruben. Horní ramena má pravoúhelná, dolní však nad zemí jest šířeno na způsob půlměsíce. Pod pravým příčným ramenem jest postaven opeřený šíp, 37 cm dlouhý hrotem vzhůru, pod levým sekera s topelem 26 cm dlouhá a čepem 6 a ostřím 10 cm širokým.

30. Na silnici z Polné do Třebíče na křižovatce se žďárskou na kraji lesa Žďerák zvaného, nedaleko sem přenešený, leží vřesem obrostlý kámen, 130 cm dlouhý, 48 cm široký, 13 cm tlustý, na kterém vytesán

kříž latinský 95 cm vysoký s patou 25 cm vysokou a rameny paralelními, 11 cm širokými. Na rameni horním má vyhloubené 3 a na dolním 4 příčné, mělké žlábků. Zdá se, že to má znamenati, že tu jest pošlo 7 osob. Nedaleko pryč byl od bujné mládeže rozbit ještě jeden podobný kříž.

31. Asi čtvrt hodiny cesty od Řehořova, kde jihlavsko-brněnská silnice se dotýká jamenského lesa, Páleniny zv., stojí mezi roztroušenými jednotlivými balvany žulovými a stromy kámen silně nakloněný jehož přední plocha a oboje postraní hladce a zadní hrubě, otesána jest. Malá část paty vypuklé však nijak. Podzemní její část jest nespojeným kamením obložena a chatrným drnem porostlá. Kámen tento má 85 cm výšky, 52 cm šířky a 25 cm tloušťky. Na temeni a severní hraně mnoho vydroben, ostatně však lépe zachován a nemnoho lišejníky pokryt. Na přední ploše má mělce vytesaný kříž s rameny na kraje dosahujícími, 16 cm širokými. Pravé pole vedle dolního ramene jest prázdné. Na dolním rameni samém jest lineární kontura kalichu, 25 cm vysokého, na horním kraji s průměrem 10 cm, na rukojeti 3,5 cm a na spodním kraji s průměrem 13 cm. Na levém poli vedle dolního ramena jest opeřený šíp 28 cm dlouhý. Nákresy tyto mají ráz velmi primitivní. Na blízku okolí sluje „Pod knězem“ a poukazuje k tomu, že zde jest pamětník kněze „pod obojí“.

32. Z Dolního Kosova do Petrovic vede polní cesta k lesu „Na stráni“ a odtud lesem dále do polí Petrovických. Než však ještě z lesa vystoupíme, uvidíme vpravo od cesty asi dvacet kroků mezi stromy kámen kupředu nakloněný. Jsou na něm viděti nápadné stopy násilné poruchy, neboť jest vylomena veliká část horního pokrají a vydrobena přední polovice otesané plochy. Na přední ploše kamene jest vytesán kříž s rameny souběžnými a stejně dlouhými. Horní tři jsou skomolena, dolní 18 cm dlouhé. Pod dolním ramenem jest naznačena napříč položená sekyra s ostřím 18 a toporem 37 cm dlouhým. Ostré hrany pozůstalých zbytků kamene jsou zvětřením silně otupeny, tedy již dávno způsobeny, snad kácením stromů.

33. Na silnici z Moravských Budějovic do Znojma asi 10 minut cesty stojí u struhy kámen 80 cm vysoký a též tolik široký s okraji mnoho vydrobenými a hranami otupenými. Na přední ploše jeho jest vytesán mělce vypuklý kříž s rameny 60 cm dlouhými a 10 cm širokými. Pod pravým příčným ramenem jest postavena sekýrka s 20 cm dlouhým a 6 cm tlustým topůrkem a 15 cm dlouhým a 7 cm širokým čepelem. Ramena nestojí docela pravoúhelně, výtesky jsou velmi primitivní, plochy zvětřelé a lišejníky obrostlé.

34. U silnice z Moravských Budějovic do Jaroměřic u Lukova stojí velmi zajímavý kámen, 80 cm vysoký a 60 cm široký, čtyřhraný s hranami vydrobenými horními úhly otupenými. Přední jeho plocha jest rozdělena na polovici horní a dolní a na každé jsou naznačeny 3 řecké křížky s poněkud šířenými, 30 cm vysokými rameny. Na každé polovici jsou křížky příčnými rameny spojeny. Na prostoru mezi oběma vyskytují se stopy nečitelného nápisu. Počet křížů znamená snad počet pohřbených.

35. Na silnici z Dolní Cerekvice do Batelova stojí u pravé silniční strhy, naproti strážnici železniční, žulová plotna 100 cm vysoká a 56 cm široká hladce otesaná. Na ní jest naznačen kříž v celé výši její, s rameny 15 cm širokými, obklíčen pokrajem 10 cm širokým, který však po celém levém postraní velmi porušen jest. Dolní rameno nad zemí náhle až na 40 cm se šíří. Osou kříže stojí kopí, 90 cm dlouhé, konturou naznačené.

36. U poslední chalupy ve Spělově na batelovské silnici nalézá se žulová plotna 90 cm vysoká a 57 cm široká, na které v těch samých rozměrech vytesán jest kříž mělce vypuklý s horními rameny paralelními a na dolním až na 50 cm rozšířeným. Pod pravým ramenem jest postavena hrotem dolů jakási dýka primitivní s drždlem zakulaceným. Kámen jest na povrchu zvětřáním obroušen a menším kamením obložen. Má tu býti ještě jeden podobný kříž.

37. V Cejli jest o zeď na škole opřen kámen 115 cm vysoký a 36 cm široký. Na přední jeho ploše jest štíhlý latinský kříž s horními rameny paralelními, dolním však na končíně má až postraní rozšířeným. Pod každým příčným ramenem jest naznačeno vozové kolo se šesti loukotěmi 12 cm v průměru.

38. U cesty z Cejle do Mirošova nachází se kámen 70 cm nad zemí vysoký a 40 cm široký, jehož temeno a levý bok jest velmi zvětřalý a otřelý. Na přední ploše má kříž s rameny jest kontura sekery vyryta, 32 cm dlouhá čepel a ostří 15 cm, topůrko na ručním konci 2 a v uchu 7 cm tlustým. Na zadní ploše kamene jest velmi chatrný sotva zntelný zbytek podobného náznaku jako na přední.

39. V Mirošově na návsi po dlouhý čas ležel kámen s křížem, který nyní opět postaven byl. Přední plocha jeho jest hladce otesána, však na mnoha místech, zvláště na levém okraji velmi porouchána. Končiny horních ramen jsou rovnoběžné, dolní ale až na pokraj se šíří. Po celé délce kříže stojí hrotem vzhůru kontura kopí na hrotu silně porouchaného. Pod pravým ramenem šířina a pod levým meč.

40. Za Hojkovem na rozcestí do Mešnice a do lesa nachází se kámen 85 cm vysoký a 58 cm široký, na kterém na přední ploše mělce vytesán jest kříž 72 cm vysoký a 53 cm široký, s rameny 14 cm širokými, na horních a až na 20 cm rozšířen na dolním. Na levém dolním poli podlouhlé plochy stojí hrotem vzhůru kopí 35 cm dlouhé. Týmně kamene, levé rameno a postraní zvětřáním porouchána.

41. Na cestě z Miličova do Jankova hned za sušárnou jest do tarasu zarovnan kámen nad zemí 57 cm vysoký a 54 cm široký, na kterém jest vytesán kříž mělce vypuklý s rameny na končinách jen nepatrně rozšířenými. Pod pravým ramenem jest naznačen jakýsi pahejl, který se zdá býti zbytek porušené sekýry nejvíce na ostří.

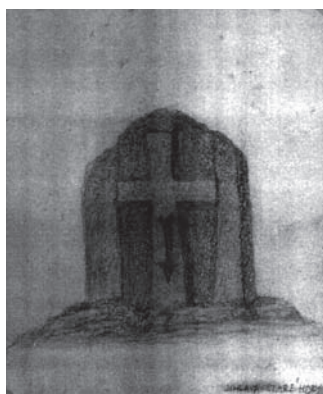
42. V Moštištích u Velikého Meziříčí leží v kostele sv. Marka, co práh, částečně zazděn otesaný kámen s křížem ozdobený třemi menšími křížky nestejnými a šesti malými okrouhlými jámkami v nich je dna zazděna. Zdá se, že dříve snad ještě ve středověku stál na rodinném pohřebišti několika osob.

43. Z Jindřichovic do --- uhlídáme před osadou na okraji cesty k tarasu kamennou desku ze žlutavé žuly zrobenou. Pokud ze země vyčnívá, jest 45 cm vysoká a 38 cm široká. Spodina nemohla býti ohledána. Na řemeslně upraveném povrchu nachází se kříž latinský se šířenými rameny. Vedle dolního ramene z každé strany naznačena jest podkova, což znamená asi, že tam někdo utlačen byl koňskými podkovami.

44. V Maříži nedaleko od nejjižnějšího souhraní česko-moravsko-rakouského pod loveckým zámkem stojí při cestě do lesů kámen s křížkem vystupující na 70 cm vysoko a mající přes příčná otesaná ramena 45 cm šířky. Přední plocha kamene jest hladce vypracována, kontury křížní jsou paralelné rázu latinského. Na pravém dolním rameni jest postavena kontura hrotu nějakého kopí. Lid si povídá, že zde jeden myslivec ze žárlivosti usmrtil druhého.

Červený mlýn

Jihlava – Staré Hory

Jihlava – Bedřichov

III. SE ZNAKY N A KŘÍŽOKAMY

45. Ve Štokách vedle posledního domu č. 23 na počátku silnice do Úsobí stojí žulový kámen 100 cm vysoký a 57 cm široký s latinským křížem mělce vytesaný v té samé výšce a šíři s hořejšími rameny paralelními a končinami půlměsíčitě vykrojenými. Dolní rameno jest 41 cm vysoké a 16 cm široké a schůdek 25 cm vysoký a od 20 až do 50 cm šířený. Pod pravým ramenem jest naznačena širočina s čepelem 17 cm, ostřím 16 cm a toporem 34 cm dlouhým. Na štocku si ho lid ani nevšímne.

46. Na silnici jihlavsko-smrčenské vedle odvalů starých stříbrných dolů byl nedávno vykopán na poli kříž na kameně 156 cm vysokém, který byl položen přes příč na strhu u silnice u vsi Lesunky. Kříž má výšku 111 cm, šířka přes příčná ramena přes 80 cm, tlošťka plotiny 15 cm. Obě pplochy jsou hladce otesány, postraní objem a podzemní část jen hrubě otepány. Na obou plochách kamene jsou vytesány kříže úplně stejné, na které v prostoru pod každým příčným ramenem postaven hrotem vzhůru opeřený šíp 44 cm dlouhý. Kámen byl jen nepatrně zvětralý a dobře zachovalý, nyní ale přeražen.

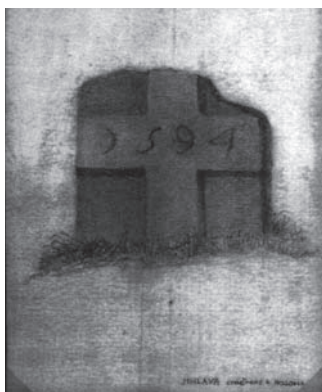
47. Na jihlavsko-brtnické silnici u Pančavy přichází od Stuýnek potůček a pěšinka, tyto sledující do kopce až na nejvyšší hrb, zhlédneme u dvou starých stromů 100 cm vysoký a 50 cm široký, na všech stranách hladce otesaný na temeni zvětřáním porouchaný kámen. Na přední ploše jest vytesán kříž latinský 88 cm vysoký s rameny paralelními, na končinách omletými, 14 cm širokými. Horní má 21 cm, příční spolu 50 cm, dolní 53 cm délky. Pod pravým

příčným porouchaným ramenem jest vyryt kroužek s průměrem 9 cm, pod levým nějaká 25 cm dlouhá a 4 cm široká, kose bez přídržky podobná zbraň. Lid si povídá, že byl chlapec poslán pro chléb, že ale zde byly jemu peníze vzaty a on zabit. Vrah ale uchvátil jen 4 krejcarey.

48. Na silnici jihlavsko-brtnické u lesíku Birkli (obec Studínky) stojí napolo pod zem ponořen a skloněn kámen 100 cm vysoký a 60 cm široký a na všechny strany čistě otesaný. Tento kámen jest na přední ploše na dvě pole rozdělen, horní menší 90 cm vysoké obsahuje 20 kolmo stojících, 10 cm dlouhých čárek, Poněkud pímenám podobných, snad minuscula gothica. Dolní pole jest více než 4x tak veliké. Nachází se na něm kříž latinský 90 cm vysoký a 60 cm široký s rameny jen nepatrně šířenými. Na prostoru nad příčnými rameny jsou naznačeny dva štíty šestirohé, prostor vedle dolního ramene vpravo jest prázdný, vlevo stojí opeřený šíp s hrotem vzhůru. Na zadní ploše kříže jest vyryt lineárními konturami též latinský kříž. Na rozcestí pražské silnice u Jihlavy se silnicí Smrčenskou stojí kaple Sv. Trojice s podobnými čárkami a štíty a letopisem 1677, snad minuscula gothica.

49. V Jihlavě na počátku vídeňské silnice u čísla 31 stojí kámen s křížem 80 cm vysoký, 67 cm široký a 15 cm tlustý, na všech stranách hladce otesaný, poněkud lišejníky porostlý, s hořejšími rameny paralelními, zvětřalými. Vedle dolního ramene stojí vpravo nákras podobný kladivci neb sekýrce dvojsečné, 25 cm vysoké a 20 cm široké. Vlevo jedoruční sekýrka s čepem a topůprkem 22 cm, s čepelí 20 cm a bradou též 20 cm dlouhou. Tvar těchto sekýrek připomíná dříve na zbraň než na domácí potřebu.

50. Vykročivše z Jihlavy po silnici jihlavsko-třeštské až za kapli Mariánskou, spatříme naproti ní na vysoké polní mezi nad příkopem silniční kámen, nad zemí asi 90 cm vysoký a 55 cm široký, kol kolem drnem obrostlý a do něho zapadlý. Otesaná přední plocha kamene jest potažena vyrytými konturami kříže jehož ramena mají šíři 8 cm, 15 cm pod příčnými rameny jest protažena horizontální čára, čímž povstala dvě pole prázdná a pod nimi dvě pole, na kterých vytesány jsou lineární kontury dvou mečů, 40 cm dlouhých, s držadly 14 cm a bidélky 17 cm dlouhými jílcý, pravoúhelně postavenými. Na horním konci obou držadel jest vyhloubena okrouhlá jamka představující kouli. Celý ráz tohoto lineamentu jest velmi primitivní. Zdá se býti odjinud sem přenešen.

Červený mlýn

Hosov – rozcestí

Hybrálec

51. Na silnici z Jihlavy do Hosova u samé této vsi na vysoké mezi vedle lomů žulových stojí Boží muka s letopočtem 1645, s hlavou Spasitelovou v kapličce, a na vršku trojnásobným křížem, na kterém tkví kladivo, křížící se s kleštěmi. Na vršku samém sedí kohout. 10 kroků odtud na malém kopečku stojí kámen drnem obrostlý, nad zemí 48 cm vysoký, 60 cm široký. Na přední ploše jeho vystupuje kříž s rameny 15 cm širokými. Když však se drn, zem a kamení odstranili až na hloubku 85 cm, přišlo se na neotesanou patu 15 cm vysokou, 24 cm nad patou jest kámen po celé šířce přetržený, pročez také byl kopečkem obložen. Na pravém poli vedle dolního ramene má vysoce vypuklený poloválec, 35 cm dlouhý s průměrem 5 cm, v polovici spolu s kamenem přelom, zdá se to býti cep. Při kopání bylo pozorováno dunění půdy, jaké již u několika jiných jsem slyšel, kde křížokamen v hloubce hrubým kamením beze všeho spojení obložen byl a mnoho mezer pod sebou podržel.

52. V Hosově na návsi vedle kaple leží napolo vypáčený kámen s křížem s končiny šířenými, pod pravým ramenem tak zvaný křížový meč, s hrotem dolů postavený vytesán jest. Horní pokraj kamene jest silně porouchán, jelikož již mnohokrát ním pohazováno bylo.

53. Na začátku polní cesty z Hosova do Rantiřova (Fussdorf) vykopán nedávno na poli a na mezi opět postaven kámen s latinským křížem, 68 cm vysoký, 55 cm široký. Horní ramena kříže s okrajem jsou silně porušena a na temeně ukazují dvě jamky, které snad jsou stopy nějakého nápisu. Pod levým ramenem jest vytesána dýka 30 cm dlouhá, hrotem dolů postavená, s jílcem 15 cm dlouhým kosmo postaveným snad pohyblivým.

54. Na silnici kostelecko-batelovské odstupuje rozcestí na polní cestu do Salavic, na kterém na zvýšené mezi stojí kámen s vypuklým křížem lišejníky obrostlým. Pod pravým ramenem kříže jest vytesána jakási širočina, která má na čepeli jamku znamenající díрку na zavěšení.

55. Na levém nábřeží řeky Jihlávky naproti mostu rantířovskému (Fussdorf) na Vysoké mezi ukazuje se z drnu temeno kříže, který při bližším ohledání a odklizení písčité hlíny následovně se objevuje na přední ploše, která jest rozdělena na čtyry pole, jsou dvě horní prázdná. Na dolním pravém jest vytesán kůl 44 cm dlouhý, 3 cm tlustý a na levém širočina s čepelí 16 cm dlouhou a dírkou závisní a topůrkem 30 cm dlouhým. Délka dolního ramene 49 cm a celého kamene 90 cm.

56. Naproti rantířovskému mostu pod vysokou mezi nedaleko od železného kříže vyčnívá z trávníku na 15 cm temeno kříže, zaplaveného v zemi až do 45 cm hloubi. Po odstranění červené zemi má kámen 75 cm výšky, 48 cm šířky a kříž taktéž. Na přední ploše čtyry pole, horní tři bez znaků, na dolních vpravo sekyru s čepelí 20 cm a toporem 26 cm dlouhým, nalevo skoro diagonálně postavený meč hrotem dolů 42 cm dlouhým, z čehož přichází na jílce 17 cm.

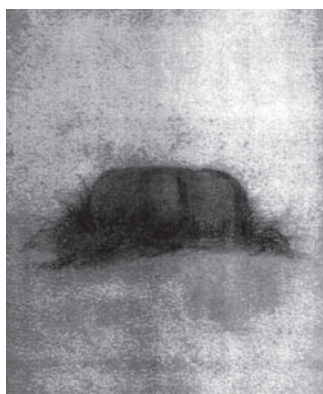
57. Cesta od fussdorfského mostu do Německé Vyskytné vede křovím, kde se dvě hluboké rokle scházejí. Na vysoké mezi vedlejšího pole stojí kámen 83 cm vysoký a 55 cm široký. Zadní jeho plocha jest jen hrubě otepána, na přední vystupuje kříž dosahující všemi rameny až na kraje. Horní tři ramena jsou 20 cm vysoká a 13 cm široká, dolní 36 cm. Na pravém dolním poli stojí opeřený šíp bez hrotu, 30 cm dlouhý, pérem dolů.

Majetník polí, na kterých kříž VI. 11, 12 a 13 stojí, vypravuje, že ve staré době hospodář tohoto statku měl tři syny, kteří si všichni zamilovali jednu dívku a přišli v rozbroj. Tu umřel otec a každý syn chtěl dědit dvůr. Nemohouce se nijak rozsouditi, zastřelili se vzájemně. Nač ale k tomu kůl, dvě sekyry, meč a šíp?

58. V Německé Vyskytné u posledního domku nad potůčkem, ku stráni nakloněný kámen 100 cm vysoký a 52 cm široký. Přední plocha jeho jest rovně a hladce otesána a přepažena latinským křížem s rameny 12 cm širokými, kterými celý prostor kamene rozdělen jest na čtyři pole. Na horním pravém poli nachází se jakýsi válec neb špalek, 20 cm vysoký a 10 cm široký, na levém nůž rovný, 29 cm dlouhý totéž rukovet 14 cm, ostří 15 cm a 4 cm šíře, hrotem vzhůru postavený. Na pravém dolním dýka 30 cm dlouhá, ne dosti poznatelná. Levé dolní pole jest prázdné. Po ose kříže dosahuje meč, obrácen hrotem dolů, 60 cm dlouhý s jílcem

Hybrálec

Hruškové Dvory

Popice

16 cm dlouhým, na konci s koulí s průměrem 5 cm. Ostatní ještě na obou dolních ramenech zbývající prostor jest kosmými lineami odloučen.

59. Na cestě z Jiřína do Německé Vyskytné leží na mezi oblá, žulová plotna 100 cm vysoká a 60 cm široká, na které v konturách vyryt jest kříž latinský s horními rameny paralelními, 20 cm dlouhými. Dolní rameno 47 cm dlouhé a 12 cm široké jest až na 35 cm rozšířeno. Pod pravým příčným ramenem stojí diagonálně hrotem vzhůru meč 44 cm dlouhý s rukojetí 10 cm dlouhou.

60. Na silnici jihlavsko-jeníkovské naproti Planderské kapli v nízkém tarasu stojí plotna velmi porouchaná, 6 cm tlustá, 115 cm vysoká, šíři však nelze určit, jelikož jí asi polovice schází. To samé platí o kříži na něm. Pod zbytkem ramene jest vytesána 30 cm dlouhá část opeřeného šípů bez hrotu, jehož pahejl ukazuje vzhůru.

61. Na cestě z Jihlavy až k Hybrálce kému hřbitovu stojí na zvýšené mezi kámen 60 cm vysoký, na němž kříž vypuklý, pod jehož pravým ramenem naznačen kosíř, 21 cm dlouhý. Lid si povídá, že zde zavražděn byl řezník.

62. Na silnici jihlavsko-planderské nad cihelnou stojí kámen zvětralý a lišejníky pokrytý, 70 cm vysoký a 55 cm široký. Na přední ploše má naznačena dvě pokračovaná pole prázdná, mezi nimi pak třetí větší s latinským křížem 60 cm vysokým, na kterém jest vytesán šíp opeřený 22 cm dlouhý, ukazující hrotem dolů.

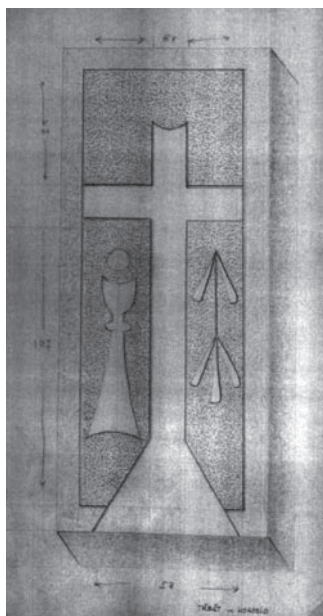
63. U Jihlavy, ve Staré Hoře na návsi stojí poněkud nakloněný kamokříž, 75 cm vysoký, 41 cm široký a 23 cm tlustý, na přední ploše čistě otesaný, na ostatních stranách jen hrubě otlučený, lišejníky porostlý, ale dosti ještě zachovaný. Na této ploše se nachází latinský kříž prohloubenými konturami v stejných rozměrech nakreslenými. Ramena na jeho hořejších končínách jsou mírně šířena, na levém poli dolního ramene jest naznačen jakýsi kůl, dole poněkud tlustší. Dolní rameno má pravou hranu uraženou.

64. U strážnice transversální č. 56. K 881 vyčnívá vedle meze asi 16 cm temeno kamene s horním ramenem kříže z ornice. Po odkopání její až na 50 cm shledala se výška kamene 104 cm, šíře 40 cm a tloušťky 6 cm. Výška kříže 60 cm, šířka 32 cm, ráz latinský, jen nepatrně vypuklý a ramena nemnoho šířená. Pod pravým příčným ramenem leží napříč jakýsi výstupek 14 cm dlouhý, není však možno poznati, co znamená. Ostatně jest jen málo porouchán.

65. Vyjdeme-li v Brtnickém předměstí v Jihlavě od mostu přes malou Jihlávku po cestě, vedoucí podle bývalých Klotyldyních lázní hlubokým úvozem k brtnické silnici, spatříme asi v polovině této trati na mezi pahrbek nad nímž vyčnívá kámen s křížem. Tento kámen jest celkem 104 cm vysoký a na horní polovici hladce a na dolní hrubě otesán a tato část zakryta ornou zemí s drobnými kameny - mezi nimi asi v hloubce 25 cm nalezena zrezavělá polovice podkovy a o něco hloub část šindeláku rzí skoro úplně ztráveného. Spodina kamene jest obložena a zaklínována hrubými kameny, které z jedné strany naléhají na holý žulový balvan. Kříž sám, 62 cm vysoký, má ráz latinský, ramena hořejší jsou velmi porušena a obroušena, dolní dosti zachováno, vedle něho vlevo jest naznačena dýka 34 cm dlouhá. Nadzemní povrch kamene jest porostlý lišejníky.

IV. KŘÍŽOKAMI S NÁPISY Č.

66. U velkého Sázavského mostu v Německém Brodu stojí kámen, jehož topřední plocha jest hladce otesána a na pět polí rozdělena. Nejhořejší z nich leží napříč přes celou šíři kamene a zaujímá asi čtvrtinu celé plochy. Prostředkem tohoto pole áhne se řádek asi desíti písmen latinské lapidárce poněkud podobných, avšak tolik porušených, že jen literu O poznati lze. Ostatní čtverhranný prostor kamene na přední ploše jest křížem na čtyry pole rozdělen. Kříž sám je latinský s rameny nad plochu poloválcovitě vypuklými, jen nepatrně na končínách šířenými. Nad pravým ramenem stojí litera frakturní M s malým kolečkem. Nad levým s jakýmsi XM přívěšky. Na pravém dolním poli jest umístěna trojhranná širočina na čepeli proražena dírou a s toporem dolů ukazující. Levé dolní pole jest prázdné.

Třešť u kostela

Čenkov, na cestě k Lovětinu

67. Na cestě vedoucí ze Šimanova do lesa řečeného Mordovna, jest čtverhranný kámen, na přední ploše a postraní hladce a pravidelně otesaný. Nad ní vystupuje vypuklý kříž se štíhlými rameny a šířenými končinami, opírajícími se o vypuklý okrajek - na způsob kapličky. Všecka pole mezi rameny kříže ukazují stopy nápisů, bohužel nečitelných, pouze na obou dolních polích vyskytují se zbytky letopočtu 145...

68. U zdi panské zahrady v Mirošovicích nalézá se kámen 80 cm vysoký a 51 cm široký s horními úhly otupenými a přední plochou hladce otesanou. Uprostřed ní stojí kříž 48 cm vysoký a 35 cm široký. Na prostoru nad křížem jest umístěn letopočet 1644, na obou stranách vedle horního ramene jméno: Mattej - lew a vedle pravého pokrají přímo dolů ručnice, 29 cm dlouhá. V lidu jde pověst, že tu zastřelil ovčák svého syna nočního času přicházejícího z vojny (třicetileté?), vlézajícího oknem, domnívaje se, že to zloděj.

69. Na cestě z Čenkova k Lovětinu ukazuje se kámen 110 cm vysoký a 100 cm široký, na přední ploše čistě otesaný a dobře zachovaný, na kterém jest naznačen latinský kříž, 100 cm vysoký a 55 cm široký, s horními rameny od 15 až do 20 cm šířenými. Dolní rameno jest však rozšířeno až na 45 cm a prodlouženo až na 65 cm. Nad pravým příčným ramenem stojí číslice 1-6-, nad levým 0-0, vedle konce levého ramene jest prohluben, což asi díru znamená. Na obou dolních polích vedle dolního ramene jest rozdělen souměrně nápis z latinských iniciálek: MARIIN. CEINAR. Náskres kamene od pana učitele Lisovského v Čenkově zdá se byti na rok 1600 příliš pravidelný. Lid si povídá, že zde byl usmrčen vozka od sudu z vozu naň spadlého.

70. Vycházejí z Jindřichova Hradce na pražské silnici až na blíže mostu přes Nežárku přijde se u plotu ku kameni s křížem. Kámen ten jest 70 cm vysoký a 46 cm široký a velmi bedlivě uroben. Přední plocha 3 cm širokým pokrajem obroubena, celý její prostor jest na dvě pole rozdělen, na hořejším stojí kříž 34 cm vysoký a 25 cm široký. Končiny horních ramen jsou trojlístově šířeny. Dolní rameno stojí na schůdku a rozchází se na dvě končiny, které jsou však jen dvojlisté. Na dolnějším jest vyryt nápis čtyřřádkový a jedno slovo. Na pravém řádku stojí letopočet 1503 a dále deset písmen z kterých jen tři poznati možno, na druhém tři slova: Przed koni zabít, na třetím: zemřel koželouch vot a čtvrtý somoth.

Byť i proti výkladu něco se namítnouti dalo, aspoň letopočet je zajímavý.

71. Na staré silnici ve Vystrkově stojí na mezi kámen žulový, hrubozrnný, bělavý 79 cm vysoký a 48 cm široký, nahoře 17 a dole 21 cm tlustý, po stranách a na temeni zvětřalý a vydrobený. Přední plocha jeho jest otesána a na tři pole rozdělena, na kterých konturované nápisy jsou. Na horní třetině hned pod temenem spatříme hostii s průměrem 7 cm, pod ní kalich 15 cm vysoký a 9 cm široký. Vedle něho napravo latinská iniciálka S, 7 cm vysoká, nalevo řádek těsně sražených tří neb čtyř písmen nečitelných, (MANJ..) a na konci přerušených. (Oboje písmeny dohromady znamenají snad S MANJA). Na středním a dolním poli jest naznačen latinský kříž s třemi rameny, 14 cm širokými a 25 cm dlouhými. Na ---ných je vyryt letopočet 1507, na dolním poli vpravo vedle dolních ramen postaven vzhůru oštěp, nalevo nůž. Dle lidové pověsti ve velikém pralese byl zde zavražděn kněz s Pánem Bohem k nemocnému jdoucí a oloupen, měl však u sebe 7 krejcarů. Kalich byl později v lese nalezen.

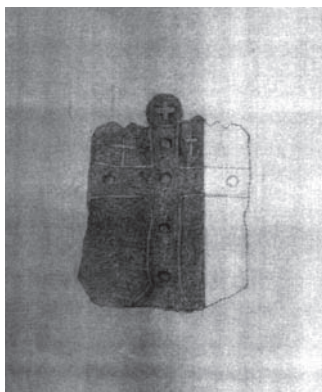
IV. KŘÍŽOKAMY S NÁPISY

72. Na pražské silnici u K 224 mezi Zvonějovem (Wonau) a Štoky asi padesát kroků na louce leží na povrchu kámen 84 cm dlouhý a 60 cm široký, na kterém jest vytesána kontura kříže latinského se šířenými končinami. Na příčných ramenou jeho jest vyryt letopočet 1614 a na temeni kamene rozrušený nápis, z kterého zbyly toliko latinské iniciálky HO.

73. Na silnici jihlavsko-polenské, kde moravská část její se schází s českou, nedaleko 3 židů stojí kámen 90 cm vysoký a 60 cm široký, jehož přední plocha jest na šest polí rozdělena, mezi kterými vystupuje latinský kříž se schůdky 40 cm šířenými. Na polích nad příčnými rameny jsou stopy drobných písmen úplně nečitelných. Na ramenech samých tři nečitelné větší čárky, pak celý řádek hrubých přímo stojících latinských iniciálek: HBSEINSEEL. Vedle dolního ramene jsou

Zbílidy – Opatov

Mostišťe

na každé straně dvě pole vedle sebe, na pravém pokrajním poli vytesán jest zdola nahoru hrubými iniciálkami jméno: WOLF SIMON. Na středních polích vytřené zbytky neznalého písma, na levém pokrajním poli jest položena vodorovně napříč řada rovných čárek (snad majuscula gothica).

74. Na jihlavsko-pražské silnici (kil. 135) stojí kámen 80 cm vysoký a 46 cm široký s křížem pouze konturami naznačeným 30 cm vysokým. Pod ním vytesány tři řádky písma. Jest toto asi písmo --- nečitelné, toliko na prostředním řádku dá se poznati letopočet: den 6. Január 1781. Temeno kamene jest polokrouhlé majíc na každé straně stupének. Končiny křížku jsou šířeny, zvětřáním však zakulaceny. Zde je důkaz, že ještě na konci 18. století se pohřbívalo v českomoravském pohoří do osamělých hrobů.

75. Na staré pěšině z Jihlavy do Dolního Kosova stojí někdejší Höckova kaple. Nedaleko od ní leží na vysoké mezi kamenná plotna obdélně čtyřhranná s otupenými hranami, 130 cm vysoká a 50 cm široká. Přední plochu má hladce otesanou, avšak mnoho zvětřalou a lišejníky porostlou. Celý prostor obsahuje kříž a čtyři pole: horní 30 cm, letopis nečitelný, dvě postraní prázdná a dolní 70 cm též prázdná. Kříž a ramena jsou sotva k poznání, dolní rameno jest šířené až na schůdek 50 cm dlouhý. Pod dolním ramenem nakreslen jest meč 50 cm dlouhý s koulí 6 cm v průměru.

76. Na jihlavsko-brtnické silnici nedaleko za posledními stodolami možno zhlédnouti na mezi nad pravou silniční struhou žulovou plotnu ležeti, která zvětřáním a jiným poruchem velmi utrpěla. Jest 56 cm vysoká a 38 cm široká, kol kolem drnem

obrostlá s latinským křížem stejného rozměru. Po celé přední ploše jeho jest roztroušeno několik řádků nečitelné latinské primitivní kursívy a číslic. Na levém dolním poli jest vytesán nákras mečíku 30 cm dlouhého s držadlem 6 cm dlouhým a chránidlem vzhůru ohnutým.

77. Na silnici jihlavsko-rantířovské (Fussdorf) na místě, kde se městský vodovod s touto silnicí křížuje, leží na zvýšené mezi otesaný kámen 117 cm vysoký a 43 cm široký, na kterém prohloubenými čarami naznačen jest kříž 90 cm vysoký a 40 cm široký. Hořejší rameno jest poroucháno, na obou příčných jest vytesáno jakousi frakturou jméno: Hans Hirt. Dolní rameno od soukříží se rozbíhá až na obě postraní. V tomto rozkroku stojí hrotem vzhůru kontura jílce od kopí 55 cm dlouhého.

78. Na silnici mezi Jihlavou a Hosovem vedle hráze malého rybníčku (Röhrenteich) nachází se kříž z přední plochou otesanou, lišejníky --- obrostlý a na temeni zvětráním ---. Na něm jest vytesán kříž latinský, --- příčných ramenech stojí letopis 1514.

79. V čížovském lese „im Verbotenen Wald“ (V zapovězeném lese), poněvadž se tam dolovalo na stříbro, jde lesní cesta k rybníku „Scheibenteich“. Na této cestě je zbytek bývalých kopanin a také kámen s křížem vypuklým napolo zapadlým a lišejníky porostlým. Nad zemí vyčnívá pouze 40 cm. Na příčných ramenech má vytesaný letopočet 1593.

80. Na návsi ve Dvorcích (silnice Kostelec na transversální zastávku?) --- kámen 95 cm ze země vystupující a 57 cm široký s horní plochou mnoho porušenou. Přední plocha hladce otesaná ukazuje kříž 50 cm vysoký a 45 cm široký s rameny až na 15 cm šířenými, čím se na 4 pole rozstupuje, na kterých se nápisy s číslicemi a lapidárními iniciálkami nacházejí, které však jen z nejmenší částky --- jsou. Na horním poli stojí porušená číslice 1 a 64 zachované, na levém číslice 5, spolu tedy letopočet 1645. Na dolním pravém poli rozeznávají se čtyři řádky písmen a na levém dva řádky, vesměs jen poněkud udržené.

81. V Hladově (Starém Hubenově) stojí žulová plotna čtvercová 84 cm vysoká a široká, čistě otesaná, na níž jest vytesán křížek 65 cm vysoký a 42 cm široký. Vedle levého ramene jest postavena sekyra, celkem 52 cm a 7 cm s ostřím a toporem dolů, podobná pantoku. Na celém prostoru této tabule jest roztroušen německý nápis zvěstující, že: Neüman anno 1652 31 juar“y in seinen eigenen Hausse and sein leben komen.

82. Na pastvině pod Hladovem a domnělém obětním kamenem nalézá se kámen 76 cm vysoký a 52 cm široký na temeni v polokruhu otesaný s okrajím poněkud vystupující. Prostor přední plochy jest rozdělen na pět polí, kříž 40 cm vysoký a 35 cm široký s rameny 15 cm dlouhými a od 4 až na 7 cm šířenými. Na pravém horním poli mezi rameny kříže --- jest vyryta písmena M , na levém nečitelná písmena, na --- levém poli vedle dolního ramene vidí se tři řádky latinské jakési antiquy nečitelné. Mezi --- , které prázdno jest položen --- 1.15.

83. Na rozhraní kraje německo-brodského a jihlavského u hraničníku 55 leží převálený kámen --- nedaleko mlýna. Kámen ten --- široký 55 cm vytesán mělce --- 13 cm okrouhlen vyryt --- asi znamená 1607 --- jest vyznačen rovný nůž 33 cm dlouhý postaven hrotem vzhůru, na levém jakýsi kůl, neb kopiště.

84. U Jihlavy na Špitálské louce u tunelu státní dráhy stojí kámen 80 cm vysoký a 45 cm široký s křížem 25 cm vysokým a širokým a rameny od 5 až do 8 cm vyšířenými. Prostor nad křížem jest 15 cm a pod nimi 45 cm vysoký. Okraj kamene na pravé straně jest zachován, na levé od hora velmi porouchán. Celý prostor okolo kříže jest stopami liter a číslic pokryt, které však z větší části jsou nečitelné, zvětráním a lišejníky. Písmo se podobá latinské kursivě. Nad křížem stojí dvě nečitelné litery a číslice 71, naapravo vedle kříže pod sebou číslice 9 a 8, pod křížem pět řádků německých slov, v kterých jest možno rozeznati rok 1798 (?) zemřela Susanna Wanderin bauerin Altenberg 72 Jar alt mutter unser Vor sie. Číslice letopisu jsou však porůznu sebrány.

85. Ve Friedrichově na jihlavsko-pražské silnici u posledního domku „Na špici“ odbočuje od silnice stará vozová cesta a dále pěšina vedoucí do Karlovy Obory. Z této pěšinky zhlédne se snadno v širém poli kámen 70 cm vysoký a 60 cm široký. Na přední ploše jest hladce zroben a ozdoben křížem silně vystupujícím a na končinách --- rozšířenými. Nad pravým ramenem vystupuje několik nečitelných písmen a pod nimi větší lapidární N , nad levým dvě menší litery pod kterými stojí opět větší lapidární P. Na prostoru pod pravým ramenem vystupuje lapidárně slovo: ANNO a pod levým lapidárně číslice 1622. Před založením nynější pražské silnice šla tadý vozová cesta z Čech do Třebíče a do Brna a odtud pochází povídka, že tu byl zavražděn vozká.

86. Na okresní silnici jihlavsko-smrčenské leží na kraji lesa vedle samé silnice na vysoké mezi kámen obdélně čtyřhranný s hranami zakulacenými, kolkolem drnem obrostlý a asi 10 cm do země zalehlý. Výšku

má 103 cm, šířku 46 cm a tloušťku 22 cm. Přední plocha kamene jest na horních dvou třetinách hladce otesána, dolní však jen drsně. Na hladké části jest vytesán kříž 52 cm vysoký a 46 cm široký, jehož ramena jsou na soukříží 10 a na končinách až na 26 cm vyšířena. Na obou příčných ramenech jsou vyryty číslice (1484) na pravém okraji 19 přímo stojících, bohužel nečitelných písmen (zdá se býti majuscula gothica), zdola vzhůru napsaných. Pod levým ramenem jednoručná sekýrka (čepel 10, brada 15 a topor 21 cm). Asi sto kroků odtud nacházející se až posavád poslední stopy rudné stezky středověké.

87. Na silnici jihlavsko-rantířovské naproti cihelně u velikého kříže železného jest ponořen do země velmi porušený kámen s chatrným křížem na němž jsou vytesány dvě arabské číslice a čtyři latinské iniciálky. Přesnější ohledání nebylo ještě možno.

88. Na cestě z Jindřichova Hradce do Jindřiše u potoka stojí kámen ke straně nahnutý 65 cm vysoký a 36 cm široký --- temenem polokruhový. Na přední straně se --- číslicemi 4 cm vysokými, letopis 1620. --- 24 cm, který obklopen kříž stejnoramenný s 18 cm dlouhými rameny dolní třetina jest prázdná, význam jeho není konstatován.

IV.

89. Asi čtvrt hodiny cesty od Nové Říše Želetavě napravo od silnice stojí kámen 120 cm vysoký a 80 cm široký. Přední jeho plocha jest čistě obdělána, temeno však silně poroucháno. Přes celou jeho prostoru jest rozpoložen kříž 100 cm vysoký a 80 cm široký, hojně zdobený, jednak konturami ramen laločnatými, jednak pěti malými křížky. Vedle končiny horního ramene jest vyryt letopis 1607. Pod pravým ramenem dolním jest naznačena kosa pod levým --- dno. Malé křížky zdají se znamenati pět ran Kristových.

II.

90. Na jihlavsko-pražské silnici nedaleko od druhého moravského zemského hraničáku u bývalé cihelny při kopání hlíny byl vykopán kámen 70 cm vysoký a 40 cm široký, na horní a přední ploše otesaný, na zadní a spodní však vypuklý. Na přední ploše vystupuje latinský pravoúhlý kříž dosahující rameny až na pokraj. Horní rameno jest skomoleno. Zdá se, že pro tento kaz kříž ostal nedodělaný.

91. Na pravém břehu potoka protékajícího Moravskou Kamenicí, než přiteče do městyse, umístěna jest druhá pazderna. Naproti ní stojí žulový kámen 70 cm vysoký a 42 cm široký. Lícni jeho strana jest hladce obdělána a na ní vytesán latinský pravoúhelný kříž bez jinšího znaku. Zadní a postranní plochy jsou jen hrubě otepány a také porušeny. Zdá se, že to byl hraničník.

II.

92. U hřbitova v Hobzí stojí kámen 90 cm vysoký a 70 cm široký. Přední jeho plocha, bedlivě otesaná, ukazuje latinský pravoúhlový, poněkud vystouplý kříž bez ozdob a znaků, v těch samých rozměrech. Celý levý okraj a končina levého ramene utrpěly mnoho poruch.

III.

93. V zámeckém dvoře v Jindřichově Hradci nalézá s kámen 80 cm vysoký a 65 cm široký, má povrch velmi drsný, pouze jedna strana jest řemeslně otesána, na pokraji však porouchána. Na ohlazeném prostoru vytesán jest mělce vypuklý kříž se rameny pravoúhlými, až na kraje dosahujícími. Horní mají 20 cm délky, dolní 30 cm s obloukem půlměsíčním 30 cm šířeným 15 cm ---. S pravým příčným ramenem křížuje se kose podobná zbraň 58 cm dlouhá s křížovým drždlem. V levém jest to samé jenom drždlo jest obvázáno. Zdá se, že taková kosa přivazována byla na dřívci.

III.

94. Na silnici z Dačic do Jindřichova Hradce --- nachází se kámen 80 cm vysoký a 70 cm široký. Na něm jest vytesán latinský pravoúhelný kříž toho samého rozměru. Ramena jeho jsou skoro stejná, 10 cm široká. Celá prostora přední polchy jest rozdělena na čtyři pole. V pravém dolním jest naznačena sekyra, jejíž čepel 25 cm a topor 30 cm dlouhé jsou. Ostatní pole jsou prázdná.

III.

95. Dojde-li se v Moravské Kamenici na pravém --- až ku posledním domům --- kámen 100 cm vysoký a 55 cm široký, přední strana --- na němž jest --- latinský kříž v tom samém rozměru. Horní ramena jeho jsou 25 cm dlouhá, do 20 cm rozšířena po --- dolní rameno má --- cm --- na levém dolním poli jest vyryt opeřený šíp 27 cm dlouhý --- obrácený

a lopata 40 cm dlouhá též dolů obrácená --- v pravém dolním poli stojí 43 cm dlouhý meč, význam těchto náznaků různých vysvětliti těžko jest, možno, že nůžky a šíp byly mučidla, meč usmrcení a lopata zakopání symbolizuje. Že tento kříž byl zahozen do vody a do roku 1888 opět vytažen nasvědčuje ---.

IV.N

96. (Písmeno N znamená zřejmě německý či nečitelný nápis - pozn. autora)

Na silnici jihlavsko-rantířovské (km 0,8-0,9) stojí na vysoké mezi vedle vysokého kříže železného zbytek žulového velmi skomoleného. Přední plocha jeho (70 cm výška, 40 šířka a 12 cm tlustá) jest na hořejší polovici hladce otesána, zadní ostala neurovnaná. Horní kraj rovněž uhlazen. Obě příčná ramena jsou uražena, pravé až na chatrný zbyteček a levé docela. Dolní část kamene, zapuštěna do země, není nijak upravena než jen otlučena. Na otesané části přední plochy jsou vyryty tři latinské iniciálky, dvě arabské číslice a jedna nerozhodná písmena. Pod nimi prohlubená figura, štítu podobná (12 cm výška a 13 cm šířka) a vedle ní jakýsi kůl (22 cm dlouhý a 4 cm tlustý). Nadzemní část kamene jest lišejníky hojně obrostlá.

Závěr

MUDr. Fritz nám zanechal velmi vzácný soupis křížových kamenů a kamenných křížů. Hodnotu sbírky nesnižuje ani řada nepřesností v popisech různých vyobrazení, v měření či popisu místa. Je velkou škodou, že se doposud nenašly obrázky z národopisné výstavy v Praze z r. 1895. Přesto lze tento materiál využít při hledání dalších křížů a nebo při zjišťování původních míst, kde se uvedené památky před více k jedním stoletím nacházely a v jakém byly stavu.

V následujícím přehledu bylo využito publikace Kamenné kříže Čech a Moravy, která se pokusila poprvé zdokumentovat všechny tyto památky a jejich stav na počátku devadesátých let 20.století. Porovnání obou souborů může přispět k objasnění mnoha zajímavých skutečností a napomoci v dalším bádání.

Do přehledu byly zapracovány i výzkumy třeštských badatelů. Karel Brázda (1921-1995) zaregistroval v letech 1964-1979 celkem 24 křížových kamenů, z nichž ve Fritzově soupisu jsou uvedeny pouze dva. Bohumír Liška (1895-1974) zdokumentoval 11 křížových kamenů, z toho u Fritze nalezneme jenom čtyři. Jan Kessler (1930-1998) zachytil ve své publikaci celkem 5 křížových kamenů z Třeště a Jezdovic, ale ani jediný z nich se neobjevil r. 1895 ve Fritzově souboru 100 kamenných křížů a křížových kamenů.

Nebude bez zajímavosti připomenout na tomto místě práci německého archiváře JUDr. Emauela Schwaba. Tomu se do roku 1935 podařilo zaevidovat rovněž 100 křížových kamenů. V úvodu své práce vyjmenoval několik málo badatelů zabývajících se touto problematikou na Jihlavsku, ale zcela opomenul českého badatele Leopolda Fritze. Zcela zjevně mu v tom zabránilo Fritzovo ryze české vlastenectví a budování České Jihlavy.

V níže uvedeném přehledu je na prvním místě uvedeno pořadové číslo kříže podle Fritze souboru a potom evidenční číslo podle celostátního seznamu Muzea v Aši. Někde je připojena ještě poznámka autora tohoto článku.

Úplný závěr tvoří reprodukce všech třinácti dochovaných kreseb z jihlavského muzea a jedné kresby z jihlavského archivu. Není jistě bez zajímavosti, že kresby kamenů z Třeště a z Hruškových Dvorů nejsou doprovázeny Fritzovými popisy v souboru. Patrně se celý nedochoval a poslední stránky sešitu obsahující pět zbývajících popisů do celé stovky zcela zničila plíseň a hniloba.

- 1 0896 Jiříčky, okr. Pelhřimov
- 2 0524 Lučice, okr. Havlíčkův Brod
- 3 0884 Zbilidy, okr. Jihlava
- 4 0533 Jedlov, okr. Jihlava
- 5 0084 Bílý Kámen, okr. Jihlava, nadšenci z Bílého Kamene byl
vyzdvižen a znovu usazen do pevného lože
- 6 dnes nezvěstný v Bílém Kameni, okr. Jihlava
- 7 v publikaci není uveden, dnes nezvěstný v Měšíně.
- 8 0182 Arnolec, okr. Jihlava
- 9 0339 Pocoucov, okr. Třebíč
- 10 0873 Smrčná, okr. Jihlava
- 11 1711 Dušejov, okr. Jihlava, dnes nezvěstný
- 12 0179 Milíčov, okr. Pelhřimov
- 13 0735 Pelhřimov, okr. Pelhřimov
- 14 v publikaci neuveden, dnes nezvěstný u Slavonic či Dačic,
okr. Jindřichův Hradec
- 15 podle popisu připomíná 0887 v Deštné, okr. Jindřichův Hradec
- 16 v publikaci neuveden, dnes nezvěstný u Slavonic
- 17 podle publikace nelze určit, pravděpodobně dnes nezvěstný v,
okr. Havlíčkův Brod
- 18 v publikaci neuveden, dnes nezvěstný v bývalých Kateřinských
Lázních, okr. Havlíčkův Brod
- 19 0715 Velká Bíteš, okr. Žďár nad Sázavou
- 20 1533 Bukov, okr. Žďár nad Sázavou
- 21 nelze určit dle publikace, snad nezvěstný u Štoků,
okr. Havlíčkův Brod
- 22 nelze určit dle publikace, asi nezvěstný u Zvonějova či Štoků,
okr. Havlíčkův Brod
- 23 v publikaci neuveden, zničen údajně při budování autobusové
zastávky v Bílém Kameni, okr. Jihlava (zaznamenán Liškou
r. 1972)
- 24 zničen již koncem 19. století u Plander, okr. Jihlava
- 25 v publikaci neuveden, zničen při budování silnice v Hybrálci,
okr. Jihlava
- 26 v publikaci neuveden, v r. 2006 byl náhodně objeven
u jednoho rekreačního objektu na Šumavě a právě díky
Fritzově popisu byl autorem přesně identifikován
- 27 v publikaci pouze citován, dnes nezvěstný u Vysoké okr. Jihlava
- 28 v publikaci není uveden, dnes nezvěstný u Čížova, okr. Jihlava
- 29 0068 Havlíčkův Brod
- 30 1427 Polná, okr. Jihlava
- 31 0658 Řehořov, okr. Jihlava

- 32 1426 Petrovice, okr. Jihlava, v r.2006 byl kámen ukraden
a na jeho místě teď stojí nadšenci pořízená replika
- 33 0824 Moravské Budějovice, okr. Třebíč
- 34 0561 Lukov, okr. Třebíč
- 35 0322 Dolní Cerekev, okr. Jihlava
- 36 v publikaci neuveden, dnes nezvěstný ve Spělově, okr. Jihlava,
další podobný kříž stál v jeho blízkosti, ale MUDr. Fritz jej
nenašel, zřejmě se jedná o O608 Batelov
- 37 0872 Cejle, okr. Jihlava
- 38 v publikaci neuveden, dnes nezvěstný u Cejle, okr. Jihlava
(zaznamenán Liškou r. 1972)
- 39 0181 Mirošov, okr. Jihlava
- 40 0323 Hojkov, okr. Jihlava
- 41 0179 Milíčov, okr. Jihlava
- 42 0702 Mostiště, okr. Žďár nad Sázavou
- 43 0184 Staré Hobzí, okr. Jindřichův Hradec
- 44 v publikaci neuveden, dnes nezvěstný v Maříži, okr. Jindřichův
Hradec
- 45 1368 Štoky, okr. Havlíčkův Brod
- 46 1313 Jihlava-Bedřichov
- 47 1413 Puklice, okr. Jihlava
- 48 0085 Studénky, okr. Jihlava
- 49 0534 Jihlava
- 50 v publikaci neuveden, dnes nezvěstný v Jihlavě, Telečská ul.
- 51 v publikaci neuveden, dnes nezvěstný v Hosově, okr. Jihlava
- 52 O878 Hosov, okr. Jihlava
- 53 v publikaci neuveden, dnes nezvěstný u Hosova okr. Jihlava
- 54 v publikaci neuveden, dnes nezvěstný u Kostelce u Jihlavy,
okr. Jihlava
- 55 v publikaci neuveden, dnes nezvěstný u Rantířova, okr. Jihlava
- 56 v publikaci neuveden, dnes nezvěstný u Rantířova, okr. Jihlava
- 57 1432 Rantířov, okr. Jihlava, autorem objeven a vykopán ze
země díky Fritzově popisu
- 58 v publikaci neuveden, dnes nezvěstný u Vyskytné nad Jihlavou,
okr. Jihlava
- 59 0083 Jiřín, okr. Jihlava
- 60 v publikaci neuveden, dnes nezvěstný u Plander, okr. Jihlava
- 61 v publikaci neuveden, dnes nezvěstný v Hybrálci, okr. Jihlava
- 62 1439 Jihlava - Staré Hory, objeven autorem za pomoci Fritzova
popisu a díky nadšencům z Bílého Kamene osazen na
bezpečné místo nad příkopem
- 63 v publikaci neuveden, dnes nezvěstný v Jihlavě

- 64 v publikaci neuveden, dnes nezvěstný v Jihlavě
- 65 v publikaci neuveden, dnes nezvěstný v Jihlavě (registrován Liškou r. 1972)
- 66 0341 Havlíčkův Brod
- 67 0837 Mikulášov, okr. Havlíčkův Brod
- 68 0535 Mirošov, okr. Jihlava
- 69 0784 Čenkov, okr. Jihlava (registrován Brázdou r.1966)
- 70 0370 Jindřichův Hradec
- 71 0305 Vystrkov, okr. Pelhřimov
- 72 0067 Štoky, okr. Havlíčkův Brod
- 73 1429 Polná, okr. Jihlava
- 74 v publikaci neuveden, dnes nezvěstný v Jihlavě
- 75 0082 Jihlava
- 76 v publikaci neuveden, dnes nezvěstný v Jihlavě
- 77 v publikaci neuveden, dnes nezvěstný v Jihlavě-Horním Kosově
- 78 v publikaci neuveden, dnes nezvěstný u Hosova, okr. Jihlava
- 79 1406 Čížov, okr. Jihlava
- 80 0874 Dvorce, okr. Jihlava
- 81 0180 Starý Hubenov, okr. Jihlava
- 82 1409 Hubenov, okr. Jihlava
- 83 1028 Ježená, okr. Jihlava, kámen byl r.2007 řádně usazen nadšenci z Vyskytné a Rounku
- 84 v publikaci neuveden, dnes nezvěstný v Jihlavě
- 85 v publikaci neuveden, dnes nezvěstný v Jihlavě-Bedřichově
- 86 0616 Smrčná, okr. Jihlava
- 87 0877 Horní Kosov, okr. Jihlava
- 88 v publikaci neuveden, asi nezvěstný v okr. Jindřichův Hradec
- 89 v publikaci neuveden, asi nezvěstný v Želetavě, okr. Třebíč
- 90 v publikaci neuveden, dnes nezvěstný v Jihlavě
- 91 1416 Kamenice u Jihlavy, okr. Jihlava
- 92 0184 Staré Hobzí, okr. Jindřichův Hradec
- 93 0371 Jindřichův Hradec
- 94 0374 Lipolec, okr. Jindřichův Hradec
- 95 1415 Kamenice u Jihlavy, okr. Jihlava
- 96 Kámen byl omylem uveden dvakrát, viz č. 87

Ladislav Vilímek, Rounek 25

ZAVRŠITEL RODOVÉ TRADICE ≈ EMIL KOSA 1903 ≈ 1968

Můžeme-li rodové předky nejmladšího Emila – malíře označit přízvisky, a sice dědečka Emila jako zakladatele malířské dynastie a otce Emila coby pokračovatele rodových tradic, pak musíme nutně Emila Kosu vnuka obohatit přídomkem „završitel“. V jeho osobě skutečně jméno Kosa dosáhlo svého významového vrcholu a podmanilo si ve své době velkou zemi za Atlantickým oceánem. Jelikož je však tento umělec neoddiskutovatelně svými kořeny spjat se zemí naší, a především pak s oblastí města Třeště, musíme se s ním blíže seznámit jako s člověkem, spadajícím do sféry

našeho zájmu. Poslyšme tedy osudy mimořádného umělce, který sice k Třešti žádnou vazbu necítil, ale přesto jeho jméno zní zdejší historií. Ačkoliv to nebylo jeho vůlí, po dobu svého nejútlejšího mládí, kdy s rodinou žil na Moravě a díky otcovu důslednému uvádění domovské příslušnosti celé rodiny do Třeště, byl fakticky nejmladší z rodu Kosů po takřka celé dvě desetiletí třešťským občanem. Emil Kosa nejmladší byl již třetím nositelem tohoto jména v řadě a přestože mu při křtu bylo dáno ještě druhé jméno Jean, uměleckohistorická literatura mu přidělila identifikující přívlastek „junior“, tedy Emil Kosa Jr.

[illegible]

výkaz o prospěchu Emila Kosy v 1. třídě

At již nahlížíme domovskou příslušnost nejmladšího Emila Kosy jakkoliv, je nepopíratelné, že byl svými rodovými kořeny, tedy dědečkem coby rodákem třeštským i otcem, narozeným v Salavicích, spjat s naším regionem velmi přesvědčivě, přestože do něho nejspíše nikdy ani nevstročil. Na přelomu 19. a 20. století byl jeho otec významně zainteresován po boku malíře Alfonse Muchy malířskými pracemi v Paříži, kde se seznámil s francouzskou klavíristkou pařížské opery Jeanne Mares a uzavřel s ní sňatek. Z jejich krátkého vztahu se narodil 28. 11. 1903 syn, pokřtěný oběma jmény po rodičích, Emil Jean. Chlapci však nebylo

dopřáno svoji matku příliš poznat, neboť sotva dosáhl věku tří let, matka mu zemřela na tuberkulózu. O rok později se však již otec oženil znovu. V té době již pobýval se synem na Jihlavsku, ale vzhledem k příležitosti v cizině, žádal jihlavskou policii o prodloužení platnosti cestovního pasu pro sebe, manželku Julii a syna Emila. V roce 1907 mu bylo vyhověno a rodina mohla odejet za další zakázkou Alfonse Muchy, tentokrát do amerického státu Massachusetts, kde se připravovala výzdoba německého divadla v New Yorku. V East Brewster na Cape Codu se malému Emilovi narodila v roce 1908 sestríčka Marie. Již v tomto věku rodiče u malého synka začali pozorovat velké sklony k malířskému konání, neboť ho stále viděli s tužkou v ruce a hoch maloval na vše, co mu přišlo pod ruku. Jenomže netrvalo dlouho a děti musely s rodiči opět cestovat přes oceán, protože skončilo otcovo pracovní angažmá v USA. Na Moravu přicestovala rodina koncem září 1910 a usadila se v malé vesnici Vinohrádky u Žabovřesk v samém sousedství Brna v nájemním bytě v domě č. 138. Malý Emil, jemuž právě toho roku začínala povinná školní docházka, usdl poprvé do lavice čtyřtřídní tzv. „horní“ obecné školy v Žabovřeskách se zpožděním až 30. září roku 1910. Přestože chlapec dosud trávil značnou část života na cestách, jeho prospěch byl od počátku školy bezvadný a třídní učitelka Ludmila Šavrdová ho ve všech předmětech oklasifikovala nejlepší známkou. Byl zdravý a ve výuce prakticky nechyběl. Své premiantské postavení si udržel i v roce následujícím a pohoršil se až ve třetí třídě ve školním roce 1912/1913, kdy měl ve třetím čtvrtletí dvojku z mravů, pilnosti i náboženství a třídní učitel Rajmund Sedláček o něm učinil zápis do třídní knihy, že

mezi žabovřeskými dětmi prožil Emil šťastné mládí – Žabovřesky před rokem 1912

neustále vyrušuje a je velmi nepozorný. Přesto ale Emil dále velmi zdatně prospíval ve škole a trávil bezstarostné dětství na brněnském předměstí v Žabovřeskách, kde se rodina usadila ve Dvořákově ulici č. 10. Navíc se v roce

1912 rodina rozrostla o dalšího člena, a sice dceru Jarmilu. Poklidný čas ovšem ukončilo propuknutí války a otcův odchod na frontu. Když byl však otec později překlasifikován zdravotně a zařazen k domobraně do záložní nemocnice v tyrolském Hallu, rozhodl se vzít si k sobě malého Emila. Možná, že tak měl chlapec v rámci sanitní služby lépe zajištěny základní životní potřeby a matce se tak doma o jednu starost ulevilo, ale bezprostřední chlapcův styk s válkou pro něho současně znamenal značné psychické trauma. Vidina velkého množství raněných, zmrzačených a mrtvých vojáků, kteří prošli jeho blízkostí, ho pak strašila po celý život, takže se stal zarytým odpůrcem veškerých válečných aktivit a násilnických politických režimů.

Návrat do mírového domova pro hochu přinášel i nutnost rozhodovat se o své celoživotní kariéře. Všem bylo zřejmé, že chlapec v sobě má mimořádné nadání umělecké, především malířské pod otcovým vedením. Nejen malování bylo však jeho tvůrčím vyžitím, jelikož po celé dětství se učil klasické hře na housle a byl v tomto oboru tak dokonalým, že rodina dlouho váhala, zdali ho nemá směřovat na dráhu profesionálního hudebníka. Malování sice nakonec převážilo, ale po celý život zůstal nadšeným příležitostným houslistou. Za nejlepší Alma Mater byla nakonec vybrána pražská Akademie výtvarných umění a Emil se zapsal do školního roku 1919 / 1920 do všeobecné malířské školy profesora Vlaho Bukovace (1855 – 1922). Na dobu studií se tedy hoch přestěhoval na podzim roku 1919 do Prahy a zabydlel se v Letenské ulici č. 18 u Josefa Roháčka. Mezitím opět začaly za mladého studenta rozhodovat jiné okolnosti, to když otec dostal lákavou nabídku od Alfonse Muchy na turné se Slovanskou epopejí po USA a velmi záhy se rozhodl do

*první odborný pedagog E. Kosy
profesor Vlaho Bukovac*

Ameriky skutečně vycestovat i s rodinou, ovšem s tím, že student Emil bude na AVU pokračovat ve studiích. Emil se pro rok 1920 / 1921 zapsal do zimního semestru speciální grafické školy profesora Františka Thieleho, jehož rukama prošla v minulých letech prakticky celá nastupující generace české moderny, ale vydržel zde pouze do 11. ledna 1921, kdy informoval školu o předčasném ukončení studií z důvodů odchodu do Ameriky. Toto bylo zapsáno do školního katalogu a Akademie se se studentem Kosou rozloučila, aniž zde mohl být graduován.

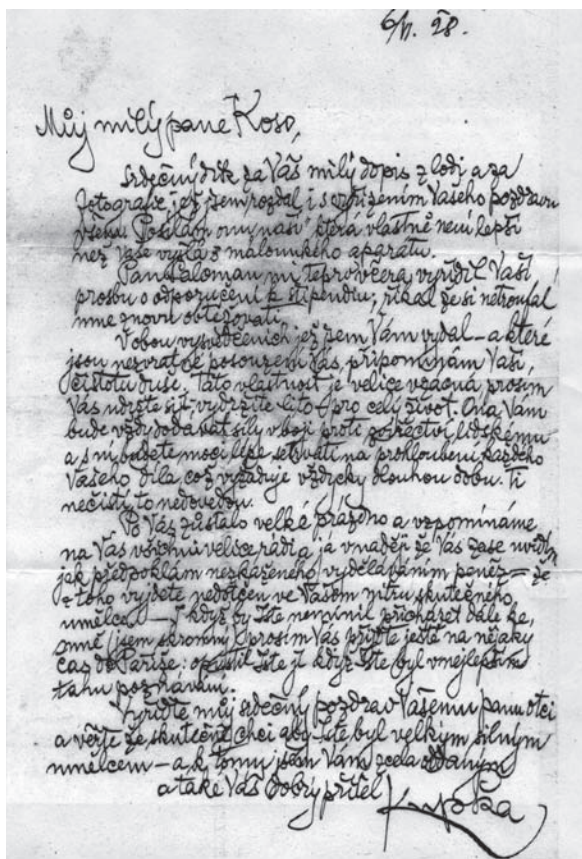
I když o životě nejmladšího Emila Kosy z této etapy není příliš mnoho známo, jednu vzpomínku sepsal později pro časopis Amerických umělců: Bylo mu tehdy šestnáct let (tedy roku 1919) a právě skončil první rok studií na pražské Akademii a vypravil se na venkov, jako ostatně o každých prázdninách, aby tam maloval cokoliv, co by mu vyneslo nějaký peníz, ať již to byly kulisy pro ochotníky, vývěsní štíty nebo obrázky všeho druhu. Tehdy se setkal s biskupem, který byl otcovým přítelem a chtěl mu pomoci, a tak chlapci zadal ze sentimentálních důvodů namalovat kostel, v němž začínal svoji kněžskou dráhu. Přislíbil zaplatit velmi dobře. Kosa junior namaloval dle svého přesvědčení velmi pěkný obrázek kostela, ale protože měl potíže s malováním postav lidí, vynechal je zcela ze svého díla a tak svoji malbu předal. Biskupovi se obraz zjevně líbil, ale pozastavil se nad nepřítomností lidí, kteří by jistě obrázek oživil. Mladík silně zbledl, a aby rychle zachránil situaci, řekl biskupovi, že právě on kněz tak moc ovlivnil farníky v onom místě, že v době malování obrazu byli všichni lidé uvnitř kostela na bohoslužbách. Biskup se na hoča podíval, usmál se a řekl, že to sice rád slyší, ale že mu za obraz zaplatí až mše skončí a lidé vyjdou z kostela ven, a objeví se tedy i na jeho obraze. Malíř požadované domaloval a pak opravdu konečně dostal zapláceno. Byla to však současně i velmi dobrá lekce proti malířské lenosti a budoucí slavný umělec pochopil, že jen překonáváním této neochoty a lenosti a neustálou tvrdou prací vede cesta k uměleckému úspěchu.

Snad touha po návratu k rodině převýšila vzdělávací ambice mladého, tehdy osmnáctiletého umělce. Přesto se tímto krátkým vzdělávacím procesem stal prvním členem Kosovy rodiny, který podstoupil studia na pražské AVU. Na jaře roku 1921 mohl vyplout za svými blízkými do Ameriky. Z přístavu Southampton vyplul na lodi Adriatic a na americkém břehu vystoupil 12. února 1921. Krátce se zdržel v New Yorku a Coloradu a pak již se vydal do kalifornského Hollywoodu, kde se jeho rodina mezitím usadila.

Brzy po příjezdu našel zaměstnání jako nástěnný malíř a designer, pracoval pro architektské firmy a prosadil se zejména ve freskové tvorbě, která byla do této doby většině kalifornských malířů neznáma. Aby doplnil svoje malířské vzdělání, přihlásil se na kalifornský Umělecký institut v Los Angeles. Svému otci se tehdy začal dosti podobat zejména temperamentem a tím, jak si dokázal podmanit řadu přátel dobrotou srdce i prokazováním dokonalosti ve všech aspektech konání. S kamarádem a spolužákem Josefem Roučkem se vypravili v létě 1925 na „malířský“ výlet na Havaj, který se pak změnil na oddychovou dovolenou, ale na podzim po návratu do Hollywoodu pokračoval Emil v práci dekorativního malíře, avšak začal též malovat první portréty. V roce 1927 se stal skutečným naturalizovaným občanem USA. K dalšímu profesnímu zdokonalení se přihlásil do jednoročního studijního programu na Pařížské akademii, kde se

budova AVU Praha

dopis Františka Kupky E. Kosovi z roku 1928

vzdělával pod vedením Pierra Laurence a tehdy se mu velkou inspirací stali starší mistři v čele s Rembrandtem. Navíc v Paříži navázal kontakt s někdejší otcovým přítelem Františkem Kupkou a rovněž u něho čerpal odborné podněty, tentokrát hlavně z abstraktního umění. Do této malířské disciplíny se však Emil Kosa pouštěl jen velmi zřídka a jaksí soukromě. Kupka si však mladého umělce značně oblíbil a vážil si jeho ryzího charakteru, což osvědčil i v korespondenci. Záhy po návratu do Kalifornie se Emil oženil s Marií Odisho, ale první roky jejich manželství nesly ekonomickou tíhu propukající hospodářské krize. Emil nakonec sehnal práci jako nástěnný malíř v Sacramentu a zdobil zdi kostelů a veřejných budov. Každou volnou chvíli však věnoval malování v plenéru, buď odcházel do odlehlých krásných přírodních zákoutí nebo zachycoval staré zajímavé budovy jižní Kalifornie.

Rok 1930 byl pro Emila v několika směrech rokem mimořádným. Především se mu 30. června narodila dcera Lillian, ale rovněž se v této době začal stávat skutečným uměleckým malířem, přestože se stále musel tvrdě živit jako dekoratér. V Paříži sice shledal, že malířská avantgarda se vydává směrem abstraktní tvorby a veškeré dosavadní malování považuje za zpátečnické, ale on sám cítil, že jeho srdce tíhne k „representativnímu“ stylu. Posilou v rozhodování mu byla slova kolegy Millarda Sheetse: „Ty sám víš, jak malovat, tak jdi a maluj, jak ti to vyhovuje. Paříž je sice báječná, ale tvé místo je tady v Americe, v Kalifornii.“ Kosa se zařídil dle přítelovy rady a začal malovat s ještě větším zanícením. I když miloval olejomalbu, zdálo se mu, že akvarel dokáže ještě lépe vystihnout hru světla a stínů, které chtěl právě zachycovat. V říjnu 1931 proběhla první samostatná výstava jeho akvarelů a losangeleské Timesy přinesly o ní velmi pochvalnou recenzi, v níž vyzdvihly malířův zájem o běžné každodenní objekty, jakými jsou staré domy v Bunker Hillu, osídlené kopce Hollywoodu nebo lodě v přístavu, vymalované teplými, sytými barvami v celkově poklidné kompozici. Jeden přístavní akvarel získal první cenu losangeleského veletrhu a „mašinka na cestách“ reprodukováná řadou novin se stala adeptem několika špičkových ocenění. Tímto okamžikem se Kosa stal jedním z protagonistů amerického umění 30. let. Dosavadní techniku, kdy si malíři tužkou detailně zakreslili obrysy a pak dlouze a pečlivě v ateliéru vymalovávali obraz barvami, Kosa zcela opustil. Maloval venku a téměř tužku nepoužil a během několika hodin obraz celý dokončil. Vyzkoušel různé techniky, například malování na předem vodou napuštěný papír („wet in wet“), používal různé velikosti a druhy papírů a jeho experimenty mu přinášely vzrušující výsledky.

Předměty, které Kosa zobrazoval, se často značně lišily od těch, které si tradičně vybírali ostatní akvarelisté. Maloval vlaky, naftové věže, průmys-

Shromazdiště nákladáků – akvarel 18 x 25 palců

lové objekty, parkoviště, opravy nákladáků aj. Jeho obrazy se tehdy dosti obtížně prodávaly, ale současně jim byla na nejruznějších soutěžních výstavách udělována nejvyšší ocenění. V třicátých letech získal Emil Kosa reputaci vůdčího akvarelisty celého západního pobřeží Ameriky. Stal se pravidelným

vystavovatelem každoroční newyorské přehlídky Americké akvarelistické společnosti. Jeho obrazy putovaly napříč Amerikou a byly s nejlepšími komentáři otiskovány v uměleckých publikacích a novinách. Stále více lidí registrovalo jeho jméno i jeho umění, nejprestižnější umělecké instituce ho zvaly k výstavám ve svých galeriích. Značný podíl úspěchu Emila Kosy a jemu podobných kalifornských malířů lze přisoudit posunu veřejného vkusu směrem k reprezentativnímu umění, oblíbenému u běžných amerických obyvatel. Dokonce i kritikové vybízeli americké umělce, aby vzdorovali moderním trendům Evropy a snažili se vytvořit vlastní americké umění. V mnoha místech, korporacích a školách, kde se dosud zdálo, že chybí umělecké talenty se dostalo výzvě odpovědi a tak dostal výtvarný projev kalifornských malířů celoamerickou auru. Veškerá tato sláva a publicita sice mladíkovi Kosovi dodávala další kuráže, nicméně všechny peníze, získané z prodeje obrazů, nestačily ani na úhradu všech rodinných účtů a malíř musel hledat stále zaměstnání. Shodou okolností v roce 1933 založily filmové ateliéry 20th Century Fox Studios na Beverly Hills nové oddělení pro speciální efekty a jeho šéf Fred Sersen okamžitě dokázal patřičně zhodnotit Kosův výtvarný talent pro tuto práci a přijal jej na významné místo uměleckého ředitele. Kosa si pak se ctí toto místo udržel po takřka celých 35 následujících let.

Léta čtyřicátá byla pro Emila Kosu naplněna triumfem i tragédií. V této dekádě se mu dostalo nejvyšších ocenění, jaká mohl jako umělec vůbec očekávat, ale současně musel bolestně sledovat zhoršující se průběh leukémie u své dcery a manželky. Dcera Lillian zemřela v roce 1943 a manželka Mary v roce 1951. Emocionální útěchu v těchto strastech nacházel jen ve svém umění.

Veřejného uměleckého uznání se Kosovi začalo dostávat na počátku roku 1940 poté, co mu bylo v roce předcházejícím uděleno několik

Bodláky a stinné stromy – olej na plátně 26 x 38 palců

významných cen a překonal řadu renomovaných kolegů z USA i Británie. Jeho sólové výstavy uspořádal New York, Los Angeles, San Francisco a všude se mu dostávalo chvály a uznání. Umělecký kritik Arthur Miller napsal do losangeleských novin: „Kosa – Emil J. Kosa Jr. – to je jméno. Minulé pondělí

Autoportrét s houslemi – olej na plátně 42 x 38 palců

Výsledkem jsou právě vystavovaná živoucí plátna a ten, kdo je nespatří, promešká milník zapsaný červeným písmem do historie kalifornského umění. Kosa již tvoří řadu let, ale nic předchozího mne nepřipravilo na toto živé panorama kalifornského slunce a stínu, vzdouvajících se kopců, zářící oblohy a třepotajících se stromů. V některých obrazech se válí

Bez názvu – olej na plátně 22 x 28 palců

strhl roušku z kalifornské krajinomalby. Kdysi chlubné krajinářství Spojených států již léta trpělo zhoubnou chudokrevností. Staromilci ustrnuli v líném manýrismu, dámy (nebesa pomozte!) převazovaly krajinu růžovými a modrýmistužkami a my všichni jsme zapomněli, jak krajina skutečně vypadá. A pak přišel tenhle chlapec Kosa, dobře připravený ve svých 37 letech, dal načas všemu sbohem a odešel ven do kopců a údolí Kalifornie. Velký muž, vnitřně rozervlátný láskou k životu krácel zpět k přírodě.

mlha jako tichá hudba, v jiných zase slunce zavřískne jako trumpet, ve scénériích ožívají věci jako když vykročíte ze dveří se vznešenou duší a při dobrém zdraví do svěžího nového rána. Díky vám Emile za tento největší umělecký záchvěv roku 1941. Díky za krásné obrazy a díky za novou metu krajinářství Kalifornie a možná celých Spojených států:“

Zákoutí ve starém Los Angeles 1938

Pod touto slavoobránou proběhla výstava v Biltmore Salon v Los Angeles, která byla první samostatnou výstavou Kosových olejomalb, jelikož dosud tvořil převážně akvarely. Obrazy krajin a regionálních maloměst vznikaly buď přímo v terénu nebo v ateliéru podle plenérových náčrtků, avšak ty, které byly namalovány přímo v krajině, patřily k těm vůbec nejlepším obrazům.

V polovině čtyřicátých let rozšířil Kosa své výlety za náměty v doprovodu přítele malíře Dixona i do státu Utah. Tehdy též vypracoval osobitou malířskou metodu pohledu do krajiny proti slunečním paprskům, zatímco ostatní malíři malovali se sluncem v zádech nebo ze strany. Kosa však nalézal krásu v prosvítajících stromech, křovinách a jiných předmětech. Na takto namalovaných obrazech se dojem hloubky prostoru sdružoval s pocitem horkého jasného slunce. Za nejpříhodnější dobu k malování si vybíral pozdní odpoledne, kdy slunce těsně před západem vrhalo dlouhé stíny přes zvlněné kopce a veškeré světelné efekty se stávaly nejdramatičtějšími. Ačkoliv byl Kosa obecně považován za krajináře, tvořícího v terénu, osvědčil se i jako zdatný portrétista. Mezi roky 1940 až 1968 namaloval více než 75 zakázkových portrétů, některé v akvarelu, ale většinu olejem. Jeho klienty byli jak bohatí businessmani a hollywoodské celebrity tak i církevní a politické veličiny. Mezi ně bezpochyby patřil i velmi významný soudce amerického nejvyššího soudu Earl Warren, jehož vyobrazení namalované v roce 1962 se stalo oficiálním portrétem politika a dnes je součástí sbírek Národní galerie ve Washingtonu. Většina těchto prací vznikla rychle během sezení dané osoby a stávalo se, že byl Kosa žádán, aby maloval za přihlížení obecnstva. Bravura, s níž rychle nanášel na vertikální povrch široké mokré tahy velkými štětci uchvacovala nejednoho z jeho kolegů, kteří práci označovali za „virtuózní mokrou akvarelovou pyrotechniku“. Tuto rutinu získal dlouholetou prací se živými modely, zejména v hollywoodském nočním klubu, kde se každou středu shromažďovali filmoví umělci, a tam si Kosa i jiní portrétisté najímali modely pro svá „živá“ sezení. Kosa nejraději používal uhel, pastely nebo tužku a maloval na velké papírové archy. Někdy dokázal za noc vytvořit až pět portrétů, vystihujících okamžitou malířovu impresi, rychle načrtnutou. Příležitostně si dělal i náčrtky pro rozměrná olejová plátna, avšak naprostá většina figurálních obrazů vznikla jako přímá malba podle modelu. Několik let též studoval figurální malbu na Chouinardově uměleckém institutu v Los Angeles,

Ležící akt – kresba na papíře

druhé světové války, bylo již malíři téměř čtyřicet let a jeho způsoblost pro aktivní vojenskou službu nebyla dobrá. Tehdy byl přímo fascinován zprávami z bojišť, přestože mu tyto působily téměř deprese a značně snižovaly jeho schopnost malovat. Ve válečných letech 20th Century - Fox Studios úzce spolupracovaly s námořnictvem a Kosa byl pověřován pracemi na válečném zpravodajství, instruktážních filmech pro armádu a jiných dokumentech. Jedním takovým důležitým dokumentem byl film o bombardování Pearl Harboru s použitím autentických záběrů z útoku. Každý rok se

*Dívka s pláštěm, pastel
Martin Medak Collection*

kde měl dostatečný přístup k získání modelů dle vlastního přání. Jinak si je musel najímat k sezení ve svém atelieru. V průběhu celé své kariéry Kosa rád přicházel do centra Los Angeles a tam přímo na ulici zachycoval rušný život velkoměsta. Tyto obrázky pak rozdával přátelům nebo si je skladoval doma, ale málokdy je poskytl pro veřejné vystavení.

V době, kdy USA vstoupily do Kosa snažil udělat si alespoň jednu větší dovolenou, ovšem i tu věnoval návštěvě přátel - malířů, někdy v odlehlejších částech USA a i tam se pouštěl do malování. Dostal se tak několikrát napříč kontinentem až na východní pobřeží a několik „malířských prázdnin“ prožil v Utahu u George Gibsona. V roce 1948 byl Kosa zvolen za přidruženého člena americké Národní výtvarné akademie (National Academy of Design) a o tři roky později již se stal plnoprávným členem této instituce, čímž se mu dostalo nejprestižnější odměny, jakou může umělec v Americe získat, neboť takto bylo oceněno jen několik set umělců celé dosavadní americké historie. Akademie mu i v následujících letech ohodnotila několik obrazů nejvyšší cenou.

Nahé tanečnice

vypadala většina Mexika koncem devatenáctého století. Dennodenně zde po více jak dva týdny malovali v extrémním horku, v němž jim rychle vysychaly barvy, a proto jsou Kosovy obrázky z této doby značně odlišné pro svůj výrazně „suchý“ styl. Dekádu let čtyřicátých uzavřel Kosa velkolepou výstavou v galerii Cowie (Los Angeles), která současně slavila své pětadvacáté výročí. Majitel Alexander Cowie napsal do katalogu, že zatímco většina umělců dnes tvoří svá díla v pochmurné zadumané náladě, Kosova nevázanost je osvěžující a nakažlivá. Navzdory ztrápenému a temnému světu, je Země stále příjemná a slunce horké. A to je to, čím nás Kosovy obrázky oslovují.

Pro Američany byl přechod z poválečných čtyřicátých let do optimistických let padesátých značně dramatický, protože si již nechtěli připomínat nic z velké hospodářské krize ani ze světové války. Starý nábytek byl vyhazován nebo přemalováván, knihy na policích vyklidily místa pro

Kuželky

V létě roku 1949 si Emil Kosa udělal s přítelem Lenardem Kesterem malířskou exkurzi do Mexika, kde se po několika zastávkách na čas zdrželi v městečku Alamos, vyhlížejším navýsost primitivně, tak jak

televizní přijímače a v mnoha domech klasická umělecká díla nahradilo umění abstraktní. I v Kalifornii tento trend ovlivnil řadu konzervativních umělců, mnozí pedagogové malířství ztratili zaměstnání a našli uplatnění jen v podružných profesích,

Jiskřivé Taxco – akvarel 22 x 30 palců

významné ocenění. Po manželčině smrti v roce 1951 prodělával období hluboké deprese a jelikož tvořil značně pod vlivem svých citů, byla jeho tehdejší tvorba poznamenána hned několika způsoby. V některých dnech vycházel ven a maloval svým charakteristickým stylem a jindy zase se zavíral ve svém ateliéru a na veliké plochy vytvářel moderní abstraktní obrazy jako reminiscenci na studentské období v blízkosti Františka Kupky. I tato díla byla několikrát vystavena, avšak nevzbudila větší ohlas veřejného zájmu. V roce 1952 podnikl cestu do Paříže a tam se oženil s proslulou baletkou Elizabeth J. Twaddelovou. Ta se mu pak v následujících šestnácti letech stala i modelem pro deset portrétů a sérii velkých obrazů z baletního prostředí.

Po celou Kosovu kariéru mu byl hlavním uměleckým agentem Alexander Cowie, který měl ve své galerii v hotelu Biltmore v centru Los Angeles stále vystavenou řadu jeho obrazů a každoročně uspořádal jednu nebo dvě autorské výstavy. Většina vystavených olejomalb bývala rychle rozprodána oproti akvarelům, o něž nebyl valný zájem. Přes finanční ztráty se Kosa v padesátých letech zaměřil daleko více právě na akvarelovou tvorbu a namaloval tehdy nejlepší akvarely svého života. Měl mimořádnou důvěru ve své schopnosti zachytit akvarelem přesně to, co si předsevzal. Preferoval velkoplošné archy papíru o velké gramáži, takže málokdy sáhl po menším formátu než bylo 22 x 30 palců. Kvalita jeho akvarelových děl je vysoká.

Značné pracovní vyčerpání ve filmových studiích mu dosud umožňovalo tvořit pouze v jižní Kalifornii s případnými výlety na jihozápad. V průběhu let padesátých si však dokázal najít čas na větší cestování a mohl se s Georgem Gibsonem několikrát vydat do Mexika, aby se pak domů

většina galerií na západním pobřeží rozprodala díla ranných kalifornských tvůrců a vystavovala jen umění, které se považovalo za moderní. Těmito změnami proploval Emil Kosa lépe než mnozí jeho současníci a téměř každoročně obdržel alespoň jedno

sedící akt

leckou silou jak u pohyblivých obrazů, tak i na poli zadní projekce a uměleckého ztvárnění pozadí ve filmech. Po 35 let Kosa na tomto pracovišti zajišťoval zadní projekci a byl i uměleckým ředitelem. Jeho nadřízený, přísný a nekompromisní Fred Sersen byl rovněž potomkem čes-

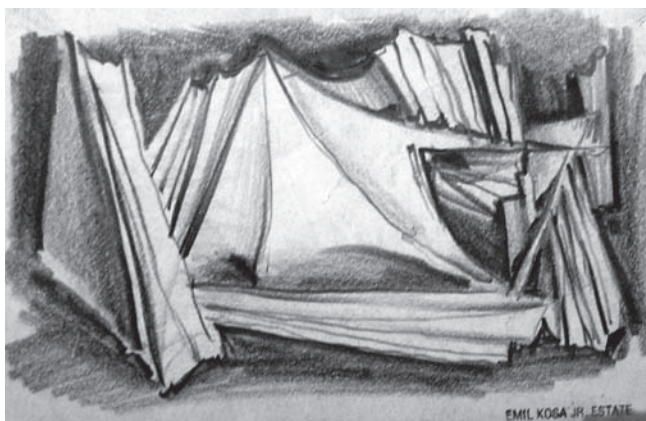

Abstraktní tvář

vracel s mnoha krásnými akvarely, které potvrzovaly jeho schopnost měnit svůj vlastní styl malby k citovému zachycení genia loci jakéhokoliv místa. Tato Kosova dovednost se odráží i na sérii obrazů z výletu na Havajské ostrovy, které navštívil společně s manželkou Elizabeth. Tropická vegetace a zářivé barvy mu zde vnuly zcela nový tvůrčí přístup. Mlhy a deště spolu s tropickými rostlinami si žádaly zachycení „wet in wet“, zatímco havajské plechové střechy domů bylo třeba malovat téměř suchým štětcem. Tato malířova adaptabilita a vynalézavost mu umožňovala tvorbu stále vysoké úrovně a pomáhala mu udržet si pozici předního akvarelisty Kalifornie.

Ve filmových ateliérech byl Kosa zaměstnán od roku 1933 do roku 1968. Oddělení speciálních efektů na Beverly Hills bylo vůdčí umě-

koslovenských emigrantů a prosazoval zaměstnavatelsko - zaměstnanecké ideje starého světa. Pracovníci museli neoddiskutovatelně respektovat své nadřízené a vyžadovala se od nich tvrdá práce po dlouhé hodiny. Kosa

Ledovce

přijal tyto principy za své a sdílel tytéž hodnoty. Tyto téměř diktátorské postoje sice nepřinášely žádnou vnější popularitu, avšak výsledkem bylo, že oddělení pracovalo maximálně efektivně a špičková kvalita jejich produktů byla uznale respektována

v celém tehdejší filmovém průmyslu. 20th Century - Fox Studios vytvořily za Kosovu kariéru velké množství úspěšných snímků, které se bez speciálních efektů nemohly obejít.

Prvními Emilovými úkoly bylo zdokonalování pozadí studiových záběrů, kde musel patřičnou malbou překrývat nežádoucí předměty či stavby. Vytvoření dokonalého záběru se tak dosahovalo laboratorním smíšením hrané scény a potřebného pozadí tak zvanou dvojitou projekcí. Kosa dovedl dotvořit jakoukoliv scenérii od centra megapole až po horskou krajinu. Velká různorodost scén si žádala celý komplex malířských technik a úzkou spolupráci s několika kameramany na vylepšování optiky kamer, kde různé čočky dokázaly co nejvhodněji snímat různé textury a povrchy maleb pozadí. V tom všem byl Kosa zainteresován již z meziválečných let a za dlouhá léta své práce dokázal se svými kolegy značně vylepšit a originálně propracovat speciální výtvarné efekty. Přesto si většina pracovníků filmových studií jeho zásluhy nijak neuvědomovala až do chvíle, kdy byl za svou práci na filmu Kleopatra odměněn Oscarem. Dalším přínosem pro ateliéry byla jeho schopnost bleskové portrétní malby. Kdykoliv studio naléhavě potřebovalo obraz herecké hvězdy nebo jiného filmového tvůrce, mohli se na Kosu spolehnout. Při některých příležitostech bylo využito portrétů přímo i ve filmu a konečně mnoho „filmových kancelářů a domovů“ z produkce let čtyřicátých a padesátých bylo vyzdobeno krajinomalbami Emila Kosy. Většina výtvarníků filmových studií pro značné dennodenní zatížení zcela rezignovala na jakoukoliv vlastní uměleckou tvorbu, avšak Kosa v sobě našel dost energie, aby udržel krok s „galerijními“ kolegy celého Západního pobřeží, maloval, vystavoval a prodával. Bydlel poblíž studia a často býval inspirován tím, co zahlédl hned u svého bydliště nebo v centru Los Angeles. Zákoutí na železnici, místní červená tramvaj, viktori-

kresba na papíře

veň i výstavbu prvních dálnic. Některé z těchto obrazů se při výstavách ukázaly být nejlepšími díly tohoto jeho tvůrčího desetiletí.

Filmografie Emila Kosy je nesmírně rozsáhlá. Jenom v letech šedesátých zahrnuje 43 položek, když u různých filmů nebo televizních snímků zajišťoval speciální výtvarné, filmové či kamerové efekty. Z tohoto období pochází dosti obsáhlá řada filmů, známých i u nás. Pro informaci jmenujme alespoň ty nejpopulárnější: Hello, Dolly! (1969), Bandolero (1968), Doktor Dolittle (1967), Průvodce ženatého muže (1967), Planeta opic (1967), Fantastická cesta (1966), Agónie a extáze (1965), Sbohem Charlie (1964), Pět neděl v balóně (1962), Čaroděj z Bagdádu (1960), Ztracený svět

záběr z filmu Kleopatra

ánské domy nebo plynárenská nádrž či úzké mrakodrapy mu posloužily za námět jeho městských vedut. Los Angeles však rostlo a měnilo se a Emil Kosa začal stále více upřednostňovat malbu akvarelem, aby zachytil kupříkladu demolici starých domů a záro-

čků (1960), Cesta do středu Země (1959) a konečně nelze vynechat film nejslavnější Kleopatra z roku 1963. Při své práci pochopitelně Kosa spolupracoval s předními filmovými kapacitami své doby. Velmi častými Kosovými spolupracovníky však byli osobnosti jako Julie Andrews, Richard

Attenborough, Peter Bull, Rex Harrison nebo Samantha Edgar. Filmoví odborníci považují za vrchol Kosovy tvůrčí invence zpodobení ruiny Sochy svobody ve finální scéně Planety opic, avšak nejvyšší oficiální ocenění mu udělili za speciální výtvarné efekty ve velkoformátu Kleopatru, který v roce 1963 získal od Americké filmové akademie celkem čtyři Oscary a jeden z nich byl přisouzen právě Emilu Kosovi.

I v posledních osmi letech života si Emil Kosa udržel značnou tvůrčí výkonnost. Pokračoval nejen v malování svého nejbližšího okolí spolu s blízkými přáteli, ale vypravoval se i na delší malířské výlety do Mexika a Arizony. Jeho obvyklé dvou až třídní výlety však směřovaly hlavně do krajiny rančů v jižní a střední Kalifornii, kde se mu vůbec nejděčnější oblastí stalo tzv. „Hladové údolí“ severně od Los Angeles. Po více než třicet let mu poskytovalo náměty svými zdánlivě nekonečnými horizonty a proměnami počasí. Na své malířské vycházky se vydával s rozměrnými plátny velikosti až 30 na 40 palců, která si musel důkladně zakotvovat k zemi, aby je vítr neodfoukl. Velkými rozmáchlými tahy pak nanášel barvy na plátno. Po celou kariéru vždy maloval vestoje a postupoval v práci velmi důrazně kupředu, takže byl obraz hotov během jedné až dvou etap. Byl to velmi vznětlivý muž s romantickou povahou, takže v něm skoro každý západ slunce nebo deštivý závoj na vzdáleném horizontu vyvolávaly hluboké citové odezvy. Právě takové podněty byly jeho hlavní inspirací na počátku šedesátých let, kdy maloval téměř výhradně olejem na plátno nebo masonitové panely.

*manželka Elizabeth
olej na plátně 24 x 18 palců*

V roce 1965 se i s manželkou Elizabeth vypravil na cestu do Evropy, kde navštívili Portugalsko, Francii, Itálii a Československo. V každém velkém městě si Kosa neváhal postavit stojan a malovat velkou olejomalbu. Přitom dodržoval přísný pracovní rozvrh, v němž měl celé ráno a odpoledne vyhrazeno na malování. Jedinými luxusními výstřelky mu byla bohatá labužnická jídla, jichž si dopřával tak často, jak jen to bylo možno. Série vedut evropských měst byla určena pro samostatnou výstavu v galerii Cowie v Los Angeles. Obrazy to byly jasné, s bohatými barvami, často zachycující davy lidí v centrech metropolí nebo na mořském pobřeží. Několik měsíců po návratu do Kalifornie plá-

Po vyjížďce – akvarel 22 x 30 palců

Sedící dívka, pastel - Martin Medak Collection

novaná výstava opravdu proběhla a měla mimořádný divácký úspěch.

Na počátku let šedesátých byl Emil Kosa vyzýván, aby více působil veřejně, takže musel cestovat napříč celou Amerikou, na různých místech vystupoval jako posuzovatel uměleckých děl při udělování cen na soutěž-

ních výstavách a vyučoval krajinomalbu. Mimo jiné vystoupil i v televizním programu „Dialogy v umění“, přednášel v uměleckých klubech nebo výtvarných školách. Všechny tyto aktivity měl dokonale naplánované a promyšlené a realizoval je se svým typickým entusiasmem. Přednášel i psal o umění jako takovém a jeho úloze v dějinách lidstva. Zamýšlel se nad úlohou umělce ve společnosti, ale též nad jeho zodpovědností za svůj talent i povinností vzdělavatele a obohacovatele druhých. Hlásal teorie o pravdivé tvorbě, o otevřeném a upřímném postoji k lidem, životu a přírodě, hlásal principy, kterými se sám po celý život řídil.

Ve větru

V roce 1968 Emil Kosa zemřel. Stalo se tak 4. listopadu v Los Angeles a záhy na to Alexander Cowie uspořádal ve své galerii retrospektivní přehled Kosova typického díla – prosluněné kopce, pokryté zlatohnědou trávou, pastviny živoucí zeleně v jarním čase nebo sněhem pokryté vrcholky

kopců, tyčící se nad pouštní plání. Arthur Miller okamžitě v afektu označil takovou krajinu jako „Kosovu Zemi“ a napsal: „Stále tu máme ještě dostatek Kosovy Země, když si odmyslíme dálnice a buldozery. On ji ztvárnil na plátno a na papír tak, jak se mu jevila, ani stylizovaná ani fotografická. Jeho obrazy vám pomohou vidět Kosovu Zemi tak, jak ji viděl on. Poskytnou vám možnost hledět Emilovým očima, očima lásky.“

Použitá literatura:

Archivní fondy Archivu města Brna
 Archivní materiály AVU Praha
 Listiny z fondů Státního ústředního archivu Praha
 Gordon McClelland – Emil Kosa Jr.
 Gordon McClelland – korespondence
 Vlastimil Fiala – překlady a zpracování archivních listin
 Martin Medak Collection, San Pedro, USA
 Martin Medak – korespondence
 The Internet Movie Database
 www.artnet.com

Připravil MUDr. Přemysl Fučík

JOSEF FORST (1918 – 2004)

Moje dětství

Narodil jsem se ještě ve staré chalupě, která roku 1920 vyhořela. Shořelo celé stavení včetně hospodářského příslušenství a velká kolářská dílna. Děda i otec byli koláři. Oheň se stal 1. listopadu 1920, vyhořela celá Nádražní ulice a v naší ulici ještě pět

čísel. V roce 1921 otec stavěl nové stavení, musel postoupit hodně do dvora, obec rozšiřovala silnici, takže musel otec stavět od základů vše nové. Já jsem už vyrůstal v novém stavení. V roce 1922 mě otec vzal do továrny Můnch. Tam měli pěkný domeček v blízkosti vrat. Hlídač tam byl pan Mifka, byl to otcův kamarád a pouštěl mne dovnitř. Mně se tam moc líbilo, rád jsem tam zašel a naši už to věděli, tak tam pro mne chodili najisto. Druhé mé oblíbené místo bylo v Nádražní ulici u pana Leopolda Kesnera – mistra kováře. Tam jsem také rád chodíval, líbilo se mi natahování ráfu na kolo. Také se mi stalo, že jsem ráno odešel, nikomu jsem nic neřekl a šel jsem ke Kesnerům do kovárny, tam jsem byl od rána a díval jsem se, jak natahují ráfy na kola. Před polednem tam přijel otec, vezl na trakaři dvě kola do kovárny a našel mě tam. Chtěl mi dát výprask, ale pan Kesner řekl, že klouček byl hodnej, ať ho nevyplácí, že se pěkně díval, jak pracujou. Pak mě naši přihlásili do školky Marianum, protože maminka byla vážně nemocná. Tam jsem byl celý den, líbilo se mi tam, byly tam tři řádové sestry, které se o nás staraly. Modlili jsme se, říkaly básničky a také jsme si hráli. Hráli jsme i divadlo, mám ještě schované fotografie, jak jsem hrál trpaslíka. Také tam chodila paní baronka. Starou paní baronku jsme měli moc rádi, mladou paní baronku už tak ne, ona to s námi už tak neuměla. Pan baron Leopold Sternbach do školky dodával dříví z jeho lesů a v zimě také uhlí, takže ve školce bylo teplo. Kromě toho tam dodával i mléko, mouku a brambory. Když se psal rok 1924, nastoupil jsem 1. září do školy a v červnu 1925 mi zemřela matka. Bylo mi 7 roků a v říjnu se otec oženil podruhé, vzal si za manželku Marii Fexovou z Jezdovic. Když se k nám dostala, pořídila husy a já jsem už v roce 1926 zjara musel trhat kopřivy pro housátka. Když povyrostly, pásł jsem pořád husy od roku 1926 až do roku 1928. To jsem ještě na jaře pásł husy a na podzim už jsem pásł krávy. V roce 1929 si otec pronajal obecní pastviště. Dříve to pastviště měl pronajaté strýc Krebs, který v roce 1929 přestal hospodařit, tak řekl mému otci, aby si to vzal, že to stojí 100 Kč a že bude mít pastvu.

Z HISTORIE AREÁLU MĚŠŤANSKÉ ŠKOLY VE STONAŘOVĚ 1925–1948

Stavba měšťanské školy

Když v roce 1919 došlo k zřízení české dvojtřídní obecné školy, jejíž první třída byla umístěna v budově německé obecné školy a druhá v budově hostince č. 183, bylo správci školy Emanuelu Holubovi inspektorem Lhotským slíbeno, že se bude ihned stavět samostatná školní budova pro potřeby české mateřské, obecné a měšťanské školy.¹ Pro počín tak významného veřejného a společenského rázu v tehdejší národnostně smíšeném Stonařově bylo třeba soustředit mnoho sil. Proto byl 13. dubna 1919 ustaven Místní odbor Národní jednoty pro jihozápadní Moravu.² Prvním, který poskytl finanční půjčku, byl ministr veřejných prací František Staněk ze Želetavy. Za přítomnosti představitele okresní politické správy F. Chmelíka se 8. srpna na obecním úřadě uskutečnilo jednání o místu pro staveniště.³ Pozemek byl vybrán a darován obcí na jižním okraji Stonařova, poblíž silnice ze Stonařova na Znojmo, v záplavovém území levého přítoku Jihlávky (Otínského potoka).⁴

Aby se stavba urychlila, uskutečnili představitelé české menšiny mnoho schůzí, intervencí a cest k příslušným úřadům. Plány vyhotovené stavitelem Dufkem nebyly pro vysoké náklady přijaty, a proto se začalo uvažovat o koupi a adaptaci domu p. Antonína Procházky čp. 29. Jednání se protáhla na několik let a teprve, když byl návrh v roce 1923 definitivně zamítnut, nastal obrat.⁵ Místní školní výbor podal žádost o postavení nové budovy k Ministerstvu školství a národní osvěty a zároveň vyslal zástupce na jednání. Ti se vrátili se závazným příslibem stavby. Mezitím se od školního roku 1923–24 stal novým správcem obecné školy Jaroslav Jonáš.

1 Budova měšťanské školy po dostavbě v roce 1925.

Z Ministerstva veřejných prací se dostavil zástupce se stavebním plánem, který však neodpovídal požadavkům na velikost a účel stavby. Proto na ni byla v únoru 1924 vypsána Okresní politickou správou v Jihlavě veřejná soutěž s dodací lhůtou tři týdnů, které se účastnilo šestnáct stavitelů. Výše předběžných roz-

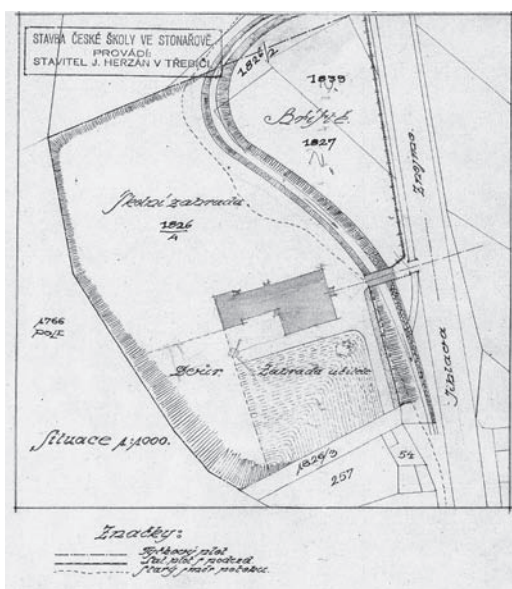
počtu se pohybovala mezi 410 000 až 569 000 Kč a v užší soutěži byl jako nejvhodnější návrh vybrán plán třebíčského stavitele Jaroslava Herzána s rozpočtem nákladů ve výši 453 416,80 Kč. Místo pro staveniště bylo předáno 11. července 1924⁶ a v létě roku 1925 byla stavba dokončena (obr. 1).

V přízemí stavby postavené na čtvercovém půdorysu byly umístěny tři třídy a stejný počet v poschodí. Čelní strana budovy s hlavním vchodem, schodištěm a vestibulem byla orientována k západu. Z jižní strany se vedlejším vchodem po schodišti vstupovalo do kanceláře ředitele. Napravo od ní se nacházel byt ředitele, který byl zároveň správcem školy. Budova a byt byly podsklepeny a přístupné dvěma dalšími vchody ze školního dvora. Předání vyučovacích místností a bytu správci školy se uskutečnilo 2. září.⁷

K vybavení tříd došlo až během podzimu a zimy, takže s vyučováním v obecné škole se začalo od 1. ledna 1926. Výnosem okresní politické správy ze dne 8. května 1926 bylo místnímu školnímu výboru oznámeno, že ministerstvo otevřením I. třídy počátkem školního roku 1926–27 zřídilo ve Stonařově veřejnou smíšenou měšťanskou školu.⁸ Prvním ředitelem se stal od července 1926 Jan Boudný. Do Stonařova přišel z Českého Rudolce.

Úprava školního areálu

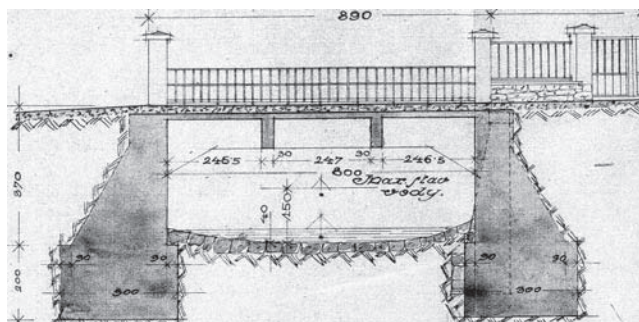
Ještě před zahájením stavby Místní odbor Národní jednoty zakoupil dva pozemky a daroval je škole. Rozloha školního areálu včetně

zástavby tak dosáhla téměř 13 000 m² (obr. 2). V jeho centru se nacházela školní budova s bytem správce a k němu od severovýchodu přiléhajícím hospodářským dvorem a pozemkem. Jižní část území byla vybrána pro školní zahradu. Na jihozápadním okraji se rozkládaly darované pozemky a podél nich protékal potok, který byl značnou překážkou znesnadňující příchod do školy. Koryto s podemílanými písčitými a bahnitými břehy se nedalo udržovat a všude se hromadily nánosy písku a šterku.⁹ Proto byl vypracován návrh na regulaci jeho

2 Areál měšťanské školy.

trasy od propusti pod státní silnicí až k počátku osady v délce 217 m. K zamýšleným úpravám však pro nedostatek peněz stále nedocházelo, a proto byly provedeny svépomocí. Spočívaly v rozšíření koryta odkopáním pravého břehu při současném navezení a úpravě levého břehu.

3 Plánek železobetonového mostu, podélný řez.

Ve vzdálenosti 177,5 m od propusti, v místě příjezdové cesty ze státní silnice ke škole, byl navržen železobetonový most se železným zábradlím (obr. 3), v polovině srpna 1926 se začalo s jeho stavbou. Od mostu směrem

k silnici byla vybudována vozovka se štětováním o síle 20 cm, s propustí podél silnice a ta odvodněna. Pod mostem vydlážděno dno lomovým kamenem a koryto rozšířeno ze dvou na čtyři metry, za mostem po levé straně vyzděna opěrná zeď a lícová strana vyspárována. Při státní silnici postavila Správa státních silnic další opěrnou zeď v délce 39 m a ta se napojila na již hotový úsek v obci. Současně se školní budovou v lednu 1927 došlo ke kolaudaci mostu.

K 31. lednu 1931 odešel Jan Boudný do Starého Hobzí, odtud na místo ředitele 1. února přišel Karel Koráb. Hned odpočátku se snažil, aby došlo ke zkultivování dosud neupraveného okolí, kterým protékal jen potok, a rozhodl se přeměnit je na zahradu pro pěstování ovocných, okrasných a lesních stromků a pozemek s políčky a pařeništěm. Na potoku hodlal vybudovat rybníček a na obou dříve zakoupených pozemcích cvičiště a hřiště. Dva návrhy s plánem úprav a finančním rozpočtem byly vzhledem k tehdejší neutěšené hospodářské situaci úřady zamítnuty. Na třetí ani po roce nedošla odpověď. Proto v následujícím školním roce 1932–33 podal návrh již jen ve zcela malém měřítku. V květnu 1933 poskytlo Ministerstvo školství a národní osvěty 480 Kč a na rok 1934 částku ve výši 500 Kč. Ředitel se rozhodl založit školní zahradu svépomocí a obrátil se s žádostí o pomoc na všechny, kteří by mohli přispět penězi, prací nebo dary.

S příchodem jara roku 1933 byla z původního pole odkopána vrstva země o síle až 85 cm a pole upraveno na hřiště, zároveň rozšířeno a zarovnáno horní cvičiště a zřízena k němu od mostu cesta. Podél potoka byla navezena hlína a srovnána do svahu, před hlavním vchodem do školy

zbudována půlkruhová nakládací a vykládací plošina. Na severní straně areálu terasovitě upravena skalka a stráň, na kterou se umístil včelín, ke stráni navezena hlína a ve svahu vybudována serpentínová cesta.

Začalo se také se zřizováním rybníčka. Přes potok se navršila 11 m dlouhá hráz, široká 80–90 cm, vysoká 2,40 m, z toho 40 cm zapuštěná v zemi, uprostřed byla ponechána propust pro stavidlo o šířce 1 m. Dno pro budoucí rybníček bylo prohloubeno o 25 cm, na břehu vytvořena skalka s alpinem a z jižní strany zavezen močál. Náklady na stavbu uhradil ředitel.

Zahrada byla rozměřena, založeny cesty, sad a pokusné pole o 23 záhonech. U šesticílného pařeniště s velikostí 6 × 12 m zřízena čtyři oddělení pro pěstování hospodářských, průmyslových, jedovatých a léčivých bylin. Na východním úseku zahrady vykopána struha do hloubky 70–80 cm oddělující ovocnou a lesní školku. Na severním, neurovnaném pozemku se začalo s navázkou zeminy a byly provedeny přípravy k vytvoření okrasného sadu.

Dary od jednotlivců, spolků a organizací umožnily, aby se všechny plochy osázely nebo osely. Bylo vysázeno 150 sedmiletých břízek, 40 čtyř až pětiletých borovic (dárce lesník p. Pitrocha z Hladova), 20 jedlí douglasek (lesník p. Lettner), 400 čtyřletých smrků (lesník p. Staněk), 150 dvouletých břízek, 500 dvou až tříletých smrků a 4 topoly (obecní tajemník ve Stonařově p. Hain), 20 vzrostlých smrků (p. Musil ze Zhořce), 21 tují a 20 pláňat (zahradník p. Boháček z Třeště), 50 pámelníků a přes 100 různých trvalek (stonařovský farář P. Adalbert Tondl). Svaz zahrádkářů Republiky československé věnoval 100 vzácných trvalek, z včelařské školky v Kelči bylo získáno dalších 60 keřů. Sami žáci opatřili 300 keřů šípků, trnek, růží a malin.

Využilo se i uvedené částky 500 Kč poskytnuté ministerstvem, subvence 600 Kč od Ústředního včelařského spolku v Brně, 200 Kč z režijní zálohy a peněžního příspěvku ředitele na zakoupení 101 ovocného stromu, 430 kustovnic na živý plot, 34 okrasných stromů, 30 keřů rybízu, 10 keřů angreštu, 20 keřů černého rybízu, 50 keřů maliníku a 220 okrasných keřů.

Navázka potřebné půdy byla zdarma provedena koňskými potahy. Ze Stonařova p. Navrátilem a p. Nechvátalem, Zhořce p. Musilem, Dlouhé Brtnice p. Prycem, p. Hochanem, p. Štanclem, p. Kubou a p. Dobešem, Bezděkova p. Bártů, Otína p. Schmidtem, Pavlova p. Martinů, p. Němečkem, p. Dvořákem a p. Nechvátalem, Brtničky p. Berkou a p. Svobodou, Hladova p. Kolářem, Bezděkova p. Trojanem a p. Kašparem, Panenské Rozsícíky p. Havlíkem. Na podzim pak ještě z Otína p. Staňkem, Pavlova p. Nevrlou, Brodců p. Filukou, Kněžic p. Pejchalem, p. Cahou, p. Krškou a p. Svobodou.

I celý následující školní rok 1933–34 se pokračovalo v pracích. Ministerstvo povolilo dalších 230 Kč, z režijní zálohy byly zakoupeny za 190 Kč sazenice, z výtěžku slavnosti konané 17. června 1934 za 193 Kč stromky. Bylo dokončen pařeniště, pro něž žáci zhotovili okna. Kolem hřiště a cvičiště dosázen živý plot z kustovnic a navezena, vyštětována a vydlážděna cesta. Postaveno loubí nad cestou k rybízovému poli a ve školce vysázeno 100 třešňových, jabloňových a hrušňových pláňat a ještě 500 řezů černého rybízu. U vchodu při státní silnici byla zhotovena nová dřevěná vrata s dvířky. S finanční účastí ředitele se dokončilo oplocení drátěným pletivem kolem areálu a podél potoka za 1200 Kč.

Na severní straně zahrady se zjara roku 1934 po jednom dni pokračovalo s navážkou hlíny. Z Pavlova p. Horálek, p. Růžička a p. Martinů, Zhořce p. Musil, Bezděkova p. Bártů, Brodců p. Bína, z Panenské Rozsíc p. Diviš, Stájiště p. Píša, Dlouhé Brtnice p. Kula, p. Sobotka a p. Hochan, Stonařova p. Linha a p. Friedl, Hladova p. Kolář a Tomek, Brtničky p. Svoboda a p. Berka. Po zasetí trávy a ohraničení potřebných ploch byly zřizovací práce na jižní části areálu, ve kterém se nacházela zahrada, rybníček s potokem, cvičiště a hřiště, ukončeny.

Na závěr školního roku 17. června 1934 se uskutečnila slavnost, která byla spojena s otevřením školní zahrady a 15. výročí vzniku české obecné školy. V průvodu, který vyšel od lihovaru, šlo žactvo z místní obecné školy, Dlouhé Brtnice, Jestřebí, Opatova a Třeště, dorostenci, dorostenky a dospělí členové Sokola z Třeště, Hodic, Růžené, Staré a Nové Říše. Cílem průvodu byla část lesa mezi Stonařovem a Douhou Brtnicí zvaná Hejlí, kde žáci měšťanské školy připravili sportovní a kulturní program.

Práce pokračovaly ještě v dalším školním roce 1934–35 navážením hlíny na severní stranu areálu. I zde byly založeny cesty, záhony, vysázeny stromy a keře. Kaštany daroval starosta p. Martinů z Pavlova, javory a lípy farář. P. A. Tondl ze Stonařova. Ministerstvo povolilo dalších 300 Kč a za ně se nakoupilo hnojivo a travní semeno. V rohu severní části zahrady bylo zkonstruováno loubí pro popínavé rostliny. Žáci ještě pokračovali ve zřizování školky, oroubovali 100 pláňat, zaškolkovali rybíz a kustovnice, borovice, založili rybízové pole a vysázeli lísky.

Ředitel K. Koráb uprostřed školního roku 1937–38 odešel ze Stonařova¹⁰ a od 1. února 1938 byl na jeho místo jmenován Jan Tamele, který byl dosud ředitelem státní obecné a měšťanské školy ve Svitavách.¹¹

Doba okupace

Dne 22. března 1939 představitelé obce a zástupci německé obecné školy důrazně nařídili řediteli, aby okamžitě a bezpodmínečně odevzdal školní budovu s veškerým inventářem a písemnostmi.¹² Tomu se podařilo dosáhnout odkladu, ale ještě během prázdnin bylo nutno předat dvě učebny se zařízením pro potřeby německé obecné a nově zřízené německé měšťanské školy.

Žáci bývalé české měšťanské školy byli přikázáni do Třeště, Batelova nebo Předína, nikoli však do Jihlavy. Inventář se musel vystěhovat do konce srpna a převést do některé české obce. Ve velké časové tísní, způsobené stálými nejasnostmi o jeho vhodném umístění, se podařilo v posledních dvou prázdninových dnech stihnout převoz do budovy nové školy v Opatově, kam také od následujícího školního roku chodila část žáků. Na žádost obce Kněžice byly zřízeny školní pobočky v místnostech bývalého zámku. Ve Stonařově byla ponechána obecná škola s českým jazykem vyučovacím v již dříve pronajaté místnosti domu čp. 143. V průběhu školního roku 1944–1945 byla budova měšťanské školy zabrána pro vojenský lazaret.

Poválečné období

V osvobozeném a nově osídlovaném Stonařově se ve školním roce 1944–45 vyučovalo jen od 9. června do 15. července. Vedením školy byl nejdříve pověřen učitel Ferdinand Chobot, který vyučoval v místě již od roku 1933, ale po několika dnech jej vystřídal učitel Bohumil Misař z Kozlova u Jihlavy. Od 1. července byl jmenován správcem budovy a ředitelem měšťanské školy Karel Peltan, který předtím učil na měšťanské škole v Lukách nad Jihlavou. Ve škole byly otevřeny tři třídy s celkovým počtem 66 žáků. V polovině července se vrátila část inventáře a pomůcek z Opatova a dalšími se škola postupně vybavovala.

Pro nedostatek žáků nebyla v následujícím školním roce 1945–46 v kmenové škole ve Stonařově otevřena I. třída. Vedle II., III. a IV. třídy došlo ke zřízení jednoročního učebního kurzu pro ty žáky, kteří nemohli docházet do školy za okupace. V Pavlově a Kněžicích, kde si jejich obyvatelé hodlali postavit vlastní měšťanské školy, byly zřízeny prozatímní trojtřídní pobočky, takže škola měla celkem deset tříd.

I když ve školním roce 1946–47 nebyl ještě pevně stanoven školní újezd, chodili do kmenové školy ve Stonařově žáci ze Stonařova, Dlouhé Brtnice, Hladova, Otína, Prostředkovic, Suché, Beranovce, a Falknova (Sokolíčka). Do poboček v Pavlově z Bezděkova, Nepomuku, Panenské Rozsíčky a Stájiště. Pobočky v Kněžicích byly převedeny do působnosti Měšťanské školy v Brtnici. V následujícím školním roce se vyučovalo ve čtyřech třídách a stejně tak v pavlovské pobočce. Od 1. září 1948 se měšťanská škola (obr. 4 a 5) změnila na střední školu.

4 Čelní strana měšťanské školy.

5 Budova a zahrada měšťanské školy.

Školní budova

Škola utrpěla pobýtem uprchlíků z východu, umístěním lazaretu a střídáním vojsk značné škody. Ředitel přes nedostatek peněz a potřebného materiálu zajistil opravu a vybavení poničené budovy. Školu bylo třeba nejdříve řádně vydezinfikovat a potom vymalovat. Pro zlepšení provozu byl v suterénu bytu správce umístěn motor s vodárnou, do celé školy zavedena tekoucí voda a v hygienických zařízeních ústřední topení. Došlo k výměně kanalizačních rour a vyčištění odpadních jímek, instalaci elektrického osvětlení do sklepů a na schodiště vedoucí k nim. Nově byla vybavena nábytkem ředitelna a školní kuchyně. Natřeny dveře u hlav-

ního a bočního vchodu a okna bytu, ve kterém také musela být vyměněna vypálená podlaha. Zároveň se opravila školní střecha, zasklila okna a na mostu nabarvilo zábradlí.

I když školské oddělení Okresního národního výboru v říjnu sdělilo, že Zemská školní rada v Brně nebude hradit opravy, podařilo se řediteli po dalším jednání, aby téměř celou peněžní částku ve výši 100 000 Kč zaplatil Zemský národní výbor v Brně.

Během prázdnin roku 1946 byly z části školní půdy zřízeny kabinety. Na cestě od silnice k mostu a kolem západní a jižní strany budovy položen chodník.

Obnova areálu a jeho uspořádání

Zatímco se opravovala školní budova, byl opraven plot a postaven nový kolem školního dvora a rybníčka, z něho vyvezeno bahno a zpevněna hráz. Postupně docházelo na úpravy cest a cestiček, zřizování laviček a další zlepšování vzhledu prostředí. Dne 9. května 1946 byla dovezena a zasazena za přítomnosti žáků a veřejnosti uprostřed severní části areálu Lípa svobody.¹³

Zahrada se dělila na část ovocnářskou (ovocný sad), zelinářskou (políčka, pařeniště) a hospodářskou (pole s užitkovými a hospodář-

skými plodinami). Nezvratné byly ztráty způsobené na ovocných stromech, okrasných a dalších dřevinách. Ředitel vysázel přes 30 rybízových a angreštových keřů, z ovocných stromů 9 třešní, 2 višně, 20 dalších peckovin, 20 jabloní, 1 hrušeň, větší počet okrasných stromů a keřů, borovice vejmutovky, jasanů a jehličnany douglasky.

Přirozenou hranicí oddělující zahradu od cvičiště a hřiště byl rybníček a potok, kolem něhož vedla od mostu hlavní cesta až k zadnímu vchodu do zahrady na jižním okraji areálu. Přibližně uprostřed cesty směřovala odbočka podél hráze ke splavu a na cvičiště. Odbočka v opačném směru procházela ovocným sadem ke školním políčkům, založeným podél východního okraje areálu mimo dosah stínu vysokých olší u potoka. Mezi políčky a ovocným sadem se pěstovaly hospodářské plodiny. Kolem nich vedla cesta lemovaná keři rybízu k bytu správce školy.

6 Rybníček u školy.

Rybníček, který zároveň sloužil ke koupání, byl přístupný z východní strany třemi kamennými schůdky (obr. 6). Na obou protilehlých březích rostly okrasné keře, vrby a olše, jejichž kmeny a větve se odrážely ve vodní hladině. Ze západního vyvýšeného břehu se nabízel pohled na hráz se stavidlem a průhled mezi stromy na školu a její zrcadlící se siluetu. V rybníčku se

7 Pohled od splavu k mostu.

chovali převážně kapři, štiky, líni a zlatí jeseň, také se z něho odebírala voda pro zalévání pozemků.

Místo, na němž se nalézala zahrada, trpělo častým výskytem přízemních mrazíků, které ohrožovaly květy ovocných stromů. Od jihu bylo otevřené větru a chladu, jenž se šířil od rybníčka, jehož voda byla většinou studená pro rychlý průtok a velký stín. Za přívalových dešťů se vlivem naplaveného dřeva zvedala hladina vody tak, že způsobovala záplavy zahrady a sklepů ve školní budově. I v době, kdy nehrozily povodně, připomínal potok spíše bystrinu, jejíž běh bylo možno sledovat z mostu za zvuku dopadající vody pod splavem (obr. 7).

Prostředí školního areálu se stalo často vyhledávaným místem nedělních a letních vycházek obyvatelů a návštěvníků Stonařova¹⁴ a vhodným prostředím nejen pro žáky, ale také děti, které sem v době letních prázdnin přijížděly na zotavenou.¹⁵ Hřiště a cvičiště sloužilo školní tělovýchově a pro sportovní využití dorostu. Měšťanská škola byla v první polovině minulého století největším stavební podnikem v obci. Nacházela se v areálu, v němž se rybníček s potokem stal na desetiletí dominantním přírodním prvkem.

POZNÁMKY

1. Státní okresní archiv v Jihlavě, Střední škola Stonařov 1926–1953, inv. č. 111, Kronika střední školy ve Stonařově (dále Kronika) 1919–1950, s. 8. Podrobnější údaje o škole lze nalézt v publikaci autora *50 let od založení české Měšťanské školy ve Stonařově* (1925–1975), 1975 a také v článku *75 let Měšťanské školy ve Stonařově*, Od Horácka k Podýjí, 2/2001, s. 18–19.
2. Tamtéž, s. 12.
3. Tamtéž, s. 17.
4. Tamtéž, s. 36. Šlo o obecní louku, která dříve sloužila místnímu spolku válečných veteránů (Militär-Veteranen-Verein).
5. Tamtéž, s. 34.
6. Tamtéž, s. 35. Stavební materiál, zvláště písek, byl získáván z blízkého okolí u polní komunikace (Staré cesty), odbočující ze státní silnice směrem ke dvoru Zhořci. Kámen se dobýval v místě při výjezdu z obce k Jestřebí.
7. Tamtéž, s. 40.
8. Tamtéž, s. 41.
9. V době dešťů byl i vážnou hrozbou pro obyvatelstvo obce mající domy v jeho blízkosti. V srpnu 1925 při průtrži mračen prudká voda odnesla spoustu zeminy ze strhaných potočních břehů před školou a v obci narušila v mnoha místech ohradní zeď mezi silnicí a potokem.
10. Zasluky ředitele K. Korába o školní zahradu byly připomenuty na setkání žáků a učitelů při oslavách 50. výročí založení měšťanské školy v roce 1975.
11. Kronika, s. 65.
12. Tamtéž, s. 196.
13. Tamtéž, s. 249. Lípu dovezli a zasadili žáci z Otína
14. Areál školy byl navštěvován jako součást vycházkové trasy. Jedna z variant vedla jižním směrem z obce přes školní zahradu ke sportovnímu hřišti a odtud podél obecního rybníka ke splavu a po hrázi Jarošova rybníka zpět do obce.
15. V roce 1952 z Třebońska, 1953 z Ústí nad Labem, 1955 děti rodičů zaměstnaných v Horáckých dřevařských závodech a příbuzných odvětvích (I. běh) a členů Svazu zaměstnanců dřevařského průmyslu, lesnictví a papírenského průmyslu (II. běh).

Autor: Mgr. Lubomír Peltan, Stonařov 292, 588 33 Stonařov

PRVNÍ TŘEŠŤSKÉ NÁDRAŽÍ NA NOVÉM SVĚTĚ ANEB ŽELEZNIČNÍ ZASTÁVKA DOLNÍ CEREKEV A HISTORIE TRATI

manipulační kolej a skladiště u dvora Stránky

Opakuje se historie nebo ne? Na příběhu železniční zastávky Dolní Cerkev to spíše odpovídá že ano. Když v roce 1887 byla dostavěna dráha, byla v Dolní Cerekvi (tehdy Třešť – Nový Svět) zřízena pouze osobní zastávka tzv. podmínečná. To znamená, že když někdo chtěl do vlaku nastoupit, dával strážník trati praporkem znamení k zastavení. Kdo vystupoval z vlaku, musel požádat průvodčího. Dnes je zastávka pustá. Čekárna zdevastovaná s rozbitými okny, domek závorářů prázdný. A v traťovém jízdním řádu 2006/2007 u vlaku 8354/5, který má být v Dolní Cerekvi ve 21.12 hod. je poznámka „vlak zastavuje jen na znamení nebo požádání“. Jen není uvedeno zda stačí zamávat rukou nebo se tak musí učinit také červeným praporkem jako před 120 roky. Tak opakuje se historie? Ale jak to vůbec začalo.

Podle publikace 100 let trati Jihlava – Veselí nad Lužnicí 1887 - 1987 předcházelo této trase mnoho jiných variant. Např. v roce 1868 se konala porada zájemců o stavbu dráhy Jihlava – Jindřichův Hradec – Třeboň – České Budějovice. Ale i další. Největší spor byl veden mezi zastánci varianty Jihlava – Pelhřimov - Tábor a variantou Jihlava – Jindřichův Hradec – Veselí nad Lužnicí (Mezimostí). Rozhodnutí o tom, kudy dráha povede,

padlo až po mnoha jednáních, poradách, zaslání petic, ale i tlaku na králové či osobní zájmy či nátlak vlivných jednotlivců. Bylo rozhodnuto, že trasa povede z Jihlavy přes Horní Cerkev, Jindřichův Hradec do Veselí na Lužnici a bude státní drahou. Český sněm 17. 7. 1881 rozhodl přispět na stavbu částkou 1 250 000 zlatých a 18. 10. 1883 Moravský sněm přidal 115 000 zlatých. Dne 25. 11. 1883 schválil císař zákon a 28. 2. 1884 podepsal souhlas se započítím stavby. Nastalo vykupování pozemků, vyřešení vznesených připomínek všech zúčastněných a rozhodnutí kdo bude stavbu provádět. Stavba byla nakonec zadána firmě O. Životský – J. Hrabě – J. Kovařík – J. Nezdara a firmě bratři Redlicherové a Berger. První měla postavit 11 úseků a druhá dva. O tom, proč byla v Dolní Cerekvi jen podmíněčná zastávka se všeobecně traduje názor, že původně zde mělo být vybudováno nádraží, ale majitel kosteleckého mlýna svým vlivem dosáhl toho, že nádraží bylo přeloženo do Kostelce. Pravda ale může být i jiná. V roce 1868, kdy se konala porada zájemců o stavbu trati Jihlava – Jindřichův Hradec – Třeboň - České Budějovice, byla po jejím skončení zvolena komise ze zástupců měst a jejím předsedou se stal starosta Batelova hrabě Blankenstein. Podle původních záměrů měla totiž být větší stanice právě v Batelově, ale uvedený hrabě údajně prosadil její rozdělení mezi Kostelec a Horní Cerkev. Snad z obavy z hluku kolem zámku nebo neochoty odprodeje pozemků, na nichž se nacházel park.

Stavební práce byly zahájeny 15. 12. 1885 firmou bratři Redlicherové a Berger, druhá firma se přidala 21. 12. 1885 a v následujícím roce se práce rozběhly naplno. V červenci 1886 se pracovalo na 160 stavebních místech a bylo zaměstnáno 4 138 dělníků. V říjnu se již pracovalo na 265 místech. Jedním z náročných úseků po přemostění údolí viaduktem v Jihlavě byl i úsek z Kostelce do Dolní Cerekve. Vždyť jen v tomto úseku trať třikrát překonává řeku Jihlavu a musely být prokopány vystupující stráně. Obyvatelé začali postupně vídat pracovní vlaky, rozvážející štěrk, pražce a kolejnice. Vlak se štěrkem, který prověřil stav celé trati z Jihlavy až do Veselí nad Lužnicí, projel 29.8.1887. Oficiálním dnem otevření trati byl 3. listopad 1887. První vlak byl všude slavnostně vítán za účasti obyvatel, Sokolů a mládeže. Jen v Dolní Cerekvi nastalo určité zklamání a také začal dlouholetý „boj“ mezi C. k. rakouskými drahami a obecním úřadem. První nesouhlas byl s názvem zastávky. Ten zněl Nový Svět – Třešť. Později jen Nový Svět. To proto, že ze zastávky bylo nejbližší do Třeště, než tam byla vybudována trať z Kostelce. Cestující z Třeště museli ke dráze cestovat přes Spělov a takto využívat dolnocerekevickou zastávku Českomoravské transversálky, zatímco železniční zákazníci z Telče používali nádraží v Batelově. Na protest proti pojmenování cerekevické stanice zakoupil Obecní úřad velkou dřevěnou ceduli s nápisem Dolní Cerekev a tu nechal zavěsit na olši u náhonu proti zastávce. Druhou stížností bylo,

že zastávka je tzv. podmíněčná a vlaky zde zastavují pouze na znamení nebo požádání. Až dne 14. srpna 1888 C. k. ředitelství železniční dopravy v Praze píše: „Slavné představenstvo městečka Dolní Cerekev! Vzhledem k Vaší žádosti ze dne 8. dubna t. r. klademe si za čest Vám oznámiti, že nás C. k. generální ředitelství ve Vídni zplnomocnilo Vám sdělit, že prvním říjnem t. r. počínaje v zimním jízdním období veškeré osobní a smíšené vlaky v zastávce Třešť - Nový Svět bezvýminečně zastavovati budou“.

Železniční zastávka Dolní Cerekev v 30. letech

Změna názvu však byla zamítnuta, ale bylo dáno rozhodnutí, že „v zastávce uzavřená a k vytápění působící čekárna postavena bude.“ Další z mnoha jiných žádostí zaslaných obecním úřadem C.k. drahám bylo zřízení druhé koleje pro náklady a přeměnění zastávky na úplnou stanici. Izde bylo vyhověno jen částečně. C. k. ministerstvo železnic svým výnosem ze dne 20. srpna 1896 povolilo změnu dosavadního pojmenování zastávky Nový Svět na jméno Dolní Cerekev s platností od 1. října 1896. Zajímavé je, že zřízení druhé koleje nebo její přeložení až ke strážnímu domku číslo 50, žádali i samotní obyvatelé, jak je uvedeno v podání podepsaném pány Janem Frühaufem, Josefem Bílkem a sousedy, bylo rovněž zamítnuté. Krátkou manipulační kolej, skladiště a nákladní rampu se podařilo zřídit až v roce 1915. Úhradu 35 000 K poskytla Občanská záložna v Dolní Cerekví. Záložna tyto peníze ušetřila na stavbu nové školy, ale když vypukla válka, hrozilo nebezpečí, že peníze ztratí svou hodnotu, a tak se výbor záložny dohodl s obcí a bylo vybudováno železniční nákladíště. Účetně

byla zastávka a nákladíště přiděleno stanici Cejle – Kostelec. Tím však dopisování s drahou neskončilo. Velkým problémem byl přístup a příjezd k zastávce. Vedla sem přes louky jen úzká kamenitá stezka, a proto muselo být zboží a náklad dováženo oklikou po silnici přes Nový Svět. Při velkých deštích a zejména zjara při tání sněhu se Jihlava rozvodnila a nemohli tudy chodit ani pěší, a tak museli i oni chodit přes Nový Svět. Sjízdňá cesta k zastávce byla postavena v 1919 až 1923. Problémem ale zůstal přejezd

výroční slavnost v roce 1938

trati přímo u zastávky. Proto korespondence mezi Obecním úřadem a nyní už Československými drahami pokračovala. Cesta byla mnohokrát opravována a navyšována. Svědčí o tom např. nabídka Josefa Preclíka, mistra zednického v Pelhřimově, na úpravu mostu přes řeku Jihlavy z 15. 4. 1930, nebo rozpočet výloh při přestavbě mostu u Zunalových za práci zednickou a nádenickou od Fr. Vaňka z roku 1931 na částku 795 Kč. Znovu v roce 1935 žádá starosta ČSD „o konečně řádné upravení příjezdové cesty před přejezdem kolejí. Cesta tato není cesta, nýbrž žmola, která jest poměněna v koryto hluboké nejméně 50 cm, kudy teče voda a kde s nákladem není možno jeti.“ ČSD však vyhověly jen částečně. K zásadní opravě došlo až v roce 1936, kdy byla celá cesta znovu zvýšena a po vzájemné dohodě s ČSD přejezd upraven. Před tím však došlo ještě k jedné zásadní změně v historii. Silným vzestupem přepravy zboží, jak nákladů vozových tak i kusových, byla zastávka s nákladíštěm 12. prosince 1933 osamostatněna jako stanice. Prvním vedoucím stanice, kterému zde říkali přednosta,

byl skladní manipulant Ladislav Procházka. Dne 17. června 1937 převzal vedení stanice skladní manipulant Jindřich Soukal. Tak po 46 letech již to nebyla žádná podmíněčná zastávka ale řádná železniční stanice.

Vraťme se však na chvíli k začátku stavby tratě, a to k variantě Jihlava – Pelhřimov – Tábor, resp. Horní Cerekev – Pelhřimov – Tábor. Zastánci této varianty se od začátku nesmířili s tím, že ta jejich nebude realizována a vyvinuli nesmírný tlak na státní orgány, až docílili toho, že nedlouho po započetí prací na úseku do Veselí nad Lužnicí byla asi s ročním zpožděním zahájena i výstavba této trasy. A tak první nákladní vlak se štěrkem přijel do Pelhřimova 1. 10. 1888. Provoz na trati byl zahájen 7. 12. 1888. Stala se jednou z důležitých tratí, protože po ní byl veden spoj Brno – Jihlava – Tábor – Písek - Domažlice. Zajímavostí je, že trať přechází přes důležitý předěl evropských vod, tzv. evropskou střechu. Právě mezi Horní Cerekví a Pelhřimovem dosahuje nejvyšší úrovně nad hladinou moře, a to u strážního domku č. 4 u železniční zastávky Nová Buková ve výši 668 metrů. Patrioti říkají, že z jedné strany střechy teče voda do Severního moře a z druhé strany do Černého moře.

U příležitosti 50 let trvání trati Jihlava – Pelhřimov – Tábor byl v roce 1938 z Jihlavy vypraven historický vlak, ve kterém jel prezident státních drah v Brně Sekyra. Lokomotiva i vagony byly původní a průvodčí i strojní četa byli oblečeni rovněž v původních uniformách. Ověčený vlak měl i svoji hudbu. I v Dolní Cerekví vlak očekávali občané, školní mládež, hasiči a Sokolové s hudbou. Po zastavení vlaku se panu řediteli státních drah hlásil vedoucí stanice Jindřich Soukal a po představení obecního zastupitelstva přednesl uvítací řeč první náměstek starosty pan František Ficenc. Ve své řeči zdůraznil význam železnice pro zdejší kraj.

Ještě několik událostí, ale z nedávné historie, stojí za zmínku. Během okupace byl dne 21. února 1945 ve 13 hodin 10 minut proveden nedaleko železniční stanice nálet hloubkovými spojeneckými letci na projíždějící nákladní vlak 9363. Lokomotiva a osobní vůz jako služební byly zničeny, přičemž byli usmrceni 3 cestující a zraněni vlakvedoucí a tři průvodčí vlaku.

Podobná událost se stala asi o měsíc později v Kostelci, kdy byl veden útok hloubkovými letci na vlak stojící ve stanici. Z obavy, aby nebylo zničeno nádraží, byla odpojena lokomotiva a strojvedoucí František Sahula s ní rychle jel směrem k Dolní Cerekví. Přesto spojenecký pilot lokomotivu objevil nedaleko mostu od nádraží a podařilo se mu ji zničit. Strojvedoucí i topič vyvázli bez zranění, když stačili z lokomotivy vyskočit.

Dne 5. května 1945 v 16 hodin byla dle telegramu ministerstva železnic o prohlášení svobodného samostatného státu na nástupišti vztyčena státní vlajka Československé republiky, i když německá vojska železniční úsek ještě držela. Dne 9. května 1945 v 10 hodin přicházely kolem stani-

ce ze směru od Třeště první jednotky sovětských vojsk a byly nadšeně vítány shromážděnými občany. V únoru 1947 postihla Českomoravskou vysočinu neobvykle krutá zima. Spousty sněhu a vichřice brzdily veškerou dopravu. 27. 2. 1947 došlo k přerušení železniční dopravy, když na 72. km ve 14 hodin 45 minut uvízl ve sněhové závěji osobní vlak. Musel být dopraven zpět do Kostelce a z výtopny Jihlava povolán sněhomet. Trať byla uvolněna až druhý den ve 13 hodin.

Labutí píseň začala znít cerekvickému nádraží kolem roku 1970. To začaly přípravné práce a později i samotná realizace elektrifikace trati. Bylo zbořeno skladiště, rampa a zrušena nákladová kolej. V roce 2005 byla zřízena automatická signalizace a zrušeny závory, obsluha i prodej lístků. A je zde zase jenom železniční zastávka. Pomohl by proti tomu protest nebo protinávrhy tehdy Národního výboru či dnes Obecního úřadu, tak jako v minulosti? O tom se však bude psát až v novodobé historii.

historický vlak i výstroj personálu
při slavnosti 1938

Použitá literatura:

Alois Šimka – *Sto let Severozápadní dráhy*

Vladimír Klimeš – *100 let trati Jihlava – Veselí nad Lužnicí 1887 – 1987*

Bohumír Smutný – *100 let místní dráhy Kostelec – Třešť – Telč 1898 – 1998*

Pamětní knihoměsty se Dolní Cerekve
zal. 1922

Materiály z fondů Státního ústředního archivu Praha

*Napsal: František Rod,
Dolní Cerekev, leden 2007*

*Fotografie ze sbírky
Čeňka Otýpky a Evy Křížové*

VELKÝ ŠPIČÁK

Severo-východním směrem od Třeště se táhne ve směru sever – jih skalnatý hřeben, jehož nejvyšším bodem je vrch nazvaný Velký Špičák s nadmořskou výškou 732 m. Okolo vrcholu se zachovaly původní smíšené porosty buku s příměsí klenu, jasanu, lípy, jilmu, javoru mléče a ojediněle vtroušenou jedlí a smrkem. Zajímavý je výskyt dubu letního a habru obecného, které sem však pravděpodobně byly vysazeny uměle. Nejstarší stromy zde mají stáří okolo 200 let. Díky zájmu o toto území již v minulosti (prof. Alois Pokorný 1852, H. Reichardt 1856, R. Picbauer, prof. Dr. Josef Ambrož a další) a několika osvěceným lesníkům, kteří zpravovali zdejší lesy, nám tento zbytek přirozeného lesa byl zachován a 7. 11. 1964 mohl být prohlášen výnosem ministerstva školství a kultury státní přírodní rezervací na ploše 48,85 ha.

Území rezervace patří k Brtnické vrchovině a Velký Špičák je jejím nejvyšším bodem. Rezervace se nalézá v nadmořské výšce 650 – 732 m. Vyskytuje se zde mnoho zajímavých geologických útvarů, jako jsou skalní sruby s mrazovými puklinami, suťové haldy, balvanitá moře, suťové proudy a kryoplaneční terasy. Průměrná roční teplota je 6°C, roční úhrn srážek okolo 650 mm. Geologické podloží tvoří rula s bohatým výskytem křemenných žil, na kterých se vytvořily hnědé lesní půdy s obsahem skeletu. Vrchol Velkého Špičáku je i pozoruhodný tím, že je chráněným územím výškového geodetického bodu, který pochází již z dob Marie Terezie.

Rezervace Velký Špičák je významná nejen po stránce botanické a zoologické svým výskytem řady chráněných druhů, ale především svým dochovaným přirozeným složením porostů typických pro tyto polohy, které tvoří nesmírně cennou genofondovou základnu.

Vzhledem k tomu, že zde již několik desetiletí nejsou prováděny žádné těžební zásahy, dostává rezervace charakter lesa přírodního (pralesa), který umožňuje studium vzájemných vztahů v lesní biocenóze, narušený částečně působením nepůvodní mufloní zvěře, která zde byla uměle vysazena v roce 1952.

Výskyt původního bukového porostu na sebe váže i řadu dalších vzácných a ohrožených druhů rostlin a živočichů. Vegetační kryt je tvořen velmi zachovalými přírodě blízkými lesními společenstvy. Keřové patro většinou tvoří silně se zmlazující buk, ojediněle jeřáb, bez černý a hroznatý, vzácně se objevuje lýkovec jedovatý. V jarním období zde můžeme vidět kvést sněženky podsněžník, devětsil bílý, kyčelnici devítilistou a cibulkonosnou, křivatec žlutý, sasanku pryskyřníkovitou, plicník tmavý a horský, česnek medvědí. Roste zde měsíčnice vytrvalá, dymnivka bobovitá, mařinka vonná, přeslička lesní, bažanka vytrvalá, hluchavka žlutá, ječmenka evropská, strdivka jednokvětá a řada dalších druhů, se kterými se běžně v okolních smrkových porostech nesetkáme. Na padlých kmenech se vyskytuje houba korálovec bukový, z dalších méně běžných dřevokazných hub lze jmenovat například pórnatku tlustou a trásnitou, outkovečku bukovou a cizopasnou.

Kompletní průzkum území z hlediska bezobratlých nebyl zatím publikován, byly zde však zjištěny některé druhy východoalpských měkkýšů, vzácné druhy žízá, pavouků, stonožek a mnohonožek, z motýlů např. martináč bukový a další bezobratlí.

Z ptáků se zde vyskytují druhy hnízdící v dutinách - holub doupňák, žluna šedá, strakapoud prostřední, lejsek malý, budníček lesní, dlask tlustozobý, datel černý. Hnízdí zde výr velký, krkavec velký, sluka lesní a vzácně i čáp černý.

Zájemci mohou rezervaci navštívit po dvou turistických trasách - modré, která vede z Třeště do Jihlavy a žluté, která vede z obce Suchá a končí na Velkém Špičáku.

Literatura:

Vyskot M. a kol.(1981): *Československé pralesy* - ACADEMIA Praha

Švarc J. (1983): *Velký Špičák* – časopis Naše město

Slavinger M. (1988): *SPR Velký Špičák* - podnikové noviny Jihomoravské LESY č. 8

Okresní úřad Jihlava (2001): *Zvláště chráněná území okresu Jihlava*

Agentura ochrany přírody a krajiny ČR (2002): *Chráněná území ČR - Jihlavsko*

Slavík B. (1972): *Příspěvek k historii chovu mufloní zvěře v honitbách Českomoravské vysočiny* - Vlastivědný sborník Vysočiny

Ing. Milan Slavinger, 1. 3. 2008

Zakoupením sborníku podpoříte další vydavatelskou činnost Muzejního spolku v Třebšti.

Děkujeme

V minulých letech vyšly tyto sborníky Muzejního spolku:

Sborník 01 / 2005

*Muzeum slaví 70. výročí
Obnovení Muzejního spolku v Třebšti
„Památce našich předků, nám a budoucím pro poučení“
Rudolf Krebs
Dr. Leopold Fritz – trebštský rodák
Zámek v Třebšti
Počátky vlastivědné práce v nově osídleném Stonařově v letech 1945–1970
J. A. Schumpeter–vlastní životopis
Kroniky Franze Jabůrka ze Tešče*

Sborník 01 / 2006

*Slavná příbuzná hraběnky Kristiny
Třebštsí fotografové a nakladatelé pohlednic (1. část)
Skryté zákoutí historie v Třebšti a okolí (Tajní evangelici vyšetřováni v letech 1744–1764)
Emil Kosa a jeho rod (1. část)
Příspěvek k poznání drobných nemovitých památek Stonařova
Židé v Třebšti na přelomu 18. a 19. století*

Sborník 01 / 2007

*Otto Rydlo
Emil Kosa
Fotografové a nakladatelé pohlednic v Třebšti
Oprava a rekonstrukce selského špýcharu v Prostředkovicích v roce 1957
Příroda Batelova a okolí
Židé v Třebšti*

Vlastivědný sborník Třebštiny a okolí

*V červnu 2008 jako svou 4. publikaci vydal Muzejní spolek v Třebšti
za finančního přispění městyse Stonařov a za podpory města Třebštiny.*

náklad: 300 kusů

*odpovědná redaktorka: Helena Štumarová
grafická úprava: Jan Morkus ml.*

*2008 © Muzejní spolek v Třebšti
e-mail: ms.trest@volny.cz*

Vlastivědný sborník Třeštně a okolí

Muzejní spolek v Třešti